

VASILIJ TJUHIN, përkthyesi në gjuhën ruse i veprës së Kadaresë, flet për dyvjetorin e ndarjes nga jeta të shkrimtarit në portalin *Ukraina.ru* “ISMAIL KADARE Për Shqipërinë midis Europës dhe Perandorisë Osmane”

Bisedoi Aleksandr Çalenko

(fq. 2)

Përrurohet Biblioteka “Ismail Kadare” në Fakultetin e Historisë dhe të Filologjisë

NËPËR LABIRINTET E KADARESË

(fq. 4)

Fjala e Gresa Kadaresë

Doruntina, mbesa e Kadaresë:

Përpara se të njihja
shkrimtarin e madh, pata
fatin të njihja gjyshin tim.

Ka shumë mënyra për ta njohur Ismail Kadarenë. Është ai që e njeh bota: ai i librave, i fjalëve, i personazheve dhe i botëve që u ka dhuruar lexuesve të tij të shumtë. Pastaj është njeriu që e njohin miqtë e afërt dhe familja. Në në fund, është gjyshi, atë që vetëm një fëmijë mund ta njohë.

Fëmijët e kanë këtë fat: ata nuk dinë çfarë admirojnë të rriturit. Ata nuk njohin as famën, as vlerësimet, as vendin që një njeri zë në botë. Ata nuk shohin as gjenium, as veprën. Ata shohin thjesht një gjysh. (fq. 5)

Fushata kundër leximit është kundër Europës *Ese nga Xhevair Lleshi*

(fq. 10)

SHËNIME MBI LIBRAT RIKTHIM TE KADAREJA

Nga Luan Rama

(fq. 7)

“Pallati i dëshpërimit”, Ena Bulku, Ombra GVG

Në pallatin e dëshpërimit
ka vend për të gjithë

Nga Anxhela Pashaj

(fq. 6)

“Paraloja e shiut”, nga Sali Bashota

Proza si testament poetik

Nga Agron Y. Gashi

(fq. 8)

Zhvillohet konferenca e parë
shkencore ndërkombëtare
kushtuar enciklopedizmit shqiptar
“Enciklopedizmi dhe
bota shqiptare”

(fq. 9)

Mbi debatin e hapur nga Mevlan Shanaj

Nuk ishte ideologjia, ishte
koncepti i investimit

Nga Agron Xoxa

(fq. 17)

‘Magjia e Vizatimit’ në GA, Shkodër

GAZMEND LEKA, MJESHTËR I VIJËS DHE I SIMBOLIT

Nga Ylli Drishti

(fq. 22)

Si do të na shihnin ne,
sot, Hannah Arendt-i dhe
Simon Wiesenthal-i?

Nga Ndue Gjika

(fq. 18)

Andrej Kurkov mori
çmimin special
“Orwell Prize 2026”

BIBLIOTEKË

— Mehmet Kraja

(fq. 12)

Ditari

— Zija Çela

(fq. 14)

Mermeri që pikon

— Arbër Selmani

(fq. 13)

Dimitrij dhe koreografia e

ditëve të qeta

— Behar Jacaj

(fq. 16)

Ferri që sajuam!

— Arben Meksi

(fq. 11)

Karikatura e së shtunës

Machiavelli Komedian

Nga Christopher S. Celenza

Përktheu: Jola Tasellari

(fq. 20)

Çfarë ndodh kur njerëzit
pushojnë së lexuari libra?

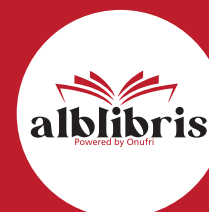
Nga Michael Sebastian

(fq. 19)

Libri shqip në SHBA
& KANADA

Dërgesa të shpejta
dhe të sigurta

www.albibris.al

— Vasili Vasiljeviç, në krijimtarinë e Ismail Kadaresë osmanët shfaqen si mishërim i një force të errët, aziatike, obskurantiste, totalitare, që e ka mbuluar Shqipërinë dhe nuk e lë të jetë një vend i lirë. Në romanin e përkthyer prej jush, *Pallati i ëndrrave*, i cili u shkrua dhe u botua në kohën e “Stalinit shqiptar” — shokut Enver Hoxha — për çdo njeri me mendje të kthjellët e kupton se “osmanët” janë metaforë për pushtetin komunist në Shqipëri.

— Mua më duket se në roman gjithçka është më e thellë, jo brenda koordinatave “keq-mirë” apo “totalitare-e lirë”. Nga njëra anë, një vend i vogël humbi pavarësinë e vet; nga ana tjetër, fitoi gjysmën e botës, duke u bërë pjesë e një perandorie gjigante.

Ndërsa sistemi i kontrollit totalitar të pavetëdijes mund të interpretohet jo vetëm si analogji e pushtetit partiak në republikën popullore, por edhe si çdo lloj kontrolli mbi vetëdijen e mbi nënvetëdijen: algoritmet e rrjeteve sociale, profilet digjitale të përdoruesve, sjellja në internet. Aty përshkruhen algoritmet e përpunimit të informacionit që është i papërcaktuar, i mjegullt, që lejon interpretime të ndryshme, si edhe problemet që lindin prej kësaj. Është një libër jashtëzakonisht aktual.

— Por atëherë, pse pikërisht osmanët?

— Shqipëria ka qenë pjesë e Perandorisë Osmane për gjysmë mijëvjeçari. Dhe përfaqësues të klaneve shqiptare bënë pjesë në elitën udhëheqëse të perandorisë. Kjo është historia reale e Shqipërisë, vetëm se e parë në një këndvështrim paksa alternativ.

— Si është e mundur që një roman i tillë u lejua të botohej në vitin 1981 dhe si ndodhi që pas kësaj Kadareja nuk u dërgua në GULAG-un vendas?

— Se si romani arriti të kalonte për shtyp, kjo është një histori më vete. Fillimisht, Kadareja botoi në një përmbledhje tregimesh dy kapitujt e parë të romanit, me titullin “Nëpunësi i pallatit të ëndrrave”. Aty, në të vërtetë, nuk kuptohet fare se çfarë po ndodh. Ishte, le të themi, njëfarë stilizimi në frymën e romaneve historike, i cili kaloi pa u vënë re nga kritika. Pastaj, një vit më vonë, ai e dorëzoi për botim romanin të plotë. Punonjësit e shtëpisë botuese, duke e marrë për ribotim, as nuk u thelluan shumë në lexim.

Shpërtheu një skandal i tmerrshëm: Kadarenë e akuzuan nga tribunat më të larta dhe e kërcënuan me ndëshkime të rënda. Romani u ndalua dhe u hoq nga libraritë, por brenda pak javësh i gjithë tirazhi prej njëzet mijë kopjesh ishte shitur tashmë. Gjithçka u kufizua me një kritikë të ashpër; në fund të fundit, Kadareja ishte shqiptari më i njohur në botë pas Enver Hoxhës, ndërsa botimet e librave të tij jashtë vendit ishin burim valute të fortë për Shqipërinë.

— Ismail Kadareja, pas rrëzimit të regjimit komunist, u bëri thirrje shqiptarëve të ktheheshin në katolicizëm, në fenë e të parëve, dhe vetë, në Francë, kaloi në katolicizëm. Edhe lideri i shqiptarëve të Kosovës, Ibrahim Rugova, para vdekjes kaloi në katolicizëm. Katolicizmin e ka mbështetur aktivisht edhe presidenti i pestë i Kosovës, Hashim Thaçi. Për më tepër, nuk duhet harruar se heroi kryesor kombëtar i Shqipërisë, siç dihet, është Skënderbeu — Gjergj Kastrioti — i krishterë ortodoks nga përkatësia fetare. Sa i fortë është sot në Shqipëri dhe në Kosovë lëvizja për të kaluar kalimit nga islami në krishterim?

— Së pari, do të doja të ndaja faktet nga hamendësimet. Ismail Kadareja nuk e

VASILI TJUHIN, përkthyesi në gjuhën ruse i veprës së Kadaresë, intervistë për Portalin *Ukraina.ru* “Ismail Kadare për Shqipërinë midis Europës dhe Perandorisë Osmane”

Nga Aleksandr Çalenko
Portali *Ukraina.ru*

Në janar të këtij viti, shkrimtari më i njohur shqiptar, Ismail Kadare, do të kishte mbushur 90 vjeç. Nuk arriti ta festonte jubileun për vetëm dy vjet: më 1 korrik 2024 ai u nda nga jeta në shtëpinë e tij në Tiranë. Ai është propozuar 15 herë për Çmimin Nobel. Përkthyesi i parë rus i shkrimtarit, Vasili Tjuhin, foli për portalin *Ukraina.ru* si për vetë Kadarenë, ashtu edhe për Shqipërinë.

Shkrimtari lindi në Gjirokastrë më 28 janar 1936. Në këtë qytet, meqë ra fjala, lindi edhe themeluesi dhe udhëheqësi i parë i Shqipërisë komuniste, Enver Hoxha (1908–1985). Në vitet 1959–1961 Kadare studioi në Moskë, në Institutin e Letërsisë. Po atëherë, në BRSS u botua një përmbledhje me poezi të Ismail Kadaresë, me parathënie të poetit David Samojlov. Në vitin 1989, në revistën *Letërsia e huaj*, në kohën kur ajo drejtohej nga Çingiz Ajtmatovi, doli romani i tij më i njohur, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, me përkthimin e Vasili Tjuhinit.

Në vitin 1990, Kadareja u arratis nga Shqipëria për në Francë. Në vitet më pas jetoi midis Parisit dhe Tiranës. Ishte laureat i shumë çmimeve letrare, ndër to edhe i Çmimit Ndërkombëtar Booker (2005). Vdiq në Tiranë, në moshën 88-vjeçare, nga arresti kardiak.

ndërroi fenë duke kaluar nga myslimanizmi në katolicizëm, sepse ai nuk ishte as mysliman, as katolik. Ai ishte ateist. Familja e tij ishte me prejardhje myslimane, nga bektashinjtë — një urdhër sufi, praktika dhe ideologjia e të cilit dallojnë ndjeshëm nga islami tradicional — dhe prandaj në certifikatën e lindjes, të lëshuar në Shqipërinë Mbretërore, shënohej se ai ishte mysliman.

Zërat për kalimin e Ibrahim Rugovës në katolicizëm janë thjesht zëra. Hashim Thaçi, vërtet, ka marrë pjesë në veprimtari të lidhura me Kishën Katolike, por kjo vetëm sa e vërteton tezën për tolerancën fetare të shqiptarëve.

Nëse flasim për ndërrimin e besimit, atëherë më tepër mund të arsyetohet se komunisti Kadare u bë liberal evropian dhe antikomunist. Por për ne kjo, në fakt, nuk

është aspak e çuditshme, sepse ai, në thelb, ishte shkrimtari ynë moskovit i brezit të viteve ’60, dhe bashkëkohësit e tij, si Vasili Aksjonovi apo Viktor Nekrasovi, e kishin përshkruar këtë rrugë para tij. Këtu nuk ka ndonjë veçori specifike shqiptare. Kjo është çështje për t’u studiuar në një kontekst më të gjerë: censura, ambicet, fyerjet personale, detyrimi për të shkruar në mbledhje partie, për t’u marrë me autokritikë, shuma e honorareve jashtë vendit, domosdoshmëria për të marrë leje kur udhëtoje jashtë shtetit e kështu me radhë.

Si ndikojnë të gjitha këto në pikëpamjet e një shkrimtari? Sa të sinqertë ishin ata si komunistë dhe sa të sinqertë u bënë si antikomunistë? Kjo është një pyetje e ndërlikuar. Në romanin “*Kronikë në gur*”, Kadareja përshkruan se si, kur ishte fëmijë, dëgjonte deklaratat revolucionare

Aleksandr Çalenko

komuniste të xhaxhallarëve të vet dhe ato “reaksionare”, tradicionaliste, të të atit. Ai mësoi t’i perceptonte këto gjëra disi nga jashtë, duke qenë i vetëdijshëm për praninë e këndvështrimeve të kundërta. Ai gjithnjë është, si të thuash, mbi këtë realitet, jo brenda sistemit.

Thelbi i diskutimit për katolicizmin ishte kërkimi i identitetit shqiptar. Kadareja nuk u bëri thirrje shqiptarëve të ktheheshin në katolicizëm. Ai gjithë jetën luftoi që ta shkëpuste Shqipërinë nga Lindja dhe ta kthente në Perëndim, në Evropë. Meqenëse ishte shkrimtar dhe ishte mësuar të mendonte me figura të gjalla, ai shpesh përdorte terminologji jo të saktë, çka të çonte në interpretime të shtrembëruara.

Për shembull, ai përdorte termin “*katolicizëm*” në vend të “*krishterimit*”, dhe kjo të shpinte në një pështjellim të hapur, si edhe në kritika nga kundërshtarët. Kadareja, për shembull, deklaronte se katolicizmi prej një mijë vjetësh ishte njëfarë boshti i identitetit shqiptar, ndërsa myslimanizmi kishte vetëm pesëqind vjet dhe ishte pasojë e pushtimit pesëshekullor të Shqipërisë nga Perandoria Osmane.

Kadareja gabon këtu, sepse një mijë vjet të shkuara, para ndarjes së Kishës, në Shqipëri nuk kishte kurrfarë katolicizmi. Kishte një fe të vetme të krishterë dhe, me po aq të drejtë, mund të pohohet se shqiptarët ishin ortodoksë. Vija e ndarjes kaloi pikërisht nëpër Shqipëri: katolikët në veri, ortodoksët në jug. Por çështja është se për shqiptarët më e rëndësishme është ndjekja e zakoneve, të cilat janë shumë më të lashta se fetë moderne.

Prandaj, asnjë shqiptar katolik nuk do të kishte luftuar me fqinjët ortodoksë për shkak të *filioque*-s — mosmarrëveshjeja nëse Shpirti i Shenjtë buron vetëm prej Perëndisë Atë, sipas ortodoksëve, apo prej Perëndisë Atë dhe Perëndisë Bir, sipas katolicizmit; kjo mosmarrëveshje i dha fillësë ndarjes së Kishës së vetme të krishterë në Kishë Ortodokse dhe Kishë Katolike në vitin 1054.

Kadaresë iu atribuuan pohime sikur katolicizmi qenëkësh feja e hershme vendëse, ndërsa ortodoksët qenkan shqiptarë të shkëputur nga katolicizmi, që kishin ndërruar fe. Kadareja pikërisht këtë nuk e thoshte; ai arsyetonte brenda dikotomisë *myslimanizëm–katolicizëm*. Myslimanizmi simbolizonte Lindjen, shtypjen osmane, prapambetjen, tiraninë, ndërsa katolicizmi — Perëndimin, Evropën, lirinë dhe lulëzimin. Po ju, çfarë zgjidhni? Kryesorja është ta formulosh drejt pyetjen: “Vogëlushe, do në polici apo në vilë?”.

Konfliktet më të rënda janë ato me fqinjët më të afërt, sepse historia shumëshekullore e bashkëjetesës të lejon të gesh një mori shkaqesh për pretendime: kush i kulloste delet në këtë luginë pesëqind vjet më parë? Kush i vodhi kuajt treqind vjet më parë? Dhe të gjitha këto pretendime do të jenë të argumentuara nga të gjitha palët.

Është për të ardhur keq që propaganda jonë bie në këtë grackë, duke u përpjekur të ngulisë idenë se Kosova është një trevë e shenjtë, e lashtë, ortodokse, të cilën e kanë pushtuar myslimanët shqiptarë. Dhe, në këtë rast, kujtojnë betejën me turqit në Fushën e Kosovës. Pra, nënkuptohet sikur serbët ortodoksë kanë luftuar kundër myslimanëve — turqve dhe shqiptarëve. Mirëpo në atë betejë të krishterët — edhe serbët, edhe shqiptarët — luftuan së bashku kundër myslimanëve; dhe për shqiptarët kjo trevë nuk është asesi më pak e shenjtë, ndërsa ata janë aty po aq banorë të hershëm sa edhe serbët. Kurse mënyra se si ky konflikt fryhet në ditët tona, kush, kur dhe çfarë gabimesh ka bërë, si edhe çfarë ngjyrese fetare i jepet atij — kjo tashmë mbetet në ndërgjegjen e politikanëve.

Mendimi im personal është se Kadareja gaboi kur zgjodhi katolicizmin si bosht të identitetit shqiptar. Gjuha shqipe është një nga gjuhët më të lashta indoevropiane; sipas vlerësimit të disa gjuhëtarëve, ajo është më shumë se katër mijë vjet e vjetër, bashkëkohëse e tokarishtes së zhdukur. Shqiptarët arritën të mbijetonin në malet e tyre të egra, në një masë të madhe pikërisht sepse askush tjetër nuk do të mund të mbijetonte atje. Pushtuesit nuk depërtonin në grykat malore.

Thuhet se në malet e Shqipërisë ka fshatra ku nuk kanë mundur të mbërrijnë kurrë të huajt — as osmanët pesëqind vjet më parë, as repartet ndëshkuese të trupave SS gjatë Luftës së Dytë Botërore. Shqiptarët vazhdonin të këndonin këngët e tyre të lashta; eposi i tyre i moçëm është bashkëkohës me atë homerik. Mbi zakonet dhe besimet e tyre të lashta u mbivendosën shtresat e kulturës së lashtë greke, pastaj asaj romake, sllave dhe osmane.

Për këtë kam shkruar hollësisht në parathënien e botimit amerikan të romanit tim **“Kapedani i bardhë”**. Në plan historik, krishterimi është vetëm pak më i vjetër se myslimanizmi. Kurse zakonet e ashpra, të rregulluara nga kodi gojor i së drejtës zakonore — **Kanuni** — kanë qenë gjithmonë aty.

Siç ka thënë një nga klasikët shqiptarë: **feja e shqiptarit është shqiptaria**. Para së gjithash, ata janë shqiptarë, dhe vetëm pastaj myslimanë, katolikë apo ortodoksë.

— **Ndoshta do të them një herezi, por më duket se shpallja në vitin 1967 e Shqipërisë — ku deri në 70% e qytetarëve ishin myslimanë — si shteti i parë ateist në botë, luajti një rol pozitiv: sot, falë kësaj, Shqipëria bashkëkohore është një shtet krejtësisht laik, sekular, me nivel të lartë tolerance. Në vitin 2019 isha në Tiranë dhe nuk pashë atje asnjë vajzë me hixhab — vetëm minifunde dhe xhinse të ngushta. A i kam vendosur drejt lidhjet shkak-pasojë?**

— Unë do t'i vendosja lidhjet shkak-pasojë në rend të kundërt: pikërisht sepse shqiptarët, në përgjithësi, nuk janë shumë fetarë, u bë e mundur shpallja e Shqipërisë si vend plotësisht ateist.

Myslimanizmi u përhap në nivelin e jetës së përditshme: myslimanët paguanin më pak taksa. Fillimisht islamin e pranuan bejlerët dhe bajraktarët, pastaj edhe shqiptarët e thjeshtë. Ndërkaq, ishin krejt të mundshme situatat kur kryefamiljari bëhej mysliman, ndërsa të gjithë pjesëtarët e tjerë të familjes mbeteshin të krishterë. Nuk kishte kurrfarë fanatizmi fetar. Fqinjët kremtojnë së bashku edhe Pashkët, edhe Bajramin e Ramazanin. Në qendër të Tiranës qëndrojnë pranë njëra-tjetres xhamia, kisha katolike dhe ajo ortodokse. Kjo nuk shqetëson askënd. Ndërsa vajzat dalin me minifunde.

— **Periodha e sundimit komunist në Shqipëri, nga viti 1944 deri në vitin 1990,**

Kadare me përkthyesin e tij Vasilij Tjuhin, (Mali i Robit, Kavajë) Foto: B. Hudhri

nën drejtimin e Enver Hoxhës dhe Ramiz Alisë, zakonisht vlerësohet negativisht. A ka, megjithatë, anë pozitive kjo periudhë? Nëse po, cilat?

— Shqipëria e pasluftës ishte një nga vendet më të varfra të Evropës dhe vetëm mund të hamendësohet se në çfarë rruge do të kishte shkuar zhvillimi i saj sipas një skenari tjetër. Nën pushtetin popullor u hodhën themelet e industrisë, të nxjerrjes së mineraleve, të arsimit, të shëndetësisë dhe të kulturës. Mund të thuhet vetëm se shqiptarët nuk mund të kenë pretendime ndaj nesh: trupat tona nuk kanë qenë në territorin e Shqipërisë; ishte vetë ushtria e tyre partizane komuniste që zbriti nga malet dhe i shfarosi të gjithë kundërshtarët.

Hrushovin mund ta akuzosh se veproi në mënyrë të pabesë, kur ndërpreu papritur furnizimet me ushqime për Shqipërinë si pasojë e mosmarrëveshjeve politike, dhe shqiptarëve iu desh të përjetonin **“dimrin e vetmisë së madhe”**; por deri atëherë BRSS-ja i kishte dhënë Shqipërisë ndihmë në përmasa shumë të mëdha. A do t'i kishin dhënë Shtetet e Bashkuara ndihmë edhe më të madhe, po të mos kishin qenë shqiptarët komunistë? Këtë vetëm mund ta hamendësojmë. Por komunistë ata u bënë vetë.

Ajo që mund t'i njihet pa asnjë rezervë si meritë pushtetit popullor është krijimi i gjuhës letrare të njësuar shqipe në vitet 1970. Kjo e zhdukuri mundësinë e konflikteve mbi baza brendaetnike — midis gegëve, pra shqiptarëve të veriut, dhe toskëve, shqiptarëve të jugut. Në disa aspekte, dallimi midis dialektit gegë dhe atij toskë është më i madh se dallimi midis gjuhës ruse dhe asaj ukrainase. Sot gjuha është e njësuar, si në Shqipëri, ashtu edhe në Kosovë dhe te pakicat shqiptare në vende të tjera, ndonëse në çdo fshat kanë mbetur të folmet e veta.

— **Kadareja, në fund të viteve ’50 dhe në fillim të viteve ’60, studioi në Moskë, në Institutin e famshëm të Letërsisë. Pas prishjes së marrëdhënieve midis Shqipërisë dhe BRSS-së, në vitin 1962, ai deshi të arratisë nga Praga për në Bashkimin Sovjetik. Ambasada sovjetike e miratoi synimin e tij, madje i rezervoi edhe një dhomë hoteli në mënyrë konspirative. Pse, pavarësisht këtij qëllimi, ai u kthye megjithatë në**

Shqipëri? A është penduar më pas për këtë?

— Kjo ishte një histori e denjë për penën e Dostojevskit. Dukej se Kadareja kishte marrë një vendim përfundimtar, ishte përgatitur me kujdes, kishte planifikuar gjithçka. Por, në mënyrë të nënvetëdijshme, ai megjithatë e kuptonte se si do të pasqyrohej arratisja e tij te e gjithë familja, te e fejuara, te miqtë. Pasi kishte kërkuar tashmë strehim politik në ambasadën sovjetike dhe ishte vendosur në një dhomë hoteli me emër konspirativ, ai papritur vendosi të shkonte në hotelin ku banonte delegacioni shqiptar. Pastaj vazhdoi ta shtynte çastin e arratisjes, duke llogaritur se kur do të ishte më e përshtatshme për të ikur. Dhe, në fund, u kthye me avion në Shqipëri.

Siç shkruante në kujtimet e saj bashkëshortja e tij, Helena, kur po fluturonin mbi territorin e Rosisë, rrugës për diku në Lindjen e Largët, ai vështronte hapësirat e pafundme të tajgës dhe tha diçka në kuptimin se, po të ishte arratisur atëherë në BRSS, mund të ishte zhdukur pa gjurmë diku aty dhe askush nuk do ta dinte se ku e kishte varrin. Ky, sigurisht, është një lirisim i tepruar, por në përgjithësi, me sa duket, ai ishte krejtësisht i kënaqur me arratisjen e tij të suksesshme në Francë në vitin 1990 dhe nuk u pendua pse nuk ishte arratisur në BRSS.

— **Për qëndrimin e tij në Moskë, Kadareja ka shkruar në librin “Muzgu i perëndive të stepës”. A keni ndër mend ta përktheni në rusisht këtë libër? A flitet në të për përndjekjet ndaj Pasternakut për shkak të romanit “Doktor Zhivago” dhe dhënies së Çmimit Nobel, ngjarje në të cilat Kadareja ishte vetë dëshmitar? Dihet se Hoxha zhvillonte luftë ideologjike kundër Hrushovit. A u pasqyrua kjo në ndonjë mënyrë te fakti që “armikun” e Nikita Sergejeviçit, pas fushatës së denigrimit, nisën ta përkthenin dhe ta botonin aktivisht në Shqipëri?**

— Po, në parim do të doja ta përktheja edhe **“Muzgun e perëndive të stepës”**, i cili mund të botohej në një vëllim me librin **“Kur sunduesit grinden”**; këto nuk janë tekste shumë të gjata. Në njëfarë mënyre,

këta libra e kornizojnë gjithë krijimtarinë e Kadaresë; dhe është domethënëse që të dy lidhen me Rusinë dhe me kulturën ruse.

Është interesante se në Shqipëri arriti të botohej një libër ku fushata e Hrushovit kundër Pasternakut përshkruhet në dritë negative, ndërkohë që, siç shkruante Kadareja, në një situatë të ngjashme Pasternakun në Shqipëri thjesht do ta kishin pushkatuar. Çështja është se Hrushovi ishte armiku numër një, dhe kjo bëri të mundur botimin e një romani të tillë. Kurse vetë Pasternakun, përkundrazi, nuk e përkthenin dhe nuk e botonin aspak; ai ishte shpallur shkrimtar armiqësor dhe borgjez.

— **Si e vlerësoni ju personalisht nivelin artistik të romaneve politike të Ismail Kadaresë, “Dimri i madh”, për prishjen e marrëdhënieve sovjet-shqiptare në fillim të viteve ’60, dhe “Koncert në fund të dimrit”, për prishjen midis Shqipërisë hoxhiste dhe Kinës së Deng Xiaopingut? A ishin këto vepra konjunkturale, të shkruara për t'i siguruar vetes mbrojtje dhe njëfarë indulgjence nga represione të mundshme në të ardhmen?**

— Po, sigurisht, këto ishin vepra të lidhura me politikën e ditës, por, nëse ato janë shkruar nga një mjeshtër, në çdo rast do të jenë interesante. Dhe nëse, për më tepër, ai pati mundësi të përdorte arkivat sekrete të Komitetit Qendror të Partisë dhe të kishte qasje në stenogramet e dokumente të tjera origjinale, kjo vetëm sa ua rrit vlerën.

Ndërkaq, vështirë se Kadareja të ketë planifikuar: “Po ja, tani do t'i siguroj vetes një indulgjencë nga represionet e mundshme në të ardhmen”. Zakonisht bëhet fjalë për veprime reaguese. Shkroi poemën **“Pashallarët e kuq”**, pa e menduar mirë, e propozoi për botim, nisi të ndihej era e rrezikut, dhe atëherë duhej urgjentisht të pendohej e të merrej me autokritikë, pikërisht që, në atë çast, në atë moment, të mos përfundonte i represionuar.

Shkrimtari shkruan libra. Nëse i bie në dorë një material interesant, mund të përpiqet të shkruajë një roman të mirë, ta botojë, të marrë honorarin. Kurse të shkruash një indulgjencë për mëkatet e tua të ardhshme — kjo është disi tepër e ndërlikuar.

Përktheu: ExLibris

Fjala e Gresa Kadaresë në përrurimin e bibliotekës NËPËR LABIRINTET E KADARESË

Të dashur miq,
Sot bëhen dy vjet qysh kur Ismaili është larguar nga ne.

Që nga ajo ditë, pyetja e vjetër që sflit të gjithë ata që kanë humbur njeriun e dashur s'më ndahet e nuk më lë të qetë.

Ku ndodhet Ismaili tashti?

E njoh përgjigjen *cliché* se shkrimtari ikën, por vepra e tij mbetet me ne, lexuesit e tij. Por kjo përgjigje më duket gjithsesi e mangët, e zgavërt, skematike, si çdo ide e stërthënë dhe, tekefundit, aspak ngushëlluese.

Të më kuptoni, miq të dashur, unë si njeri i shkencës them se kam racionalitetin e mjaftueshëm për ta pranuar këtë të vërtetë të pamohueshme. Por kjo vetëm në sipërfaqe! Lidhja ime me Ismailin është shumë më komplekse se kaq dhe vështirë të kopsitet e disiplinuar në kuadrin e drunjtë të një arsytimi kaq strikt.

Dhe prapë pyetja torturuese, herë e shurdhër, herë e mprehtë, më silltet e përsillet në kokë pa fund, si një lëngatë.

Para do kohësh më merr në telefon Mark Marku, për të më dhënë lajmin e gëzuar se Bibliotekës së Filologjikut do t'i jepej emri Kadare.

Atë çast m'u kujtua thënia e Borgesit, që e imagjinonte Parajsën si një lloj biblioteke. Ky vegim i shkrimtarit të verbër befasi m'u duk se kishte lidhje direkte me pyetjen time dhe bile, propozonte një përgjigje.

Vendosa, pra, t'i besoj këtij vizioni.

Fundja, kush më mirë se një shkrimtar i njeh zakonet, huqet e sojit të shkrimtarëve, rrugëtimet e tyre andej apo këndej, vendet që u pëlqejnë të frekuentojnë?

Ideja e Markut, kombinuar me vizionin e Borgesit, u mpiksën bashkë në një si melhem zbutës, që m'u duk se fashiste disi pyetjen gërryese.

Më pëlqen, pra, të mendoj se Ismaili, bashkë me personazhet e tij, hera-herës shëtit dhe endet në këtë bibliotekë këtu, nga raftet e saj në kokat e lexuesve dhe anasjelltas, siç e mbaj mend ndër vite të vërtetë në bibliotekë e Rrugës së Dibrës apo në atë të Bd "St-Michel" në Paris.

Siç e ka cilësuar studiuesi Elidor Mëhilli, Ismaili ishte një "botëndërtues". Botëndërtues e njëkohësisht arkitekt, me fjalë e me gurë.

Përgjatë veprës së tij shohim një pafundësi ndërtimesh: kështjella, ura, kulla, pirgje, piramida, pallate, mure, mure e të tjera mure...

Ngrahina sa reale aq imagjinare.

Nganjëherë duket sikur ai nxjerr gurë nga një ngrehinë për t'i përdorur në një tjetër ndërtim, që shfaqet në një tjetër vepër.

Ka një fill konduktor që lidh këto imazhe, fije që Ismaili, si arkitekt i zoti që është, i tërheq e i luan me lehtësinë më të madhe, me një liri absolute.

Kështu, tek tregimi *Muri i Madh* dëgjojmë të komentohet muri kinez nga dy personazhe njëherësh: nga brenda, me një gjuhë të mëndafshtë, na flet mbikëqyrësi perandorak, nga ana tjetër e murit, pra nga jashtë, me një gjuhë të çakërditur, flet nomadi Kutluk.

Por nga fundi shfaqet një tjetër narrator, shpirti tashmë i nomadit Kutluk, që e quan murin kinez veç një gardhiqe qesharake, shëmbëllim i zbehtë i një muri tjetër, *Murit-Amë*, apo *Murit Mortor*, ai pra që ndan jetën nga vdekja. Kufiri i pakapërcyeshëm midis botës së kështjeshme dhe asaj të andejshme.

Kalimi është përherë me një kah: vetëm që andej për këndej. Kurse e kundërta, kurrë.

Me kot mizëria e shpirtrave shpreson një zbutje të rregullave të moskalimit. Çdo dhjetë a njëzet mijë vjet përhapet pëshpërimita se do të lejohet kalimi matanë, se muri mund të hapet qoftë për një çast të vetëm, pra do të bëhet dykahsh.

Moria e shpirtrave vihet atëherë në lëvizje drejt Murit të Madh, tundin ftesat, tregojnë brimat e plumbave, të gozhdëve, çjerrjet e telave me gjemba ... me shpresën e kotë se dikush prej tyre e meriton një leje kalimi.

Por portat nuk hapen për askënd – thotë autori. Ligjet janë të pashpirtë, rojet e Murit janë të verbër.

Megjithatë, plot personazhe të Ismailit, **nga shtigje që veç ata i dinë**, kalojnë qetësisht nga bota e andejshme në botën e kështjeshme.

Por personazhet s'janë veç zgjatime të mendjes së shkrimtarit, ata jetojnë brenda po asaj perandorie ku shkrimtari, citoj, "është njëherësh edhe kryezot e skllav, edhe sundues e rebel". E nëse është kështu, s'më duket e ndaluar të përfytyrosh Ismailin në secilin prej tyre, në secilin kalimtar të murit.

Çka na shpie përsëri në këtë vend të përkryer pikëkalimesh: tek Biblioteka. Desha ta mbyll fjalën time me një pasazh më shpresëdhënës. Është pjesë nga *Nata e Sfknsit*, një nga ato që Ismaili i quante "tregime të tejkohshme" e që, paradoksalisht, më tingëllon kaq aktual këto ditë në Tiranë.

Monologu i Sfknsit:

Të gjithë e dinë se gjithkush dridhet frikë prej meje. Po ndoshta askujt s'i shkon ndër mend se si dridhem unë vetë. Ashtu si ata, nga frika.

Është ankthi që unë krijova vetë, duke kujtuar se, sa më shumë t'i shtyp njerëzit me të, aq më tepër do të çlirohem prej tij.

Po fati deshi që të ndodhte e kundërta.

Të dashur miq, asnjëri nuk e di se si do të jetë e ardhmja, veç dimë se do të jetë ndryshe nga e sotmja.

Faleminderit për vëmendjen.

Helena Kadare dhe Mark Marku zbuluan pllakën me emrin e bibliotekës

PËRURROHET BIBLIOTEKA “ISMAIL KADARE” NË FAKULTETIN E HISTORISË DHE TË FILOLOGJISË

Biblioteka e Fakultetit të Historisë dhe Filologjisë mori emrin Ismail Kadare, si hapësira që përfaqëson kujtimin e shkrimtarit në mjediset e fakultetit të tij.

Biblioteka e Fakultetit të Historisë dhe Filologjisë mori emrin Ismail Kadare, si hapësira që përfaqëson kujtimin e shkrimtarit në mjediset e fakultetit të tij.

Helena Kadare u shpreh “Këto korridore janë vendi ku unë kam studiuar, ashtu sikurse Kadare. Gjithçka është shumë bukur, lum ata që do të vijnë në këtë bibliotekë kaq të pasur që do të mbajë emrin e Kadaresë që për fat të mirë, rinia e nderon”.

Në 2-vjetorin e ndarjes nga jeta të shkrimtarit, në ambientet e fakultetit u mbajt ceremonia-homazh “Gjithkush Kadarenë e vet”.

Ndërsa Mark Marku tha “Nuk mund të kishte një emër më të denjë për hapësirën ku studentët dhe pedagogët zhvillojnë dijen dhe zhvillojnë mendimin kritik. Ky emër do t'u kujtojë brezave të ardhshëm se dija dhe letërsia janë themelet më të forta të identitetit tonë kulturor”.

“Më pëlqen të mendoj se Ismaili bashkë me personazhet e tij, hera herës shëtit dhe endet në këtë bibliotekë, në raftet e saj, sikurse e mbaj mend të vërtetë ndër vite në bibliotekë e Rrugës së Dibrës apo në bibliotekë që frekuentonte në Paris”, shprehet Gresa Kadare, vajza e shkrimtarit.

Personalitete të letrave dhe jetës akademike kujtuan takimet e para me veprat e Kadaresë, që më penën e tij u bë një urë mes përvojave personale dhe kujtesës kolektive.

“Ky largim i ngjan më tepër një trilli letrar sepse jeta e vërtetë e shkrimtarëve, është jeta e letërsisë. Aty ku ne e rigjejmë Kadarenë sa herë e lexojmë”, u shpreh Persida Asllani.

Artan Fuga tha për Top Channel “Dua të kujtoj, se si unë, si një 18-vjeçar, përjetova momentin kur doli ‘Dimri i vetmisë së madhe’. Nxënësit e shkollave të mesme të Tiranës e morën si ujë të pakët. Me atë libër u fut në krizë ora e mësimi të letërsisë, shkaktoi një ndarje të madhe në shoqërisë”.

Për studiuesit, Kadare ishte shkrimtari që lartësoi estetike letrare në Shqipëri, por në sytë e mbesës, ishte gjyqi më i veçantë...

Doruntina Siliqi, mbesa e shkrimtarit tha “Më rastiste të mendoja se ajo butësi ishte në secret që e ndanim vetëm ne të dy. Më kujtohet kur ai e ekzagjeronte qëllimisht pamjet e tij të sertë, pastaj sytë tanë takoheshin dhe shkëmbehim një buzëqeshje kuptimplote”.

Në këtë ditë përkujtimore, u botuan tre krijime të Kadaresë, që nuk janë botuar më parë si libër më vete.

“E bëra me qëllim që lexuesi të lexojë këto libra. Një libër i palexuar është një libër i ri”, shprehet Bujar Hudhri.

Për botuesin, ky është një akt mirënjohjeje ndaj një autori që i dha letërsisë shqipe përmasë botërore, po edhe një përgjegjësi ndaj lexuesve që vazhdojnë ta lexojnë dhe ta rizbulojnë Kadarenë.

Top Channel

Doruntina, mbesa e Kadaresë: Përpara se të njihja shkrimtarin e madh, pata fatin të njihja gjyshin tim

Ka shumë mënyra për ta njohur Ismail Kadarenë. Është ai që e njeh bota: ai i librave, i fjalëve, i personazheve dhe i botëve që u ka dhuruar lexuesve të tij të shumtë. Pastaj është njeriu që e njohin miqtë e afërt dhe familja. Në në fund, është gjyshi, atë që vetëm një fëmijë mund ta njohë.

Fëmijët e kanë këtë fat: ata nuk dinë çfarë admirojnë të rriturit. Ata nuk njohin as famën, as vlerësimet, as vendin që një njeri zë në botë. Ata nuk shohin as gjenin, as veprën. Ata shohin thjesht një gjysh.

Kur isha e vogël, më impresiononte shumë. Kishte gjithmonë atë pamje enigmatike që të ngjallte natyrshëm respekt. Më kujtohet që, përpara se t'ua prezantoja shoqeve, i paralajmëroja gjithmonë se gjyshi im ishte një njeri i veçantë dhe se nuk duhej të habiteshin. Fytyra e tij ishte shpesh e padepërtueshme, vetullat të ngrysur, shikimi i largët. Shpesh i heshtur e fjalëpakë, çka ishte gjithashtu një mënyrë komunikimi. Përpiqesha vazhdimisht të lexoja diçka në atë fytyrë: ishte i lumtur? I mërzitur? I shqetësuar? I zhytur në mendime? Nuk e dija. Dukej sikur jetonte gjithmonë në një botë mendimesh që ne nuk mund ta arrinim.

Momenti që e vëzhgoja më shumë ishte gjatë drekës familjare të së dielës. Dreka shoqërohej gjithmonë nga biseda të zjarrta. Ai kryesonte tryezën; vendi im ishte pikërisht përballë tij, në anën tjetër të tavolinës. Pra, në njëfarë mënyre, edhe unë kryesoja drekën. Nuk kuptoja shumë nga debatet për letërsinë, filozofinë apo politikën, por më pëlqente të vëzhgoja skenën: gjestet, reagimet, heshtjet, intonacionet. Megjithatë, ajo që më intrigonte më shumë ishte ai vetë.

Lexuesit kalojnë vite duke u përpjekur të zbërthejnë veprën e një shkrimtari. Unë e kalova fëmijërinë duke u përpjekur të zbërtheja misterin e gjyshit tim.

Ndonjëherë besoja se e kisha cikur atë mister, kur shikimet tona kryqëzoheshin. Fytyra e tij ndriçohej lehtë, një gjysmëbuzëqeshje shfaqej... për t'u zhdukur menjëherë. Ato çaste ishin të pakapshme, si të përpiqeshe të mbaje tymin në pëllëmbët e duarve. Pastaj ai rikthehej menjëherë tek ajo shprehje e padepërtueshme, pas të cilës unë kisha filluar, megjithatë, të dalloja një dhembshuri të pafund.

Më rastiste të mendoja se ajo butësi ishte një sekret që e ndanim vetëm ne të dy. Më kujtohen ato çaste kur ai ekzagjeronte qëllimisht pamjen e tij të sertë, si një aktor që futet në rol. Pastaj

sytë tanë takoheshin, shkëmbenim një buzëqeshje kuptimplote... dhe ai rivishte maskën e ashpërsisë së tij. Sikur ajo ana e tij e brishtë ekzistonte vetëm midis ne të dyve. Me kalimin e viteve, kisha përshtypjen se ai e linte të dukej më shpesh atë ëmbëlsi. Por unë pata fatin ta zbuloja shumë më herët. Ndoshta ky është privilegji i fëmijëve.

Këtë lidhje të veçantë e ndieja edhe kur nëna më dërgonte ta thërrisja në Kafe Rostand, kur dreka ishte gati. Hyja me druajtje për t'ia ndërprerë punën,

me ndjesinë se po hyja në një vend ku po ndodhte diçka e rëndësishme. Ai dukej gjithmonë i zhytur në botën e tij, i rrethuar nga dhjetëra fletë të shpërndara gjithandej, si në mes gërmimesh arkeologjike. Kur qëllonte që shkruante tek tryeza e bukës, ia mblidhja fletët e shpërndara pa e kuptuar kurrë sipas çfarë renditjeje misterioze do të rigjenin vendin e tyre. Sot më pëlqen të mendoj se, në ato çaste, isha unë ajo që e sillja nga botët që ai ndërtonte drejt botës sonë.

Për një kohë të gjatë nuk e kuptoja tamam se çfarë përfaqësonte ai për të tjerët. Për mua ishte thjesht gjyshi im. Dhe, paradoksisht, vetëm pas largimit të tij fillova t'i rrok përmasat e shkrimtarit që bota adhuronte.

Sot kjo bibliotekë do të mbajë emrin e tij. Ajo do t'u japë lexuesve mundësinë të zbulojnë Ismail Kadarenë, ta lexojnë dhe ta interpretojnë, secili në mënyrën e vet. Unë pata fatin ta njihja ndryshe. Sepse, përpara se të njihja shkrimtarin e madh, pata fatin të njihja gjyshin tim.

Doruntina dhe Adriani,
mbesa dhe nipi i Kadaresë.
E mërkurë, 1 korrik 2026

“Pikat e para të shiut filluan në orën 13:13, numër i mbrapshtë për besëtytët, të cilët trashëgojnë fenomene të tilla mbi shpinën e shekujve.”

Me këtë fjali e nis romanin e saj, “Pallati i dëshpërimit”, autorja Ena Bulku. Ky roman është në dukje një rrëfim tronditës për *disa karaktere*, të cilët bashkëjetojnë në një pallat. Një pallat që qysh në krye të rrëfimit na kallëzohet se ai është përfshirë nga flakët e një zjarri të madh. Gjurmët e zjarrit, siç narratorja rrëfen, duken ende në fasadën e tij, e cila nxin. Në atë nxirjen e tij, që nuk e pastron më as shiu, as koha duket se ngrihet hija e rëndë e ferrit. Një ferr midis qytetit të madh e të zhurmshëm, të cilin pak të gjallë e vënë re. Një ferr ku futen e dalin në çdo moment të ditës dhe natës shpirtra të humbur dhe të dëshpëruar. Ferri-pallat është vendbanimi i ca shpirtrave që enden kuturu dhe vuajnë dyfish, shpirtërisht dhe psikologjikisht. Shpirtra që mezi presin fundin e torturës dhe fundin e jetës.

Bulku ndërton një pallat, pallatin e dëshpërimit, i cili lexuesit i kujton një tjetër pallat, atë të ëndrrave, *Tabir Sarajin* e famshëm (“Pallati i ëndrrave” nga Ismail Kadare), ku mblidhen ëndrrat e të gjithë ëndërrtarëve. Nëse Tabir Saraj i ngjason edhe stukturalisht ferrit sipas modelit të Dantes, ku sa më poshtë të zbresësh aq më e thellë bëhet vuajtja, aq më e madhe bëhet tortura, aq më afër gjendesh me djallin. Pallati i Bulkut është i ndërtuar në një mënyrë të tillë që sa më lart të ngjitesh aq më i madh bëhet dëshpërimi, aq më e mprehtë bëhet vuajtja, aq më shumë shtohet misteri. Një pallat i errët, i çuditshëm ku edhe numrat në dyert e dhomave nuk janë të vendosura sipas rendit normal, por sipas dëshirës momentale të një prej *karaktereve*.

“Atë ditë, ai pati vendosur t’u jepte identitet të gjitha hyrjeve në pallat. Me bojën e kuqe që i kishte mbetur nga piktura e një nate më parë, ishte ngjitur deri në katin e katërt dhe kishte vendosur pranë secilës derë nga një numër pa asnjë rend logjik.”

Brenda mureve dhe apartamenteve të këtij pallati të nxirë, ku duket se jetojnë karakteret e romanit të Bulkut marrin jetë kujtime të së shkuarës së tyre dhe e tashmja. Apartamentet me numrat e çrregullt rrëfejnë për dëshpërimin e banuesve të tyre, por njëkohësisht duken të jenë vendi ideal për të jetuar shpirtëra si ata.

Secili apartament pajiset me një numër çfarëdo duke u shndërruar në identitet edhe për karakteret. Karakteri një, dy, tre, katër e me radhë deri te teta, përveç bodrumit, i cili shënjohet me një pikëpyetje. E njëjta çrregullësi e përcaktimit të numrave në dyert e apartamenteve të tetë karaktereve është edhe në procesin e rrëfimit të ngjarjeve nga e kaluara dhe e tashmja për secilin prej tyre. Tetë karakteret gjallojnë veçmas, pa patur kontakt me njëri – tjetrin deri në fund të romanit, ku rrëfimi merr një kthesë të papritur. Karakteret, banorët gjejnë gjegjësin përkatës, gjejnë atë që u ka munguar për gjatë gjithë jetës së tyre, ngushëllohen me praninë e njëri-tjetrit, duke u krijuar kështu disa çifte që krijojnë një të tërë. Dikush që dëshiron të vdesë, gjen vrasësin. Vrasësi gjen viktimmën. Artisti gjen muzën. Muza gjen artin. Mëma gjen bijën dhe anasjelltas. Fatet e banorëve të *pallatit të dëshpërimit* kryqëzohen. Këta njerëz të tërhequr në vetminë e tyre, larg shoqërisë, mësojnë dhe

Mbi romanin “Pallati i dëshpërimit” të autores Ena Bulku, Ombra GVG

Në pallatin e dëshpërimit ka vend për të gjithë

Nga Anxhela Pashaj

kuptojnë që njeriu duhet të bashkëjetojë me njeriun. Sa e lehtë është për ta? Nisur nga gjithë rrëfimi, mentalisht paraqet sfidë, por emocionalisht është tepër e dëshirueshme, jetike.

Në pallatin e dëshpërimit ka vend për të gjithë, aty gjendet artisti (muzikanti, piktori, shkrimtari, aktori), i cili është i dëshpëruar. I dëshpëruar sepse i mungon muza, i mungojnë materialiet, i mungon mbështetja e familjes, shoqërisë, e keqtrajton politika. Artisti jeton në një ferr, ku e ka të pamundur të imagjinojë mundësinë e një bote më të bukur. Traumata e tij ai i reflekton në artin e vet. Shkrime që nuk përfundojnë, piktura me mbizotërim të së kuqes dhe së zezës, skulptura që u mungojnë kokat, interpretime mbytëse, nota të palidhura.

Krah artistit gjendet gruaja, gruaja publike, që ka një arsye pse është bërë e tillë dhe kjo është për shkak të rënies së familjes dhe shoqërisë. Gruas që

i kërkohet dashuri dhe i ofrohet veç përbuzje. Bulku e sjellë gruan viktimmë të përdhunimit nga familjarë, duke i dhënë lexuesit një ndër rrëfimet më tronditëse në të gjithë romanin. Vëllai i sëmure abuzon seksualisht me të motrën. Një rast, i cili në roman na tregohet se mund të parandalohej, nëse do të dëgjohej vajza. Por, bota është shurdhe kur gruaja kërkon ndihmë apo flet të vërtetën.

“Në fillim e shqetësuan vështrime të turbullta për të cilat nuk mund të raportonte dot te mamaja esaj pa marrë pas një shpullë prej duarve të thata si kamzhik. (...) Më pas nisën preket në trupin e saj tashmë të zhvilluar dhe kjo e bëri të mendonte me atë tru prej katërmbëdhjetë –vjeçareje se diçka jo e shëndetshme po ndodhte rreth saj. Kur edhe kësaj radhe u përpoq të bisedonte me të ëmën, hasi po të njëjtën fytyrë të ngurtë e të hirtë si tjegullat në çatinë e tyre.”

Po aty në pallat jeton edhe një magjistrice, një falltare që të kujton

madam Sosostrin. Me tarot dhe triqet e tyre ato u zbulojnë naivëve të fshehtat që rezervon e ardhmja e panjohur. Falltarja, magjistrice zbulohet të jetë e ëma e një prej karaktereve, njëshit. Gruaja e çuditshme, siç na rrëfëhet e ka pritur takimin me të bijën prej një kohe shumë të gjatë. Të dyja së bashku janë viktima të një mallkimi, një mallkimi që trashëgohet në breza, prej të cilit ato nuk mund të kenë as baballarë, as bashkëshortë. Një lloji matriarkati.

“Gra të destinuara të mos kenë kurrë burra, fëmijë pa vëllezër, pa baba. Babai i saj ishte më pak se një kujtim tashmë dhe ajo nuk kishte për ta njohur kurrë. Femra të cilat krimi më i madh që mund të bënin ishte të dashuroheshin.”

Në këtë shumëllojshmëri karakteresh, me artistë, gra publike, magjistrice dhe vrasës të rrënuar, të dëshpëruar këta banorë arrijnë të bëhen një i vetëm. Befas, rrëfimi merr një kthesë shokuese, ku zbulohet se gjallon vetëm një personazh, një vajzë e re shkrimtare. Njëshi. Karakteri i njëshit takohet me të shkuarën e panjohur, me besëtytënitë, misterin dhe magjinë. Njëshi është strumbullari i të gjithë rrëfimit, krijuesi i karaktereve të tjerë. Karaktereve që gjallojnë në kokën e saj. Ajo duket se vuan nga skizofreni e avancuar, shumëfishim personalitetesh. Janë pikërisht këto personalitete të vajzës që lëvizin brenda pallatit të saj mendor, që vuajnë, që mezi presin fundin si shpëtimin e vetëm prej dhimbjes. Në kartelën e saj shënohen hollësi mbi gjendjen e saj mendore, ku ndër të tjera shënohet: *“Paralelizojnë jetë të individëve që nuk i njeh dhe pretendon se i ka jetuar. Ka tetë (8) personalitete të integruara brenda vetes me karakteristika, seks dhe moshë të ndryshme.”*

Pasi ka lexuar kartelën, lexuesi i rikthehet rrëfimit qysh prej fillimit për të kuptuar çfarë ndodhi? Përpiqet të gjejë hapësira boshe nëpër të, për të lidhur fijet narrative të lëna nëpër tekst. Gjithë çka gjen është një lëmsh i madh rrëfimesh ngjarjesh që përforcojnë diagnozën e mjekëve për sëmundjen e vajzës. Me shumë mundësi kemi të bëjmë me një të sëmure mendore. Një e sëmure mendore që ka shumë gjëra për të thënë, që shkuan vazhdimisht dhe që i mungon shiu. Ajo është autorja e zjarrit që dogji pallatin, por i mungon shiu.

Ky është një lexim. Një lexim i një tjetër lexuesi mund të na dëshmojë se të tetë karakteret gjallojnë, (ose kanë gjalluar) se janë të vërtetë, gjithmonë brenda vërtetësisë së romanit. Ky lexuesi tjetër mund të shtojë se këto tetë karaktere vdiqën ashtu siç jetuan, të panjohur, në heshtje. Kush u interesua për ta në të gjallë që të interesohej për vdekjen e tyre? Ndoshta ata ishin vërtetë banorë në të njëjtin pallat me vajzën. Se çdo gjë ndodhi vërtetë, por i vetmi dëshmitar i gjallë ishte vajza që u diagnostifikua e sëmure. A mund t’i zihet besë fjalës së një të çmendure? Po e vërteta sa e çmendur na tingëllon? Përtej të gjithave, ky roman nuk synon që të nxitë lexuesit të zbulojnë ndonjë të vërtetë, por të pranojnë të vërtetat. Të vërtetat që ne ja mohojmë vetes çdo ditë, që nuk kemi nevojë për ndokënd, se jemi mirë.

Ne jemi qenie njerëzore dhe gjithmonë do të kemi nevojë për dikë, ne nuk jemi të vetëmjaftueshëm. Ne jemi copëza të papërfillshme të një të tërë të pakuptimtë. Pjesë e një pallati dëshpërimi, që disa e quajnë jetë, disa botë e disa të tjerë thjesht nuk e emërtojnë dot.

Shkrimi që po ju sjell sot është botuar si Sparathënie e librit të Prof. Dr. Shaban Sinanit, “Një dosje për Kadarenë”, në vitin 2005, në një kohë kur hapja e arkivave dhe ballafaqimi me mekanizmat e censurës komuniste sapo kishin nisur të trajtoheshin publikisht me seriozitet institucional dhe kulturor.

Sot, pas kaq shumë vitesh, ai mbetet dëshmi jo vetëm e një debati mbi Ismail Kadarenë dhe marrëdhënien e letërsisë me pushtetin, por edhe e një përpjekjeje për të kuptuar atmosferën e kontrollit, frikës dhe mbikëqyrjes që shoqëroi jetën intelektuale të vendit në diktaturë.

Kadareja nuk u bë simbol i letërsisë shqipe sepse u rreshtua në një opozitë të hapur politike ndaj regjimit, por sepse krijoi një vepër që i mbijetoi kohës dhe kufijve ideologjikë.

Në një sistem që kërkonte nënshtimin e artit ndaj doktrinës, ai arriti të ndërtonte një univers letrar me përmasa universale, ku alegoria, metafora dhe memoria historike u bënë forma të lirisë krijuese.

Pikërisht në këtë kuptim, emri dhe vepra e tij përfaqësuan një sfidë të vazhdueshme për diktaturën.

Jo përmes manifestit politik apo disidencës klasike, por përmes autoritetit që i dha letërsia e tij.

Sa më shumë rritej jehona ndërkombëtare e Kadaresë, aq më e vështirë bëhej për regjimin ta trajtonte atë si çdo shkrimtar tjetër.

Dokumentet e kohës dëshmojnë se ai mbeti nën vëzhgim të pandërprerë, çka tregon se pushteti e konsideronte ndikimin e tij si një çështje që nuk mund të shpërfillet.

Kadareja vazhdon të mbetet figura më përfaqësuese e letërsisë shqipe në botë, një autor që, edhe pas ndryshimit të sistemeve dhe epokave, vazhdon të lexohet, të studiohet dhe të debatohet.

Pikërisht për këtë arsye, dokumentet, dëshmitë dhe interpretimet mbi veprën dhe kohën e tij mbeten ende me interes publik e kulturor.

Ripublikimi i këtij shkrimi nuk synon të mbyllë një debat, por të rikthejë vëmendjen te rëndësia e dokumentit, kujtesës dhe leximit kritik të së shkuarës.

Sepse koha mund të zbusë pasionet, por nuk e zbeh nevojën për të kuptuar.

“PURGATORI” I KADARESË NË NJË BOTIM SHKENCOR

Ishte viti 2002 dhe nuk kishin kaluar as dy muaj nga dita e fillimit të shërbimit tim në krye të Ministrisë së Rendit Publik, kur një telefonatë përshëndetëse e Ismail Kadaresë për çfarë kishim mundur të arrinin për bllokimin e trafikeve, sidomos të trafikut të qenieve njerëzore, më solli në mendje një ambicie të hershme: hartimin e një vepre mbi sjelljen e atyre institucioneve që dikur quheshin “organe të Ministrisë së Punëve të Brendshme” ndaj shkrimtarëve dhe artistëve.

Puna për një kohë relativisht të gjatë si gazetar më kishte dhënë mundësi të njihja shumë prej protagonistëve të të dy palëve: të persekutuar e persekutues, të rekrutuar në shërbime të fshehta dhe rekrutues, spiunë e të spiunuar, vullnetarë të zellshëm e të devotshëm dhe të tjerë që kishin qenë të detyruar të pranonin detyrën, me një fjalë “vullnetarë” të pavullnetshëm.

Një botë e çuditshme, e mbushur me mistere dhe, mbi të gjitha, e mbushur me “gjahtarë të shpirtave njerëzorë”.

Dhe ja, unë isha në krye të asaj

RIKTHIM TE KADAREJA

Nga Luan Rama

ministrie që kishte pikërisht arkivin ku duhej dhe mund të gjendeshin dorëshkrime të ndaluara, vepra të burgosura, të shkrimtarëve të dënuar ose të padënuar, të cilat përbënin një lëndë tërheqëse për mua, për të më shërbyer që të shkruaja një studim monografik për letërsinë e ndaluar dhe raportet e krijuesve me pushtetin në periudhën komuniste.

Ndërsa koha shkonte me shpejtësi sipas kalendarit të vet të përgjeshëm, gjithnjë e më shumë vëreja se, me aq liri sa më tepronte, nuk do të kisha mundësi të merresha me këto dorëshkrime në tërësi.

Gjithsesi, mund të bëja diçka më të kufizuar. Si e kanë parë sytë e policisë politike veprën e I. Kadaresë? Kjo pyetje mund të ishte objekti i kërkimit tim, tashmë të ndarë nga e përgjithshmja.

I entuziazmuar jo aq nga ideja, por më shumë nga ajo që prisja të arrija, ia transmetova këtë zgjedhje Kadaresë. Ai jo vetëm e priti mirë, por edhe më inkurajoi. “Kjo është një gjë e rrallë”, qenë pak a shumë fjalët e Kadaresë. “Një ministër i brendshëm që jo vetëm lejon të tjerët, por punon vetë për të botuar dorëshkrimet e policisë për shkrimtarët — kjo është më shumë se një çështje kulture; kjo është shprehje e përparimit të mendësisë shqiptare dhe një shenjë e mirë për vendin.”

Kjo dashamirësi e shkrimtarit ishte një nxitje tjetër për ta realizuar këtë projekt, i cili, në mendjen time, lidhej edhe me një synim vetjak për të ndryshuar përfytyrimin publik për ministrin e rendit. Gjithnjë më kishte shqetësuar fakti që, për rrethana të njohura, figura e ministrit të rendit shihej gati-gati si një figurë e demonizuar, që për shumëkënd duhej doemos të ishte me portret të ngrysur, me fytyrë të zbehtë, rreptësisht i ngrysur, kurrë i buzëqeshur, që të tjerët duhej ta kishin frikë.

Duke pasur bindjen se qenia ministër nuk të bën as më të mençur, as më me

autoritet, por thjesht më përgjegjës, e ndieja si pjesë të detyrës sime ta ndryshoja sadopak këtë përfytyrim, duke e paraqitur në publik ministrin e rendit në një pamje më qytetare. Kjo nismë, jam i sigurt, se do të më ndihmonte për ta arritur edhe këtë.

Koha rrodhi më shpejt nga ç’e kisha menduar. I detyruar të ndiqja përparësitë dhe urgjencat funksionale, veçmas luftën kundër trafikeve dhe krimet të organizuar — në fakt, pikërisht në ata muaj Shqipëria u bë për herë të parë një referencë pozitive në mjediset ndërkombëtare për këtë — erdhi një ditë dhe shërbimi im në krye të Ministrisë së Rendit Publik mbaroi dhe thuajse në të njëjtin çast mendova se ndoshta e kisha humbur edhe shansin e realizimit të veprës që kisha në krye.

Por ja, tani unë kisha në tryezën time të punës një vepër të ngjashme, me studime dhe dokumente, titulluar “Një dosje për Kadarenë”, me autor studiuesin Shaban Sinani.

Vepër e ngjashme u shkrua, sidoqoftë jo me burimet që unë kisha pasur në mendje, por me dokumente partiake dhe të ngjashme me to. Megjithëse të një kategorie tjetër, dokumentet e kësaj vepre ishin po aq me karakter policor, sa kishin karakter politik edhe dokumentet e policisë që unë doja të koleksionoja. Kisha përpara një vepër që kishte analogji me projektin tim, po gjithsesi nuk e pengonte aspak nismën time; përkundrazi, vetëm e ripërcaktonte atë, duke e lehtësuar.

Nga ky libër del se Kadareja kishte probleme serioze me pushtetin jo vetëm në kohërat kur sulmohej publikisht, por edhe në kohë në dukje të qeta, madje edhe atëherë kur vepra e tij formalisht quhej “e vlerësuar”.

Kadareja ishte në kontroll jo vetëm kur gabonte, kur në veprat e tij gjendeshin “lajthitje ideologjike”, por edhe kur rastiste të shkruante “në rregull”, domethënë sipas kërkesave

të realizmit socialist. Mund të duket e çuditshme, por ai ishte nën mbikëqyrje edhe kur nuk shkruante fare! Doktrina i kërkonte shkrimtarit t’ia paracaktonte veprën së vet cilësitë ashtu si i donte ajo, por kjo, për artin e pavarur, është po aq paradoksale sa t’i kërkohej nënës t’ia zgjedhë cilësitë fëmijës para se të lindë.

Duke njohur, përmes këtij libri, vetëm një pjesë të një mali të tërë fajesh dhe gabimesh që kanë rënduar mbi shkrimtarin, lexuesi sheh se, në mos ferri vetë, procesi i shkrimtarisë për I. Kadarenë ka kaluar përmes një purgatori të vërtetë. Ferri ndoshta gjendet në atë pjesë të dokumenteve që ruhen në arkivin e Ministrisë së Rendit Publik.

Në këtë proces I. Kadare arriti të ruajë të pashtrembëruar karakterin e letërsisë së tij. Duke e dëshmuar këtë, libri mund të quhet një model se si duhet t’i serviren publikut burimet.

Ku janë ata që nuk iu ndanë shkrimtarit për më shumë se tre dhjetëvjeçarë me radhë dhe ndoshta edhe sot vazhdojnë të kërkojnë gabime e lajthitje të reja te vepra e tij?

“Rrugës për në theqafje këtejpari i ranë”, thotë Migjeni. Le t’i lëmë në fatin e tyre; Shën Pjetri duhet të ketë punë me ta.

“Një dosje për Kadarenë” është një vepër e shkruar me baraslargësi ndaj faktorëve politikë e kulturorë në Shqipërinë e dikurshme dhe në atë të sotme. Përkundër rëndesës morale që mbajnë shumë nga dokumentet që libri përmban, vetë vepra e autorit është shkruar me një qytetari dhe distancë nga dëshira për të penguar, ndaluar, dënuar, njollosur, dërrmuar. Kjo është një vepër që u jep mundësi lexuesve të shohin se si burimet flasin vetë. Vetëm faktet janë të pagabueshme dhe të palakueshme. Opinione dhe konsideratat edhe mund të lakohen. Në Shqipëri madje lakohen mirë. Prandaj çmisticifikimi i së shkuarës nuk mund të pritet me lojërat “ul e ngri” të një autori a një tjetri, mundësisht duke hyznizur njërin dhe rroposur tjetrin, por duke zbuluar të fshehtat.

Dëshironi t’i bëni njerëzit të lirë? Jepuni fakte e burime dhe ata janë të zotë të mendojnë vetë! Historia duhet të flasë me gjuhën e vet, duke përfshirë edhe historinë e letërsisë. Sikurse na ka mësuar një nga kryeparët e mendimit njerëzor, Ciceroni, detyra e parë e historisë është t’i shmanget gënjeshtërs; e dyta — të mos e fshehë të vërtetën; e treta — të mos japë shkas që të dyshohet për anësi.

Shumica e dokumenteve të këtij libri janë shprehje e një klime kulturore që sot nuk mund të përfytyrohet. Por lexuesi ka nevojë për këtë përfytyrim, sepse, përndryshe, rrezikohet të mos e kuptojë as letërsinë e asaj kohe. Ky është një shërbim i vlefshëm për dijen dhe mendimin shqiptar.

Le purgatoire de Kadaré¹

Ayant relativement longtemps travaillé en tant que journaliste, l’occasion m’a été donnée de rencontrer de nombreux protagonistes de ces deux camps adverses : persécutés et persécuteurs, dénoncés et dénonciateurs, volontaires zélés et personnes contraintes d’agir en tant que « volontaires » contre leur gré. Un monde étrange, rempli de mystères et surtout peuplé de « prédateurs d’âmes ».

Et voilà qu’il y a quelques années, je me suis trouvé à la tête de ce ministère qui conservait les archives où se trouvaient des manuscrits interdits, des œuvres emprisonnées d’écrivains, condamnés ou non. La présence de ces documents ne cessait d’exercer sur moi une puissante attraction, le projet d’écrire une étude sur la littérature interdite et les rapports des créateurs avec le

LE DOSSIER KADARÉ (SAMPLE)

littérature. Comme nous l’a enseigné l’un des ancêtres de la pensée humaine, Cicéron, le premier devoir de l’histoire, c’est d’éviter le mensonge ; le deuxième, de ne pas dissimuler la vérité ; le troisième, de ne pas prêter le flanc aux accusations de partialité.

La plupart des documents présents dans ce livre sont l’expression d’un climat culturel que nous ne parvenons plus à imaginer. Mais le lecteur a besoin de cette représentation, au risque sinon de ne plus comprendre la littérature de cette époque. C’est un service précieux pour la culture et la pensée albanaises.

Luan M. Rama
Ancien ministre de l’Intérieur
du gouvernement
postcommuniste d’Albanie

¹- Seconde préface de l’édition albanaise du *Dossier Kadaré*.

Formë e frymë

Proza poetike konsiderohet si subzhanër, zhanër mikst. Studiuesit si Jonathan Monroe dhe Margueritte S. Murphy me kohë kanë vënë theksin te ngjizja e elementeve ndërmjet *poemthit* dhe prozës, duke sfiduar edhe teorinë klasike për zhanret letrare. Ishin shkrimtarët francezë, ata që zgjeruan gamën tematike dhe formale, të cilët dolën jashtë lëvzhgës klasikiste, e cila me fanatizëm i ruante parimet letrare në frymën klasike, si: A. Berttrand, Ch. Baudelaire, A. Rembo, St. Mallarme dhe shkrimtarët britanikë, ata që njiheshin si poetë dekadentë, si O. Wilde, F. Helderlini, R. M. Rilke, e deri te amerikanë E. A. Poe. Në fakt, ata qëndruan në truallin e krijimtarisë së tyre. Në këtë mënyrë, proza poetike u kualifikua si tekst subjektiv, tekst kënaqësie, formë eksperimentale letrare, tekst që theu dhe përmbysi rregullat zhanrore. Autori shpërben strukturën e poezisë me tekst proze, strukturën tematike e zëvendëson me subjektivitetin lirik dhe *formën dialogjike* (Bakhtin) dhe *referenciale* (Genette) e zëvendëson me karakterin monologjik. Monologjia e prozës poetike theksohet nga subjektiviteti i thellë, karakteri konotativ i vargut, thyerja e rregullave gramatikore, fonologjia e gjuhës etj. Në këtë plan, *mizanteksti* i prozës poetike ndryshon nga ai *prozës referenciale*. Todorov këtë çështje e shpjegonte me zhvendosjen e këndvështrimit nga shprehja, te veprimi i të shprehurit: *Poema është një veprim i të shprehurit, ndërsa romani përfaqëson një të tillë*. Sipas tij, veprimi i të shprehurit romanesk është thellësisht shumë, ndërsa të shprehurit e prozës poetike është thellësisht njëjës. Në këtë frymë duhet parë edhe proza poetike e Sali Bashotës, i cili e ndjen si nevojë për të dalë jashtë formës së zakonshme letrare, njëkohësisht për të qëndruar brenda sistemit të tij poetik të nisur që në vitet '80, të shekullit të kaluar.

Metaforë e metonimi

Proza poetike e Sali Bashotës ruan imazhet dhe efektet e forta emocionale, shenja tipike këto të poezisë. Kjo prozë ka strukturë metonimike, përderisa gjuha është metaforike, sepse në fakt ajo është një poezi me konstrukt proze. Ky fuzionim i elementeve poetike dhe prozaie prodhon një tip letrar të nënrenditur nga të dy gjinitë e mëdha letrare, epika dhe lirika. Kështu, proza poetike e Sali Bashotës është shpërthim kundër rregullave zhanrore dhe situatës reale. Kjo prozë poetike, konkretisht gjuha e saj, si gjithmonë, as këtu nuk përçon informacion, por përfaqëson gjuhën nga shprehjet stilistike. Autori në fjalë funksionalizon një skemë (ideale) zhanrore të ngritur mbi strategjinë e zhanrit (hibrid), të stilit (figurativ) dhe të formës së shkrimit (mikst) për t'i ndarë më pas në disa cikle, që shënojnë koncepte e figura kyçe, të cilat e përcjellin shkrimin fillim e fund. Kështu, te prozat e ciklit të parë *Testamenti* vërehet struktura e poezisë e kthyer në formë proze, me gjuhë të metaforës së zgjeruar. Subjekti lirik përshkruan imazhin e lindjes së lirisë, duke personifikuar atë si një foshnje të sapolindur. Ky kthim në simbolikën e lindjes së njeriut, mëkatit dhe lirisë bëhet përmes një diskursi tejet të ngrysur për të marrë përmasat e dhembjes nacionale e universale. Kështu, tema atdhetare lakohet edhe nëpër forma e trajta të tjera të dhembjes poetike. Te proza e ciklit të parë, poeti ndërton paradoksin e madh jetësor dhe figurativ, një tekst i cili funksionon me ritëm, rimë, figurë, tamam si një poezi. Pra, siç do të thotë vetë autori, është ligjërimit paradoksal i genies në një situatë tipike biblike, që bart shenjat autoreferenciale. Figurat poetike metaforë e metonimi, e përplotësojnë imazhin poetik të këtij kreatori të prozës lirike. Kështu, formën e ligjërimit lirik dhe përshkrimin e dhembjes

“Paraloja e shiut”, nga Sali Bashota

PROZA SI TESTAMENT POETIK

Nga Agron Y. Gashi

epike, autori e konsideron si një nga *format artistike të lirisë*. Këtu, subjekti lirik, përderisa përshkruan dhembjen e madhe individuale, ajo merr përmasa edhe të narratorit epik.

Toni i ëmbël, imazhi biblik, diskursi elegjiak e lidh një fabul të dhembjes: ligjërimin e shkretë, dëbimin e njerëzve, vyshkjen e trëndafilave, njeriu që kërkon vdekje, për t'u përthyer te figurat e mendimit, të ironisë dhe në figurat kozmogonike. Aty-këtu shtrohet edhe monologu i brendshëm si një konvencë, që e shoqëron prozën poetike si tekst personal. Megjithatë, ky shkrim monologjik përshkruhet brenda një vije lineare në tridhjetë e tri tekste simboliste, një biografemë kjo, që lakohet nëpër faqe të letrës së bardhë, në të cilën dominojnë frika, vetmia, trishtimi, kryqëzimi...

Kështu, Sali Bashota është në kërkim të krijimit të figurave e të librit të jetës.

Ciklin e dytë, *Figura*, e përshkon diskursi i trishtimit, dhembja, mëkatit, të cilat bëhen plotësit e sintaksës së rrëfimit dhe përshkrimit të situatës së subjektit lirik. Figuratika e zgjedhur e plotësojnë diskursin personal, po aq e formësojnë narracionin referencial, i cili lidhet me psikologjinë dhe sociologjinë e individit, siç theksohet te prozat poetike “Halucinacionet”,

“Testamenti”, “Kukama” e “Plisi”.

Në prozën poetike të Bashotës, figura personale ngjizet me figura mitologjike, biblike. Format e ligjërimit poetik mbushën me stilema e paradokse figurative, gjuhësore duke zgjeruar gamën motiveve dhe ideve përherë në frymën simbolike e simboliste. E para, ka si paravan figurën, e dyta, frymën e shkollës letrare.

Kështu te cikli *Loja*, përmes simbolikës së lojës së përmbysur ndjek lozën e shkollës moderne të *mjegullave simboliste* (Koliqi), në të cilin përmbysët edhe figura mitike, edhe figura reale-personale. Madje, autori ‘deklamon’ kategorinë e zhanrit që në titull si te proza poetike “Poezi e vrarë”, në të cilën përmes një gradacioni shpërfaqen sendet, objektet që figurohen, njëkohësisht përfaqësojnë situatën reale të fundshekullit të kaluar. Përderisa nga trajta e prozës poetike kalon në formën e poezisë, dominojnë fjalësit, që shprehin gjendje, veprime, simbole, si: shkretina, shkrumbi, djegia e librave, shpendkeqja, valsi i pikëllimit...

Te të njëqind prozat e Sali Bashotës, sintetizohen format e shkrimit poetik- lirik me atë narrativ. Te forma lirike, e që është me kompozicion më të shkurtër dominon fuqia e fjalës konotative, fryma eliptike e

ligjërimit, figurat simboliste alla Edgar A. Poe, pastaj *loja* me vetë simbolin dhe figurën kozmogonike herë si trajtë shkrimi, herë si objekt referimi, përmes të cilit subjekti lirik shpreh gjithë filozofinë ekzistencialiste, ku çdo gjë sillet rreth vetes, (*rreth dritës*), një tip ky i shkrimit verleist me figura sintetike. Tutje, pasojnë motërzimet e dhembjes deri te personifikimet tipike si “Vdekja e shiut”, “Dorëshkrimi i ngjallur”, si te vargjet:

Sa të ëmbla ishin gjymtyrët e trupit tënd.

Fytyra e bardhë që e kishte krijuar rruzullimin e shpirtit në parajsë.

Në anën tjetër, prozat poetike të Bashotës nisin me rrëfime referenciale, të ngjashme me parabolën referenciale- filozofike me personazh simbolik, gruan, në pallatin e ëndrrave, pastaj ndodh përplasja ndërmjet figurës personale dhe universale, botës reale dhe ireale. Autori ndjek një gradacion:

Në fillim u krijua zjarri.

Më vonë u krijua qielli.

Në fund u krijua toka.

Kësisoj, rrëfimi retrospektiv autobiografik del edhe me motërzimet të mbrujtura me një mikro fabul në frymën bodleriane. Në këtë mënyrë, i tërë ky qark ciklesh është një testament poetik për jetën, vdekjen, vetminë, por edhe për luftën dhe lirinë.

Sistemi letrar

Leximi më mirë i prozës poetike të Bashotës bëhet përmes poezisë së tij. Poezia e tij qoftë libër me përpjekje për të bërë libër sistem, qoftë libër poetik tipik i ndërtuar mbi kanonet e sistemit poetik ruan një koherencë me prozën poetike. Proza poetike e Sali Bashotës, parë në rrafshin tematik e stilistik, del si vazhdimësi e sistemit të madh poetik e letrar, por në rrafshin formal na shfaqet një libër unik, i sistemuar në të gjitha planet, qoftë në planin e strukturës së kapitujve, qoftë në planin e renditjes së rrëfimeve, qoftë edhe me një kodifikim zhanri.

Qarku poetik sillet rreth një trinie biblike e danteske, si *Testamenti*, *Figura*, *Loja*, një trini e krijimit dhe të rrëfimit të subjektit lirik. Nëse e lexojmë nga fillimi, testamenti poetik merr formë përmes figurës dhe kjo e fundit përmes lojës së bukur të gjuhës konotative. Nëse e lexojmë nga fundi, loja fuguohet në gjuhë, e cila përkthehet në një testament të përhershëm letrar.

Në këtë ‘rreth’ sintetizohen format dhe trajtat e shkrimit, si: parabola, rrëfimi, lutja, tregimi biblik, duke krijuar një model me shenja të hipertekstit, me bazë libra dhe tekste të ndryshme, herë si antinomi e *Librit të të vdekurve*, herë si sinonimi e vedave indase, e herë-herë si palimpsest i shkrimit të vjetër biblik me referencë kodet e mëdha letrare. Çuditërisht, bazuar në shpërthimin emocional dhe përmbysjen e figurës, klithmën dhe pesimizmin, madje edhe refrenet poetike si në poezitë e përmbledhjes *Dorëshkrimi i ngjallur*, edhe ky libër krijon një relacion tjetër, qoftë edhe i rastësishëm, me lirikat e beatnikëve amerikanë. Kështu, proza poetike e Sali Bashotës është shenjë e një sistemi letrar poetik, e cila lexohet edhe si poezi, edhe si autobiografi lirike, edhe si autoideografi letrare. Duke qenë se proza poetike kohët e fundit është një zhanër deficitar, ardhja e kësaj përmbledhjeje e seleksionuar nën titullin “Paraloja e shiut” e përplotëson një nismë dhe një mesazh, që forma letrare është përjetësisht e shkrueshme dhe pafundësisht e konotueshme. Fundja, proza poetike është formë e modernitetit letrar dhe e modernistëve të mëdhenj. Prandaj, kur format moderne (ri)kthehen po më të njëjtën frymë, siç ndodh me prozat poetike të Sali Bashotës, themi se ende modernizmi nuk ka përfunduar. Të paktën, ne kemi akoma për të bërë.

(Parathënie e librit)

Me 29 qershor 2026, nisi punimet konferenca shkencore ndërkombëtare “Enciklopedizmi dhe bota shqiptare”, një veprimtari e organizuar nga Qendra e Botimeve Enciklopedike dhe Albanologjike, njësi e përhershme e kërkim-studimit pranë Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, anëtare me të drejta të plota në Rrjetin European të Enciklopedive dhe të Bibliotekës Kombëtare.

Kjo është konferenca e parë që i kushtohet tërësisht kësaj tematike, ndaj kumtesat dhe diskutimet e paraqitura paraqesin një interes të veçantë, sidomos në kuadër të punës që po zhvillohet për hartimin e “Enciklopedisë Shqiptare”, një nismë e përbashkët e Akademisë së Shkencave të Shqipërisë dhe Akademisë së Shkencave dhe Arteve të Kosovës.

Konferenca u moderua nga drejtori i Qendrës së Botimeve Enciklopedike dhe Albanologjike, z. Andreas Dushi, i cili paraqiti procesin e hartimit të “Enciklopedisë Shqiptare”.

Veprimtarinë e përshëndeti kryetari i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë dhe kryeredaktori i “Enciklopedisë shqiptare”, akad. Skënder Gjinushi. Ai foli për qëllimin kryesor të konferencës, ku nënvizoi shkëmbimin e përvojave në fushën e enciklopedizmit, një fushë relativisht e re për institucionet shqiptare, sidomos në tre-katër vitet e fundit, ku Akademia e Shkencave e Shqipërisë dhe Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës kanë ndërmarrë projektin e përbashkët për hartimin e enciklopedisë kombëtare.

Akad. Gjinushi nënvizoi më tej, se vizioni për Qendrën e Botimeve Enciklopedike dhe Albanologjike shkon përtej përgatitjes së një enciklopedie apo fjalori të madh. Ajo synon të shndërrohet në një qendër të përhershme kërkimore pranë Akademisë së Shkencave, e mbështetur në një rrjet të gjerë specialistësh nga fusha të ndryshme, të cilët do të kontribuojnë në hartimin, redaktimin, përditësimin dhe pasurimin e vazhdueshëm të botimeve enciklopedike. Ai theksoi se enciklopedia nuk është një vepër që përfundon me botimin e saj, por një projekt që kërkon mirëmbajtje, përmirësim dhe përditësim të vazhdueshëm.

Punimet e konferencës u përshëndetën edhe nga akad. Frashër Demaj, Sekretar i Seksionit të Shkencave Shoqërore në Akademinë e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, i cili vlerësoi organizimin e kësaj veprimtarie si një mundësi të rëndësishme për prezantimin e studimeve, shkëmbimin

Zhvillohet konferenca e parë shkencore ndërkombëtare kushtuar enciklopedizmit shqiptar “Enciklopedizmi dhe bota shqiptare”

e përvojave dhe forcimin e bashkëpunimit akademik.

Drejtoresha e Bibliotekës Kombëtare, znj. Majlinda Toçi, e cilësoi organizimin e konferencës një nismë sa ambicioze, aq edhe të domosdoshme, duke e parë si një moment historik për albanologjinë dhe kulturën shkencore shqiptare.

Veprimtaria u zhvillua në dy seanca. Seanca e parë përfshiu ceremoninë e hapjes, fjalët përshëndetëse dhe kumtesat e para. Më pas, seanca e dytë u organizua paralelisht në tri salla të ndryshme. Në sallën “Aleks Buda” të Akademisë së Shkencave të Shqipërisë u mbajtën seancat me temat: “Një vështrim historik rreth dijes enciklopedike shqiptare” dhe “Tematikat në enciklopedi dhe veçori të enciklopedizmit në botën shqiptare”. Në sallën “Akademikët” (ASHSH) u zhvillua seanca me temën “Standardizimi gramatikor dhe historik i enciklopedizmit shqiptar”, ndërsa në auditorin e Bibliotekës Kombëtare të Shqipërisë u mbajt seanca “Enciklopedizmi dhe bibliotekonomia”.

Dr. Bruno Kragić drejtor i Institutit “Miroslav Krleža” dhe Rrjetit European të Enciklopedive, trajtoi çështjen e hartimit të enciklopedisë universale. Më tej, drejtoresha e Bibliotekës Kombëtare, znj. Majlinda Toçi, foli mbi rolin e fondit kombëtar dhe kalimin drejt enciklopedive digjitale. Drejtori i QBEA-së, z. Andreas Dushi, paraqiti procesin e hartimit të “Enciklopedisë Shqiptare”. Një kumtesë e veçantë ishte edhe ajo e akad. Vasil S. Toles, zv. kryetar i ASHSH-së, i cili solli tipologjitë

dhe modelet e enciklopedizmit muzikor në botën shqiptare.

Seanca “Tematikat në enciklopedi dhe veçori të enciklopedizmit në botën shqiptare” vijoi me kumtesën e Azis Pollozhanit, i cili prezantoi rolin e redaksisë së posaçme për Maqedoninë e Veriut në ndërtimin e kujtesës kolektive dhe identitetit kombëtar; Frashër Demaj analizoi versionin shqip të “Enciklopedisë së Jugosllavisë”; Marin Haxhimihali solli në kujtesën e të pranishmëve figurën e Sami Frashërit si urë kulturore midis Lindjes dhe Perëndimit; ndërsa akad. Shaban Sinani trajtoi stabilizimin e ligjërimit enciklopedik shqip.

Në vijim, akad. Dhimitër Haxhimihali paraqiti kategoritë teknologjike në “Enciklopedinë shqiptare”; Mimoza Priku foli për toponiminë dhe onomastikonin historik si përveçime për enciklopedinë; Vehbi Miftari solli perspektivën e Vatikanit mbi burimet referenciale shqiptare.

Në sallën “Akademikët” u zhvillua seanca me temën “Standardizimi gramatikor dhe historik i enciklopedizmit shqiptar”, ku u trajtuan çështje të transkriptimit dhe transliterimit të emrave të huaj në shqip nga prof. dr. Valbona Toska dhe dr. Mirushe Hoxha. Më tej u trajtuan elementët enciklopedikë në veprat e Ndre Mjedës nga dr. Zamira Shkreli e Erzen Kopëraj. Gjergj Sinani trajtoi dukurinë e paragjytimeve në shkrimin e historisë së një kombi, ndërsa prof.dr. Naser Zabeli vuri në dukje disa nga problematikat e terminologjisë pedagogjike e didaktike. Arbenita Morina paraqiti një analizë të thelluar mbi ndryshimet në

diskursin e përkthimit enciklopedik nga anglishtja në shqip.

Ndërkohë, në Auditorin e Bibliotekës Kombëtare u mbajt seanca me temën “Enciklopedizmi dhe bibliotekonomia”, ku akad. emeritus Gjovalin Shkurtaj trajtoi temën e të shkruarit si proces krijues dhe Luan Topçiu trajtoi imagologjinë dhe njohjen e tjetrit përmes botimeve albanologjike në kontekstin rumun. Elsa Bitri prezantoi organizimin bibliografik dhe fizik të enciklopedisë në Bibliotekën Kombëtare. Kumtesat e tjera sollën problematika të historisë së teatrit nga Anxhela Çikopano, si dhe përfaqësimin e shqiptarëve në enciklopedi të huaja nga Zeqirja Ibrahim. Për rolin e botimeve arbëreshe foli Vilma Proko. Çështje të tjera të rëndësishme si qasjet e reja mbi digjitalizimin, ndërmjetësimin kulturor dhe bibliografitë tematike lokale u trajtuan nga Alda Banushi, Jola Tasellari, Irena Buzi, Eglantina Shtylla, Elton Gjurma, Eris Rusi, Beneta Dhima.

Temat e trajtuara pasuruan mozaikun e kërkimeve shkencore mbi enciklopedizmin shqiptar, duke e vendosur këtë fushë në qendër të vëmendjes shkencore dhe kulturore.

Ditën e dytë, datë 30 qershor 2026, Akad. Shaban Sinani, drejtuesi i redaksisë vendore Tiranë dhe përgjegjës i sektorit të Enciklopedisë shqiptare, udhëhoqi një bashkëbisedim mbi mënyrat praktike të hartimit të artikujve enciklopedikë, duke vënë në pah metodën e njësuar që do të garantojë cilësinë dhe duke nënvizuar kriteret e standardet që do të udhëheqin projektin madhor “Enciklopedia shqiptare”.

Ai theksoi se njësimi teknik dhe respektimi i traditës enciklopedike shqiptare e ndërkombëtare, i japin projektit një bazë të fortë shkencore dhe institucionale dhe janë themel për garantimin e cilësisë dhe autoritetit shkencor, duke i dhënë projektin madhor “Enciklopedia shqiptare” bazën e nevojshme metodologjike.

Takimi i ditës së dytë u konceptua si një forum i hapur, ku redaktorët dhe bashkëpunëtorët e përfshirë në këtë nismë diskutuan mënyrat e titullimit, strukturimit të tekstit, citimit të burimeve dhe përfshirjes së bibliografisë, si dhe rolin e ilustrimeve në pasurimin e artikujve.

Konferenca dyditore u mbyll me udhëzimet për titullimin e artikujve, strukturën e tekstit, mënyrat e citimit dhe bibliografisë, si dhe rolin e ilustrimeve në pasurimin e përmbajtjes.

Eseja ime ‘Bibliotekat Evropiane në Shqipëri’ ishte goditja e parë e sëpatës së druvarit në pyllin e mbuluar nga urrejtja. Pas kësaj, një jehonë e fortë gjëmoi nga të gjitha anët, duke oshtirë me ngurrim në portale të ndryshme. Të pashpresë, kushdo prej shkrimtarëve, apo bibliofilëve, vazhduan pa e vradë as me, as pa vendosmëri punën. Ata dëshironin të hapnin një hapësirë të pastër në të cilën disa rreze dielli arsyje mund të shkëlqenin përmes atmosferës së zymtë dhe mbytëse. NE S’KEMI FARE BIBLIOTEKA! TA THEMI HAPUR! Hm! Ne s’bëjmë gjë tjetër veçse themi të vërtetën, duke synuar të ndriçojmë një hapësirë të hapur me një karakter të tillë. Veçanërisht të shquara janë ato në qytetet e Tiranës, Durrësit, Shkodrës, Elbasanit, Korçës, Fierit, Vlorës etj. Këto as japin dhe as marrin libra, askund. Madje s’ka as përpjekje për t’u dhënë zë të heshturve. «Le t’i ndihmojmë Shqipërinë e mjerë se shteti s’i do librat!» Thirrje për librat, për artin dhe kulturën që ka dëshirë të dëgjojë për projekte të mundshme! Është e vërtetë që s’mund të bëjmë më shumë. Në luftën e përditshme midis së mirës dhe së keqes, në këtë mes ekuilibri është i pabarabartë. Na duhet një shekull për të ndërtuar atë që një ditë e ‘demokracisë’ e shkatërroi librin. Për ironi të fatit ndodhi ajo që nuk pritej. Megjithatë, tërbimi nuk zgjat më shumë se një ditë, dhe puna e duruar e rindërtimit është buka jonë e përditshme. Rindërtimi i kujt? I punës me librin? Po kjo dihet bukur mirë! Shteti dhe vendimi i qeverisë e ndreqin brenda ditës. Ngrihen bibliotekat dhe mbushen me libra! Jemi vend aq i vogël sa edhe të mirat si dhe të këqijat i bëjmë brenda ditës. Por ja që thjesht NUK DUAM! Kjo punë vazhdon ende kundër librit. Me të gjithë forcën e heshtjes dhe të indiferentizmit...

Poeti Roland Gjoza që botoi librat e fundit poetik (Vëllimi i 15-të, i 16-të dhe 17-të i librave poetikë të botuar tek UEGEN) e kishte kuptuar detyrën e tij. Është e kotë të sulmosh bibliotekat drejtpërdrejt. Arsyeja s’mund të ndikojë asgjë kundër forcave elementare që çojnë ujë tek bibliotekat. Por ai e konsideron si detyrën e tij të paracaktuar të luftojë gjatë gjithë kohës gjithçka që pasionet e njerëzve i çojnë ata të ndërmarrin për rritjen e qëllimshme të tmerrit (Interesante vetëm për librin s’mund të ketë tmerr! Mirëpo, ja që duhet pranuar sepse libri qenka klasifikuar në sirtarët e çdo diktature (Të re apo të vjetër, kjo s’ka rëndësi!) për të klasifikuar librin si helm shpirtëror! Tipari më i tmerrshëm i kësaj lufte të tanishme kundër librit dhe ajo që e dallon atë nga të gjitha luftërat e mëparshme, është se ky qenkej helmim i qëllimshëm. Ajo që në ditët e mëparshme pranohej me dorëzim të thjeshtë para faktit se s’ka vende për të mbajtur librat, përjashto bibliotekën kombëtare dhe bibliotekën ‘Vexhi Buharaja’ të Beratit, ose ndonjë hapësirë tek-tuk në qytete të vegjël, apo edhe qendra të mëdha qytetare të vendit, qendra universitare apo edhe kulturore si ish-shtëpi kulture etj., që janë pa biblioteka. Kjo gjendje cilësohet si katastrofike, madje më keq se murtaja, ndonëse kjo mbahet në tone të përshtatshme dhe paraqitet në një dritë heroike, si një shenjë e «madhështisë së epokës» në hapat e njohur të SHOQËRISË SË SPEKTAKLIT që ka përfshirë me qëllim edhe shoqërinë aktuale shqiptare...

Një etikë force, një etikë shkatërrimi, po predikohet kudo, duke drejtuar gishtin nga LIBRI... Lufta masive e kujdestarëve të mirëmbajtjes së shoqërisë sonë, e ndezur qëllimisht për t’u shndërruar në urrejtje masive ndaj individëve që merren me librin, të ciklet jo vetëm janë harruar e lënë në mëshirë të fatit, sikur të jenë fundërrina! Prandaj, ne nuk merremi dhe s’mund të merremi dot me luftën që bëhet në media, në politikë dhe në shoqëri kundër njerëzve të librit, as me heshtjen e qëllimshme dhe krejt sakatuese, duke supozuar shumë ‘ide’ të shtrembëruara se librit i ka ikur koha, kur teknologjia mund ta bëjë edhe më të pranishëm, më të afërt, më të dashur, më të liberalizuar dhe më lehtë për t’u manovruar, ku natyrisht përfshihen direkt prodhuesit e librave, me synimin për ta pasur LIBRIN kudo dhe kurdoherë pranë.

Këtu s’ka ideologji, as politikë dhe as idolatri artificiale të brutalitetit. Sa i përket individit, ai sulmon gatishmërinë për të pranuar një moral kolektiv të ndërtuar vetëm

FUSHATA KUNDËR LEXIMIT ËSHTË KUNDËR EUROPËS

Ese nga Xhevair Lleshi

për kohëzgjatjen e kësaj gjendjeje, as për të sulmuar dorëzimin e ndërgjegjes përballë universalizimit mbizotërues të gënjeshtrës. (Kur mungon libri s’ka si të jetë ndryshe!) Ai sulmon pezullimin e lirisë së brendshme që mbështetet deri në mbarimin e kësaj lufte don-kishoteske të shoqërisë shqiptare kundër librit. Ja, po jua numëroj. 12 qarqe, vetëm njëri ka bibliotekë të veçantë dhe të përshtatshme (BERATI !). (Po edhe ky kot e ka, sepse si edhe të tjerët, ai nuk pajiset me libra, duke u pajtuar aty-këtu me ndonjë dhurim libri. Dhurim me dhimbje!). Kryeqyteti, Tirana, s’ka bibliotekë qyteti, veç disa sallave leximi (kot fare dhe sa për të larë gojën, që paskemi edhe këto dhe nuk e dinim! Sepse edhe kjo mbështetet në bazat vullnetare të pajisjes me libra!) Ah, ç’fat të tmerrshëm paskemi pasur! Kjo shoqëri e mallkuar e spektaklit na çoi në këtë derexhe...

Fjalët për librin, pra, nuk drejtohen kundër qeverisë, as tonës dhe as atyre të BE, jo më kundër popullit dhe popujve që s’bëhet fjalë! Sigurisht e kemi të lehtë të themi se këta që e kanë në dorë pajisjen e detyrueshme të bibliotekave të shkollave, institucioneve, universiteteve dhe të atyre publike në qendrat e bashkive dhe të qendrave administrative, duke i kthyer shumë biblioteka shkollash edhe në biblioteka shkolle dhe të komunitetit, si domosdoshmëri e kohës, për të paktën e të paktave që krijojnë rreth njëmijë biblioteka që duhen pajisur me LIBRA nga ana e qeverisë, për të mos i lënë librat stoqe dhe po ashtu edhe për krijimin e mbështetur financiarisht të librarive që mund të funksionojnë si agjenci shpërndarjeje libri, ashtu siç është imperativ i ditës për agjencitë e librit për të drejtat dhe botimin. Nuk dinë çfarë bëjnë ose kanë paragjykime, ose janë të mashtuar ndaj dhe për LIBRIN kanë mendime të çmendura. Përhapja e gënjeshtrës ua ka bërë të lehtë urrejtjen. Faji është te nxitësit, te prodhuesit e gënjeshtrave, tek intelektualët. A janë ata fajtorë? Por jo. Ja, le të marrim si shembull Tiranën: 50 gjimnaze dhe 100 shkolla 9 vjeçare, 30 kopshte, 20 njësi administrative, ngritja e domosdoshme e bibliotekës së qytetit (që na bën shtatë milionë herë fajtorë!), sepse, falë arsimimit dhe përvojës së tyre, nuk mund të mos e dinë të vërtetën e kësaj mungese të

llahtarshme (bibliotekat!) të cilën megjithatë e mohojnë; sepse nga dobësia, dhe në shumë raste nga llogaritja, ata i janë dorëzuar rrymës së opinionit të painformuar, në vend që të përdorin autoritetin e tyre për ta devijuar këtë rrymë në kanale më të mira. 201 biblioteka janë të mundshme dhe të detyrueshme sot! Kopliku, Shkodra, Lezha, Durrësi, Saranda, Konispoli, Delvina, Himara dhe Vlora (61 bashkitë! + 12 qendrat e qarqeve dhe 12 universitetet shqiptare publike dhe jo publike dhe 100 shkollat e mëdha nëpër qytetet dhe fshatrat shqiptare) përbëjnë mbi 200 biblioteka. Kështu që në të gjithë Shqipërinë hapen menjëherë në të gjithë vendin, 400 biblioteka, me vendim qeverie. E kemi bërë Projektin me Qendrën Traditë-Art-Libra dhe Institutin e Edukimit, Trashëgimisë dhe Turizmit - IETT) për ta shpëtuar mospranimin e Shqipërisë në BE. Vendimi i qeverisë duet të përcaktojë medoemos pajisjen me 10 ekzemplarë të librave të botuara në vendin tonë dhe që plotësojnë kriteret e përcaktuara nga Shkrimtarët dhe Bibliofilët!...

Me qëllim të caktuar, në vend që të mbronin idealet që përqafohen më parë, idealet e shoqërisë dhe unitetit kombëtar, Bibliotekat që ngrihen në Shqipëri ringjallin idetë e intelektualëve dhe të heronjve të letërsisë shqipe, të historisë dhe të sociologjisë, të cilat kanë aq pak vend në kohën tonë sa kanë shtizat dhe armaturat e pllakës në ditë të lufte me dhe pa armë. Deri më tani, për shpirtat e mëdhenj të të gjitha kohërave, urrejtja është dukur një shoqërim i ulët dhe i përbuzshëm i i ri-ngritjes së bibliotekave të mëdha, pa numëruar të voglat të cilat mbeten fakultative. Këtu s’mund të largohet asgjë prej tyre me përbuzje, sepse e meritojnë këtë gjë pasi s’kanë treguar as kujdesin më të vogël për të mbrojtur librin shqip dhe librin e autorëve shqiptarë.

Shkrimtarët dhe bibliofilët e hodhën poshtë ndjenjën për shkak të kësaj mungese të gjatë në jetën kulturore shqiptare. Tani, kërkesa jo aq bindëse për qeverinë s’ka pirë ujë, ndoshta për qeveritarët tanë nuk mbështetet thjesht me të gjitha argumentet e logjikës, shkencës dhe poezisë; por në të vërtetë, në kundërshtim me mësimet e ungjillit, ngrihet në një vend midis

detyrave morale, kështu që, kushdo që i reziston ndjenjës së mbështetjes kolektive damkoset si i papërshtatshëm. Të jesh kundër këtyre armiqve të bibliotekave është njëlloj si kundër shpirtit të lirë, duke krijuar shëmbëlltyrën e një veprë të madhe: «Jo vetëm që nuk kanë bërë asgjë për të pakësuar keqkuptimin e ndërsjellë për t’u ngritur lart kulturalisht; jo thjesht për të bërë atë që duhet, pa kufizuar përhapjen e dijes; përkundrazi, me pak përjashtime, ata kanë bërë gjithçka që kanë mundur ta bëjnë model punën me librin, së pari duke mbjellë bibliotekat e reja, që natyrisht duhet të tingëllojnë si të vjetra... Kjo është punë e intelektualëve të vjetër e të rinj, veprat që kanë krijuar.

LIBRI do shumë dashuri. Pa të s’ka as politikë, as shkencë, as njohje e zhvillim të teknologjisë. LIBRI, pavarësisht formatit, libër letër, fizik, apo libër në internet në të gjitha hollësitë dhe kërkesat e teknologjisë. Libri është në kompjuter, është në çdo telefon. Zakone të reja. Veç edhe në telefon ai do lexuar, pa e lënë pas dore, pa pasur pranë përtacinë, frikën ose dobësinë, as tendencat dhe dëshirat për famë ose për ndonjë avantazh tjetër personal, përndryshe i je dorëzuar gënjeshtrës.

Libri që lexohet aty-këtu është një gënjeshtrë. Sikur të ishte një e vërtetë, sikur të ishte një pasion i vërtetë, ata që ishin të frymëzuar nga kjo ndjenjë do të kishin pushuar së foluri dhe do të kishin marrë ‘armët’ e dijes vetë. Shumica e njerëzve motivohen ose nga dituria, leximet dhe në thelb libri, ose nga dashuria, por jo nga idetë abstrakte. Për këtë arsye, përpjekja për të ‘përtjetësuar’ ngritjen e bibliotekave, ka qenë dhe mbetet një himn edhe për shpirtin. Do të ishte një falsifikim i qëllimshëm që këtë punë ta bëje sa për sy e faqe. Sigurisht për shtete të vegjël që bëjnë akrobaci politike, ngelet në dorën e udhëheqësve, në vullnetin e tyre, ngritja e domosdoshme e bibliotekave. Ne duhet t’i bashkohemi idesë së këtij aksioni të madh: diçka mes ndërgjegjes kolektive dhe udhëheqësisë konkrete intelektuale, bashkësi rreth atyre që thonë të vërtetën kundër gënjeshtrës, asaj të njerëzve me ndërgjegje ose asaj të njerëzve me fjalë. Ashtu si për të treguar bashkësinë universale njerëzore, kishte bërë dallimin midis të vërtetave të mëdha të domosdosë së librit në jetën tonë të përditshme dhe asaj të rreme, të vjetrës dhe të resë. Kështu ekziston një ngjashmëri e tmerrshme midis atyre që i duan bibliotekat dhe atyre që i kundërshtojnë me heshtje. Natyrisht heshtja madhështore bëhet e fëlligësh, kundërvepreue, e ligë.. Të gjithë bëjnë të njëjtat rrotullime logjike; të gjithë bashkohen në të njëjtin kor urrejtjeje dhe dashurie.

Por shoqëria ndaj së cilës Biblioteka dëshiron të na tërheqë vëmendjen se ajo është **shoqëria e ngushëllimit**. Është e vërtetë se forcat humanizuese s’janë aq mirë të organizuara sa forcat e shkatërrimit. Mendimi i lirë është i mbyllur, ndërsa gënjeshtra bërtet përmes megafonëve të medias. E vërteta duhet të kërkohet me punë të dhimbshme, sepse shteti e ka për detyrë ta fshehtë të vërtetën. Megjithatë, ata që kërkojnë me këmbëngulje mund ta zbulojnë të vërtetën midis të gjitha kombeve dhe midis të gjitha racave. Në këto ese, për bibliotekat, ka shumë shembuj, të nxjerrë njësoj nga burime të ndryshme, duke treguar se edhe në llogore, madje, veçanërisht në llogore, mijëra e mijëra janë të frymëzuar nga ndjenja vëllazërore, të gjitha të shprehura në të njëjtën frazeologji të miqësisë njerëzore. Mendjet më të mëdha të të gjitha epokave, mes çmendurisë së përgjithshme, janë të prirë ta konsiderojnë veten të përjashtuar sepse s’ndajnë zjarrin dhe tërbimin e mediave dhe profesorëve, se ata kanë kudo vëllezër të heshtur të shpirtit. Edhe një herë, si dikur, bibliotekat arrijnë të bashkojë komunitetin e padukshëm të të lirëve. Ndjej të njëjtin gëzim kur gjej lulet e brishta dhe të guximshme të mëshirës njerëzore duke shpuar koren e akullit të urrejtjes që mbulon vendin tonë dhe kombe të tjerë në Evropë e në botë. Çfarë gëzimi melankolik është t’i vish në ndihmë popullit për hir të dijes. Për hir të këtij ngushëllimi, për hir të kësaj shprese, dija i ka çelikosur energjitë duke i frymëzuar njerëzit me një vullnet të palodhur. Ja, kjo është ajo frymë që sjell biblioteka!...

Tiranë, më 23 qershor 2026

Andrej Kurkov mori çmimin special “Orwell Prize 2026”

Andrej Kurkov mori çmimin special “Orwell Prize 2026”, i cili që prej vitit 1997 është dhënë vetëm tetë herë nga Fondacioni Orwell.

Lord Kim Darroch, Kryetar i Bordit të Administratorëve, u shpreh:

“Sonte kemi nderin të kemi mes nesh shkrimtarin më të madh të gjallë të kombit të tij. Ashtu si Orwelli, ai shkruan në zhanre të ndryshme: letërsi artistike, letërsi faktike dhe gazetari. Lexuesit anembanë botës mrekullohen nga bukuria e rrëfimit të tij dhe tmerret e luftës që ai përshkruan. Sot, njerëzit që përpiqen të bëjnë jetën e tyre të përditshme në Sudan, Gaza, Myanmar e në shumë vende të tjera, fatkeqësisht i njohin mirë realitetet e luftës. Po ashtu, sigurisht, edhe fqinjët tanë evropianë në Ukrainë. Askush nuk e ka dokumentuar më mirë se Andrej Kurkov luftën e tyre të përditshme — dhe qëndresën, humorin

e ndjenjën e bashkësisë që lindin prej saj. Krahas ditarëve dhe eseve të tij, romanet e tij — nga i shkëlqyeri *Vdekja dhe pinguini* deri te trilogjia e tij e fundit, e vendosur në Kievin para Revolucionit — përbëjnë një nga krijimtaritë më të vyera të letërsisë bashkëkohore. Paralajmërimet e Orwell-it kundër rreziqeve të totalitarizmit dhe luftës lexohen sot sikur të ishin shkruar dje. Po ashtu, ne besojmë se librat dhe gazetaria e Andrejt do t’i qëndrojnë kohës.”

“Një Bulgakov i kohëve tona [...] Një Murakami ukrainas.”

Phoebe Taplin / The Guardian, Londër

“Një Kafka postsovjetik.”

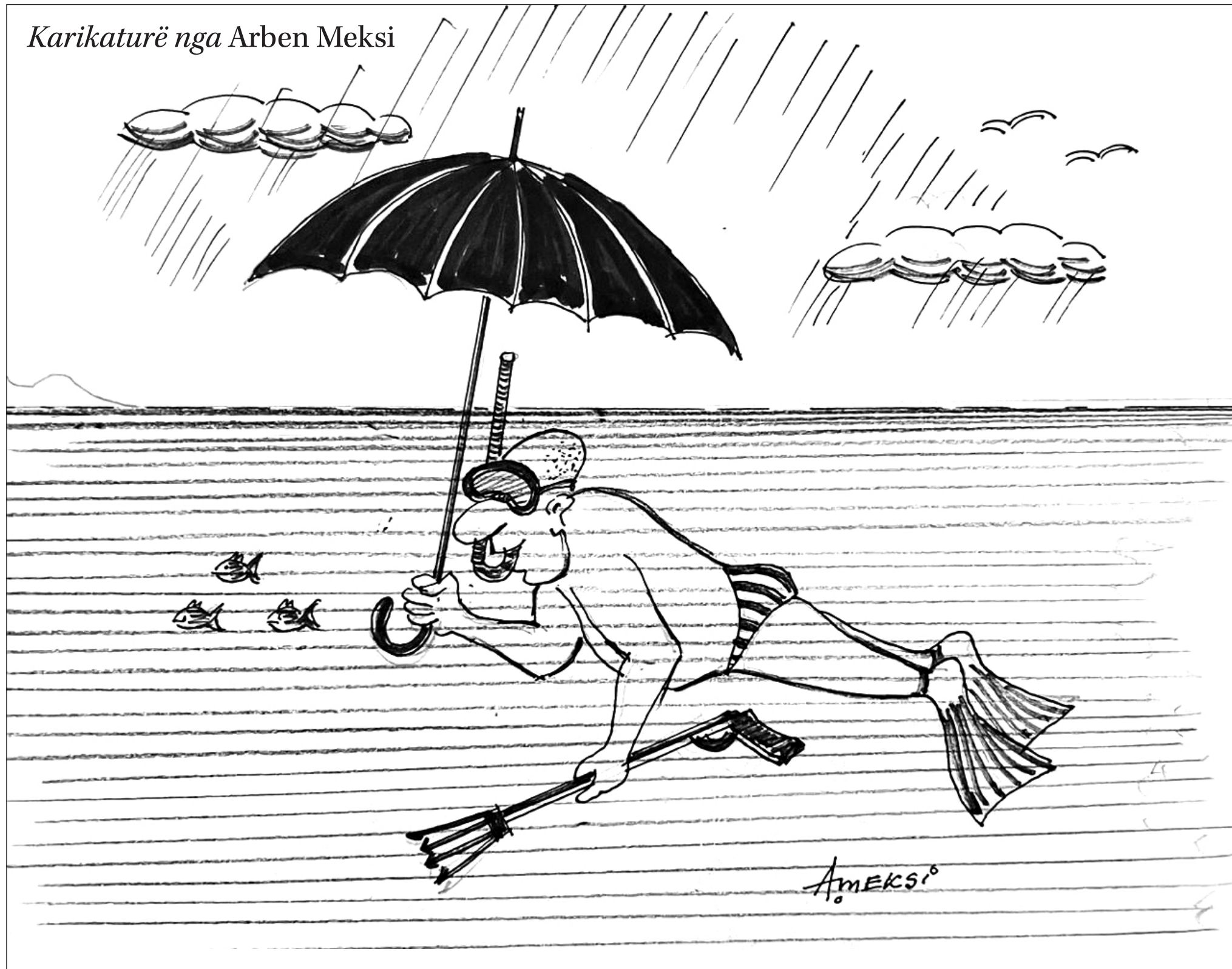
Colin Freeman / The Daily Telegraph, Londër

“Një lloj Kurt Vonnegut-i ukrainas.”

Ian Sansom / The Spectator, Londër

Karikaturë nga Arben Meksi

Për shumë vjet asnjëri nuk e mori vesh se unë mbaja ditar: shkruaja fshehurazi, kur të tjerët flinin dhe fletoreve të mbushura me shkrim të imët iu gjeja një vend, ku zakonisht nuk i kërkonte njeri. Por, në dy vitet e fundit të gjimnazit shënimet në ditar gjithnjë e më shpesh filluan t'i u ngjanin skicave të tregimeve. Shumica syresh nuk u bënë kurrë letërsi, vetëm se imazhet e krijuara sikur u fshehën në një cep të kujtimeve dhe nuk m'u hoqën kurrë nga mendja.

Kështu, në njërin nga ditarët e mi, kisha shkruar se një verë, me t'u kthyer në shtëpinë tonë, që natën e parë m'u shfaq nga kujtesa e viteve të shkuara zhurmërimi i matanshëm i liqenit, një si këndim i heshtur i ujit që strukej nëpër guva dhe mbështillej rreth shkëmbinjve, pastaj era që sillte nga larg zëra që valëviteshin si mëndafsh në dritën e hënës. Më pas kisha shkruar se një nga ato ditë vere kisha takuar Naziren, teksa ajo mbante bucelën në krah dhe rreth belit kishte lidhur një bohçe të bardhë. Naziren e desha qëkur i pata mbushur shtatë vjeç dhe giasma e saj e ëndërruar nuk kishte të ngjashme në botën mbarë. Në ditarin tim ajo kishte sy të mëdhenj e të zinj dhe një buzëqeshje disi të bjerrë, që të bën të ndjesh galdim të shpirtit e dhembje të korpit njëherësh. Ajo mbante edhe dy bishtaleca të gjatë, që i nxirrte sipër krahavorit, që t'i binin lirshëm deri te beli dhe një pëllëmbë më poshtë. Kishte po ato vetullat me atë harkimin e këndshëm, si atëherë, kur luanim kukafshehtas. Por në ditarin që kisha shkruar unë, Nazirja kishte mërmëritur diçka me gjysmë zëri dhe kishte shpejtuar hapat, si të mos donte të ishte e pranishme në hutimin tim. Më pas, disa hapa më andej, me të kaluar bokërrinën që merre pjertras, ajo kishte kthyer kokën vetëm pak dhe nëpër ajër kishte lënë një buzëqeshje të ndrojtur.

Më anë tjetër, nëna ishte thinjur, dhe rrudha të mprehta e të dendura ia përshkonin faqet e zbehta deri në tëmtha. Ishte sikur mbi qetësinë e saj të gjithmonshme të kishte fryrë një furtunë bore dhe acari, teksa motra më thoshte se gjatë atyre viteve nëna e kishte hequr zakonin e vjetër, që të ulej në dhomën e saj para pasqyrës dhe t'i numëronte thinjat. Edhe këndimin e dikurshëm nën zë e kishte kthyer në mërmëritje. Vetë motra kishte hedhur shtat dhe vishej si vajzat e rritura të anës tonë. Në ditar kisha shkruar se një ditë i kisha mbajtur sytë gjatë në vështrimin e saj, dhe në bredhjen ëndërritëse të atij shikimi të butë si push kadifeje: kisha gjetur atje hijen e ngurtësuar të një brengje të heshtur. Asaj nuk i thash gjë, por me vete mendova se mund të ishte një dashuri e braktisur diku në kujtimet e largëta.

Në të vërtetë, të gjitha ngjarjet që i kisha përshkruar në ditar vinin si një jehonë e një ndodhie tjetër, e një zëri të largët, ose hije e nëpërdukshme e një objekti që nuk ishte aty: liqeni dremiste në një ëndërr të parë e të riparë mijëra herë; dhe hëna që zinte vend mbi Marashnik ose mbi Ujdhësën e Plakut ishte po ajo hëna e dikurshme, e mbështjellë me atë drtitësimin e vjetër që kishte filluar të oksidohej. Edhe hënëzat e vogla që feksnin mbi valë, nxirrnin po ato refleks të moçme me shkëlqim të perënduar; dhe heshtja që vinte nga malet ishte heshtja e ngurtësuar e një heshtjeje tjetër të lodhur e të mërzitur; dhe era që frynte nga liqeni dihaste dhe nuk mernte dot frymë dhe e mbështillte ajrin rreth hijeve si basme e çngjyrosur. Edhe trishtimi i nënës vinte i përdorur, edhe brenga memece e motrës ishte e bardhë, si kambrik i qëndisur në gjergjef dhe i larë me finjë më shumë se njëqind herë.

Pikërisht si të dilte nga ato fletoret e vjetra, një ditë papandehur takova mësuesin tim të parë, mësues Hysin. Ai tani mbante një palë syze të trasha dhe dukej sikur botën e shikonte nga fundi i një pusi të thellë, me ujë të turbullt dhe leshterikë anash. Mbaj mend se nga njëri prej udhëtimeve tij në Tivar, kishte sjellë me vete një kuti shahu me figura të gdhendura. Tani dukej i plakur para kohe, vinte pak i kërrusur te krahët dhe balli i qe zgjeruar nga rënia e flokëve. Nja dy vjet para se të dilte në pension, pas orëve të mësimi mbyllej në shkollë dhe luante shah vetëm, i shtynte figurat mbi katrorët e shahut dhe fliste me dikë që e

MEHMET KRAJA

Ditari Tregim

imagjinonte përball. Të shoqen, Zenepen, një herë e dëboi nga shtëpia, pastaj mori mandolinën dhe zu të këndonte nën fikun shnjinz, pranë shtëpisë së saj, luleborë moj luleborë. Këngën e vazhdoi edhe natën nëpër dritë të hënës, qentë zunë të ulërinin dhe e mbajtën katundin pa gjumë një javë të tërë, ndaj njerëzit e luten Zenepen që të kthehej te mësues Hysi, sepse ndryshe do ta kalonin verën pa vënë gjumë në sy. Zenepja u kthye dhe mësues Hysi e la mandolinën në sergjenin e vjetër.

Por, ndodhi si ndodhi dhe Zenepja u mërzit për dy muaj pa dashnorë dhe kësaj radhe iku vetë te prindërit e saj, ndërsa mësues Hysi përsëri mori mandolinën dhe nisi të këndonte çdo natë. Zëri i tij nëpër hënën verore vinte i bardhemë, si i lyer me kallaj. Kur e pyetën mësues Hysin përse e bënte këtë, ai tha se kishte lexuar në një libër të vjetër se kështu bënin të gjithë burrat e dashuruar. Kur shqetësimi i katundit kaloi masën, u bë i gjallë spiuni i dikurshëm, ish-kuriri Foja, ai ngarendi deri në Tivar te eprori i tij, te shoku Bajo dhe atij i tha se mësues Hysi kishte lajthitur. Aq më bën, tha ai. Por ai gjithë natën i këndon me mandolinë njëfarë luleborë. Luleborë nuk ka kënde, shoku Bajo, ka vetëm në anën e Shqipërisë! Aq më bën, tha shoku Bajo. Në ato këngë përmend edhe Enver Hoxhën. Aq më bën, tha shoku Bajo. Ka ndryshuar klima politike! Atëbotë u mor vesh se shoku Bajo pinte raki kumbullash me bardak dhe se edhe ai këndonte me zë të trashë e të zvargur një këngë të malazezve për luftën e Shkodrës. Spiuni Foja zuri kokën me duar dhe iku në shtëpi, duke folur me vete, ndërsa mësues Hysi vazhonte të këndonte për luleborën dhe qentë e katundit vazhduan të ulërinin bashkë me të.

Ashtu siç kisha shkruar në ditar, u ktheva sërish që një pjesë të verës ta kaloja nën hijen e fikut, duke qëmtuar më gjatë se gjithmonë përfytyrimet e mia, atje diku gjeja Naziren, ajo gjithmonë arratisëj nga një cep drite në tjetrin, diku ndalej në mjegullinën e një largësie dhe më thoshte diçka me ca fjalë të zbrazëta. Nga ajo ngarendje unë kthehesha shpejt, sepse papritmas këputej filli i dritës ku rrinte varur përfytyrimi. Nazirja vetëm një herë kthehte kokën nga unë dhe më buzëqeshte me cepat e syve, pastaj vdirrej si mjegull vese në rrëzëllimin e diellit. Përfytyrimi i Nazires më bënte që të lexoja tri-katër faqe të librit që mbaja në dorë dhe të mos kuptoja asgjë. Në një nga ato ditë motra erdh dhe më tha se nëna ishte bërë keq që dy ditë e kënde, se kishte gjetur diku një çevre të vjetër të babait dhe kishte zënë të vajtonte mbi të, pastaj kishte nxjerrë nga arka pajën e nusërisë dhe e kishte veshur, kishte vënë krahaqafë edhe qostekët

e argjendit dhe xhamadanin qëndisur dhe kishte thënë se donte të shkante në dasmën e një kushëriri të saj, i cili kishte vdekur këtu e tridhjetë vjet të shkuara.

Nga shënimet që kisha mbajtur atëbotë, njëri nga burrat e katundit, njëfarë Riza Jenuzi më rezultoi se nuk mund të bëhej personazh i këtij rrëfimi, por kjo nuk u bë pengesë që unë të shënojmë në ditar se në një nga ato ditë vere e gjeta këtë burrë të ulur në stom rruge, duke folur me vete, në pikë të diellit. Ishte besueshme se ai kishte qëndruar për shumë orë në të njëjtin vend. Koha kishte bërë atë lëvizjen e saj të pamatshme nëpër gjithësi, dielli kishte shkarë ngadalë në perëndim dhe hijet i kishte zënë të iknin nga stomi i rrugës e të zgjateshin në pakufi. Këtij Riza Jenuzit iu çel fytyra kur më pa, por nuk e ndërpreu të folurit me vete edhe për disa çaste. Kam me ua shkërdhve nanën të gjithëve, kanë me pa, Enver Hoxhës kam m'i kallëzue! Tha se do të shkante vetë deri në Tiranë, do t'i trokiste në derë shokut Enver dhe do t'i thoshte, unë jam spiun, kam ba këtë e këtë, dhe pastaj do të kërkonte ta pushkatonin! Jo ta varnin në litar, siç kishin bërë me një burrë të vjetër prej Bojku ose prej Mille, atë e kishin kapur te bregu i Bunës, ndërsa numëronte pulat e një ferme, e kishin çuar të lidhur në Shkodër, atje ia kishin bërë gjyqin dhe ekzekutimin e kishin bërë me varje, në shesh të qytetit. Burri i vjetër ishte lutur dhe kishte qarë me lebetitje. Së fundi, ndërsa e varnin, e kishte bërë në pantallona nevojën e vogël dhe të madhe. Prandaj Riza Jenuzi donte të pushkatohej, jo të varej në litar. Tani i dridhej mjekra e parruar dhe sytë e vegjël e të lëvizshëm ngjanin me ca zaje me një shkëlqim të errët.

Në një nga ato ditë, ky Riza Jenuzi nxori nga nën këmisha e vjetër dy gazeta "Zëri i Popullit" dhe i mbajti në dorë. Shoku Bajo nuk ia kishte marrë, ishte tallur me të dhe i kishte thënë, çoja gruas tënde, mund t'i duhen për edukim marksist-leninist! Rizai m'i dha gazetën që t'i lexoja dhe t'i shpjegoja çfarë shkruhej aty. Shpalosa gazetën dhe lexova me zë. Në flamurin revolucionar të partisë drejt fitoreve të reja, me punë dhe përpjekje të pandërprera, me frymë e guxim revolucionar ta bëjmë këtë vit një vit tjetër fitorësh të mëdha në luftën për ndërtimin e Atdheut tonë socialist. Gazeta ishte e vjetër, së paku disa vjet. Riza Jenuzi ma hoqi gazetën nga dora dhe ma dha tjetrën. Mund të ishte bërë ndonjë gabim. Dorëzuesi i gazetës në Oblikë ishte njeri i besueshëm. Tani edhe vapa kishte filluar të fashitej. Riza Jenuzi e fshihi ballin me dorë. Lexo këtu, mik! Gazeta tjetër mbante një datë më të afërt. Prona kolektive - faktor themelor për rritjen e mirëqenies së popullit. Në atë orë, nga pylli

i gështenjave filluan të dyndeshin hijet e mbrëmjes, të mbështjella me jeshil të errët e të dendur, si në një ëndërr kooperativistësh. Riza Jenuzi u bë kruspull, kapi kokën me duar dhe qëndroi si i mpirë. Të tillë e sjell në përfytyrim edhe tani, të mbetur në një hutim të gjatë, që nuk kishte fillim as fund. Paskan luft me mue. Paskam qenë spiun i mutit!

Në ditar kisha shkruar gjithashtu se në atë vit të largët, në fund të gushtit, në katundin tonë kishte ardhur Teatri Krahinor i Kosovës, me shfaqjen "Nuk martohej me parë". Nëpër xhadenë e ngushtë e të shtruar me zhavorr u pa të vinte një autobus i bardhë dhe pas tij një kamion i përhimët. Prapa tyre u ngrit një re e dendur pluhuri. Autobusi u ndal te Vorri i Kurtit, në mes të djerrinës, ndërsa kamioni e futi turirin në grumbullin e fierit që qarkonte zhblinën përreth. Nga autobusi zbritën ca burra dhe gra të veshur lehtë dhe me ngjyra të hareshme. Ata zunë vend nën hijen e gështenjave dhe aty qëndruan deri në mesditë. Kamioni kishte shërbyer për të bartur ca direktë e hunj, dërrasa dhe gjësende të tjera. Nën hijen e gështenjës më të madhe ca burra shtatlartë bënë një si ngrëhinë që mund të quhej skenë, skena u rrethua me perde të trasha dhe ato qëndruan të mbyllura për afro dy orë. Nga mesdita njerëzit u mbloodhën radhë-radhë dhe një kohë qëndruan në heshtje përpara perdeve të mbyllura. Mbaj mend dy plaka që ishin ulur me një anë dhe bënin çorape të patrazuara. Burrat pleq mbështollën duhanin dhe ndezën cigaret dorë më dorë. Unë kisha zënë vend në hapësirën midis autobusit të bardhë dhe skenës së mbështjellë me perde të trasha. Që aty pash aktorët që dilnin nga autobusi dhe vrikthi futeshin në skenë, atje thoshin me zë të lartë çfarë kishin për të thënë dhe sërishmi ktheheshin te autobusi me dyer të hapura. Ndërsa kaluan pranë meje dhe pritën t'u vinte radha të hynin në skenë, një aktor me tirq i tha një aktoreje me pështjellak se veshja popullore ia nxirrte belin e hollë dhe vithet rrumbullak. Pastaj hynë në skenë dhe dëgjova zërin e burrit me tirq që tha me zë të lartë diçka për erzin që nuk duhej t'ia nëpërkëmbte askush. Më pas u dëgjua zëri i gruas që u ankua për zakonet prapanike dhe kërkoi që të këputeshin vargonjtë e robërisë.

Ecejaket nga autobusi në skenë dhe nga skena në autobus zgjatën më shumë se një orë. Së fundi, në skenë u dëgjuan fjalët e fundit të shfaqjes dhe nga një cep i ngritur i perdes së trashë doli gruaja me pështjellak. Pas saj doli burri me tirq, me fytyrë të skuqur dhe me djersët që i shkonin çurkë. Ata shkuan në drejtim të autobusit, gruaja ngjiti shkallët e para, burri ia përfshihi vithet me pëllëmbët e duarve dhe e shtyu që të ngjitej më lehtë. Gruaja u gudulis dhe qeshi me zë.

Njerëzit qëndruan nën hije edhe për një kohë. Burrat rrinin të heshtur dhe të çehrengrysur. Tymi i duhanit që sillej nëpër ajër vinte i sertë. Gratë kishin ulur degërmitë mbi sy dhe nuk bëzanin. Pas pak autobusi mbylli dyert, bëri një rrotullim të shkurtër dhe doli në xhadenë e shtruar me zhavorr. Aktorët nga autobusi përshëndetnin me dorë. Në një xham pash gruan me pështjellak, e cila kishte hequr mbulesën e kokës dhe shikonte diku tej, krejt e përhumur. Për një arsye që unë nuk e kuptoja, ajo nuk donte të dukej e lumtur.

Nën hijen e po asaj gështenje, pash Naziren, ajo ishte veshur si vajzat e shkollës. Dy bishtalecat i kishte nxjerrë përpara dhe fytyrës i kishte dhënë një hare të guximshme. Ajo i bëri dy-tre hapa drejt meje dhe pastaj u ndal. Unë dola në anën tjetër të hijes dhe u mbështeta pas një trangu gështenje. Ajo erdh dhe më qëndroi përballë. Po mshefesh prej meje, a, më tha. Jo, jo, nuk, belbëzova unë. A do me ardhë me mue me ikë n'Shqypni? E pse me ikë n'Shqypni? Baba do me m'fejue.

Atë ditë Nazirja i kishte sytë e shkruar, faqet iu skuqën lehtë dhe në ballë iu shfaq një brengë që ia shtrëngonte vetullat. Unë qëndrova si i mpirë dhe nuk thash asgjë. Nazirja u kthye me vrik nga kishte ardhur. Vetëm një herë e zura shikimin e saj, që vinte si i thyer në fluturim, si zog qelqi me plasaritje mes për mes.

1
Mëngjeseve ndejmë uturimën e detit
se qyteti ynë është patjetër bregdetar
zogjtë sillen vërdallë, të tillë që këto vise s'i
njohin
unë lëmoj dorën e tij
ai u bën hije vetullave dhe sheh ditët e mira,
brenda valëve, po vijnë.

2
Një varkë që harrojmë se është e jona
s'pushtohet mjaftueshëm nga uji i kaltër
gjithçka ngadalë po kthjellet, edhe dashuria
ime për të
edhe pëllumbat, edhe epshi i një poeti
edhe punonjësit e furrave të bukës.

3
Ky s'është një nga qytetet ku kemi lindur
ato ishin vende që sot s'ekzistojnë më.

4
Në shtëpizën tonë
Dimitrij bën kafenë ndërsa unë shfletoj
gazetën
një gotë ujë afër
një gotë ujë i bën mirë çdokujt
gurabijat e copëtuara janë për krijesat me
sqep
aty, në pragun e dritares, fluturojnë nga goja
në gojë.

5
Dimitrij lexon antologjinë e poezive të
Persisë
Dimitrij bën joga, sa s'ka hyrë në dhomë
ngrohja globale
Dimitrij u flet luleve, si të ishte Dielli vetë
Dimitrij shkruan, lundron nga fleta në fletë
Dimitrin e lë zemra për shegë
Dimitrij merr nektarin dhe më mbush mua
Dimitrij më puth në ballë, në epiqendrën e
mirësisë
shohim të dy se si tërmeti i erës shkund
drunjtë.

6
Një xhami e bardhë, me aromë të salepit
nis këngën, këngën e ardhjes së avdesit
edhe fluturat në këtë qytet janë më të lumtu-
ra
më aktive, më të shkundura, më të zgjuara
hutuar në udhëkryqe, veturat ritëm krijojnë
Dimitrij ma puth dorën, me turpin e një
fëmije që ka faj
që ka faj dhe pret ta ndëshkojnë.

7
Dimitrij ma puth dorën e djathtë, dhe të
majtën, dhe qepallat, dhe fundin e buzëve,
dhe zgjatimet e mustaqeve
vetëm një detar mund ta puthë kësisoj anijen
para daljes në betejë.

8
Mesdita s'vonon, si lajmet në radion me
antenë
ai ha shalqi, unë ha pjepër
ai shikon saksitë, çdo stinë, ditë për ditë
ky qytet është kryeqytet i frutave
ky qytet ka biçikleta por pak biçiklistë
Dimitrij ha edhe lëvozhga portokajsh
Dimitrit i shijojnë edhe kajsitë ende pa ngjy-
rë nga mosformimi
Dimitrit i rrjedh në këmishë lëngu i pjeshkës
dera e jashtme e shtëpizës kërcet, e pavendo-
sur si ditët e vjeshtës.

9
Janë dy goblenë me korniza marokiene
një tavolinë druri, në mes të qilimit, si shesh
fqinjët e kanë kohën e gjumit, engjëjt po
ashtu mbyllin sytë
një fladitëse lëviz, arrin deri te qerpikët e tij
dhe i jep zjarr zjarrit të zemrës sime.

10
Dimitrij më sheh dhe s'më pengon kurrë
unë shkruaj novelën që shpesh përplasat e
thatë në mur.

ARBËR SELMANI

*Dimitrij dhe
Koreografia e Ditëve
të Qeta*

Poemë

11
Ky s'është një nga qytetet ku kemi lindur
kjo s'është krahina e fëmijërive tona *të para*.

12
Kur cingëron telefoni, e dimë që janë miqtë
e tij
ose dikush që thërret dhe rri në qetësi
ose motra, ose Alexei, vëllai
ose ndonjëherë gjithçka është kaq e qetë
sa plot gjëra i ndjej
dhe stepem sa bukur është të jesh rob i
Dimitrit
muzë e një ekzistence
muze ku përkohësisht derdhet një trup
arsye për të hapur flatrat e një përqafimi
shtyllë e një shprehjeje dashurie.

13
Para trembëdhjetë vjetësh, më 13 tetor
blemë bashkë këtë shtëpizë
që i ngjan një kënge të Lauryn Hill.

14
Këmishat me drapër janë të tiat
këmishat më rinoshe, me lule, janë të miat
kuzhina është e fshirë me hirin e një behari
lugët, pirunët, vitaminat, kaktusët, kuzhinë
fshati
unë hekuros për ditëlindjet ku na ftojnë
unë vallëzoj kur dua, kur ka një fustan të
padukshëm në mua
unë çelem, si oktapod, i lumtur,
mërzia, me raste, s'na lëndon sa presim
Dimitrij, Dimitrij im, koreografishëm shkund
sofrabezin.

15
Pjesa më e mirë e Dimitrit janë krahët e tij
atome qimesh të vogla, në lëkurën si plaste-
linë
e kafshoj, pa të keq, siç kafshohet buza e
poshtme,
kur luan kitarë, ndaloj, s'e bëj dot
Dimitrij qëndis si *jazzman* i shkolluar
është mëkat ta pengosh njeriun e duruar.

16
Një ditë, të gjithë do të ikin
edhe unë, edhe Dimitrij.

17
Punët e vogla kërkojnë angazhim
Dimitrij hap telefonin dhe i uron dikujt
ditëlindjen e pesëdhjetë
unë pastroj gotat e kristalta

mund të kemi mysafirë sot
dikush përherë kthehet
dikush e çmon finesën time në kuzhinë.

18
Dimitrij propozon të shkojmë në një koncert
filarmonik
Dimitrij pëlqen ekspozitat *pop-up* të artistë-
ve hippie
në hapësira ku shkel vetëm këmba e qenit
Dimitrij dashuron një *thrift* të paplanifikuar
Dimitrij, pos Betovenit, dëgjon çdo gjë nga
muzika klasike
Dimitrij vdes për *'In this Heart'* nga Sinéad
O'Connor
Dimitrij pëlqen limerikët
në mes të ditës, i djersitur, afër makaronave
që po ziejnë.

19
Përpos meje, është ai, i vetmi
që ndonjëherë ka pasur lejen të vozisë
veturën time.

20
Asgjë më s'numërohet vetëm – *e imja* -
ndjesë vargut të pashpirt, ndjesë
e imja është kohë e kryer e tejshkuar.

21
Ngatërresat edhe vijnë, se njerëz prej gjakut
jemi
ai më sheh, unë kundërshtoj
ai lëshon pe, unë si gozhdë insisto
ndoshta ananasi s'duhet vënë në recetën e
tortës
ndoshta i duhet më shumë ledhatim brumit
ndoshta një parfum më i butë i duhet
dhomës sonë të gjumit
ai duhej ta uronte motrën time për diplo-
mim, s'e bëri
dhe fjalosemi, me folje të matura fjalosen
shikimet tona të epshta,
si ditët e fundmajit në Lezhë.

22
Piloti i televizorit është një prurje gjermane
Dimitrij ka lindur në Bonn
gjermanët duhet patjetër të krenohen, të
krenohen,
të teprohen në oqeanin e krenarisë
ku vetë, në fund, mbyten.

23
Butonët janë të zinj, fjalët janë në gjërma-
nisht

e kuqja është e rrezikshme, lart në të djathtë
objekti është i bardhë, pa personalitet
më ngjan me një copë buke drejtkëndëshe.

24
U qëndroj pas perdeve nga Ballkani
ai, me përulësi fituesi, bën me dorë nga llam-
bat dagsolstadiane*¹
bëjmë pakt që ora 17:00 e çdo dite
është koha kur kërcet mes dy thelbeve që
jetojnë
nën qenien e secilit njeri.

25
Dy banane në pjatën mbi tavolinë
dy banane gati të gjelbra, bashkë largojnë
vetminë
shohim një film për një grua që flet me krije-
sat brenda akuariumit
dhe shohim, me gojët që dridhen, se si
dashuria
ka qindra krahë dhe versione.

26
Dimitrij pëlqen librat e mi
dhe ngjyrën e mureve të banjës minimaliste
çdo ditëlindje, një suvenir rus i shtohet folesë
sonë
çdo pranverë, një perim i padëgjuar troket
në kopshtin tonë.

27
Të gjitha fotografitë tona
tregojnë njëzetë vjet diferencë në moshë.

28
Dimitrij është i imi për arsye që as dy dekada
s'mund t'i përthekojnë.

29
Dimitrij më dërgoi sokaqeve të Madridit
unë e hodha në lagjet e Ulqinit
Dimitrij vodhi prej meje në Brukselin me
kravatë
unë zbrëtheva lëkurën e tij në tokën e Oslos
Dimitrij ma dhuroi albumin tonë, vendosur
në raftin e librave
unë strehova frikën e tij, sa herë ajo nxori
kokë
Dimitrij më dha ujë deti në Barcelonë
Unë i dhashë ujë jete nga çdo krua që ekzis-
ton në mua.

30
Po të shpërbëhej Dimitrij në miliona pendë
do të vrapoja si i marrë ta haja secilën,
çdo degëz
secilën pore.

31
Po të zbutesha unë në trosha buke
s'e di sa i uritur do të ishte ai
për mua?

32
Mbrëmja është e qetë
pa shpjegime, pa shumë filozofi
troket dera, disa herë, s'përgjigjemi
ushtarët, të rrugës do të mbesin përgjith-
monë
Dimitrij copëton arrat e kërcëta
piktura në mur ka kohën kur *i fle* ngjyrat e
ndezura
koka ime është mbi këmbën e tij të majtë
ai sheh prapë detin
unë shoh, nga poshtë, mjekrën e tij që ndry-
shon si hyjnitë.

33
Nesër gjithçka mund të harrohet.

34
Nesër gjithçka mund të përsëritet me ty,
Dimitrij.

Shëngjin, 24-28 qershor 2026

1 Dag Solstad — shkrimtar norvegjez, vdiq në vitin 2025.

ankoja qeshte me zë të lartë dhe në një mënyrë, gati-gati, alarmuese. Më dukej sikur ai kishte ardhur në dhomën tonë kastile për të na lehtësuar lodhjen e udhëtimit dhe për të na sjellë humor. Pak nga pak, duke u larguar nga atmosfera e anekdotave, atij sikur iu shua diçka përbrenda dhe i ra në fytyrë një hije e lehtë mërzie. Ndoshta ishte hija e qortimit që nuk vonoi të na e bënte:

- Ah, millij, millij, po ç'bëhet kështu! Veni në Gjakovë, Pejë e Prizren dhe nuk lini asnjë adresë në portinerinë e hotelit. Kam pyetur dje, kam pyetur sot, pyeti edhe Darinka me telefon, kurse në portineri asnjë fjalë për ne. Keq, shumë keq, Hatxhi! - m'u drejtua mua, duke i shtuar padashje emrit tim një "t". Befas, më erdhi për të qeshur duke menduar se kushedi sa qesharak do të tingëllonte emri im po të ishte mbiemër dhe Brankoja t'i shtonte atë prapashtesën karakteristike sllave: Haxhiviq apo Haxhiviq. Por ende e kishte në fytyrë hijen e mërziisë, prandaj u përmabajta. "E kur do të xhironi, tani?" "Nesër", thashë. "Mirë, shumë mirë!" - i ndryshoi toni. - Gjer nesër kemi darkën përpara. Nuk do të zbresim në restorant?"

Nuk kishte shumë që ishim kthyer nga Gjakova, ku kishim filmuar Çarshinë e Madhe dhe me shoqëruesin tonë, një redaktor të emisioneve kulturore të RTV të Prishtinës, e kishim lënë që darkën ta hanim nga ora nëntë. Prandaj, kur trokiti dera, menduam mos i kishte dalë ndonjë e papritur dhe po ngjitej lart të na njoftonte. Por nuk ishte Halimi. Kishte ardhur për vizitë Branko Brankoviç. Tani ora po i afrohej nëntës dhe ne mund të zbrisnim, sapo Iliri të ndërronte këmishën. "Si nusja, - i thashë Brankos për Ilirin, - gati jam, por s'jam gati." Ai më rrahu supet dhe u ngrit i pari, si për të na nxitur.

Me Brankon ishim njohur gjatë një darke në "Bozhur". Në darkë e kishin ftuar si njeri të njohur në fushën e etnografisë e të folklorit. Ai kishte ardhur me të shoqen, Darën, një grua si nja tridhjetë e dy-tre vjeçe, shtatlartë dhe elegante. Darën na e paraqiti me këto fjalë: "Moja zhena, moja zhizn i moja umrje!" ("Gruaja ime, jeta ime dhe vdekja ime"). Gruaja i tundi gishtin tregues me kërcënim dhe piu dy gllënjka verë nga gota e të shoqit. Më pas, ajo e përsëriti dhe unë e kuptova se, në të vërtetë, Dara e bënte këtë gjest sa herë i pëlqente veçmas diçka dhe donte ta shpërblente tjetrin me njëfarë përkëdheljeje. "Ah, drugarica, drugarical!", psherëtiu Brankoja duke u kthyer nga e shoja. "Ah, drugari, drugari!", psherëtiu duke u kthyer miqësisht nga ne. Pastaj, me frikën se nuk do ta kuptoja me atë serbokroatishten time të çalë, e ftoi shoqëruesin të ndërmjetësonte: "Ndoshta nuk jeni në një mendje me mua, por mbi të gjitha veprat e Shekspirin unë vë Romeo e Zhuljetën. Nëse Hamleti, në vend të Ofelisë do të kishte njohur Zhuljetën, ju siguroj se nuk do ta dashuronte, pikërisht sepse tek ajo do të gjente atë që i mungonte atij, forcën e karakterit. Ja, përse sot nuk është aq në modë Hamleti. Kurse Romeo e Zhuljeta është një mesazh tronditës për të gjitha kohërat. Unë them se Shekspiri këtë vepër e ka shkruar për të gjithë ata njerëz që s'do të bashkohen kurrë dhe për dëshirat që kurrë nuk bëhen realitet. Dhe njerëz që ndahen e dëshira që digjen gjithmonë do të ketë." Ai u ndal, i hodhi një sy së shoqes si për ta adresuar bisedën dhe pastaj, duke dashur ta zbutte disi efektin, m'u kthye mua: "Do ta shihni, druzhe Hatxhi dhe do të bindeni vetë!"

Vështrova njëherë nga Halimi mos më jepte ndonjë sqarim të mëtejshëm, pasi nuk e kuptova se cilin Romeo e Zhuljeta do të kisha rast të shihja. Me sa dija, Teatri Krahinor i Prishtinës nuk e kishte vënë në skenë atë dramë gjer atëherë. Po Halimi po

ZIJA ÇELA mermeri që pikon Tregim

"Në vjeshtën e vitit 1979, në përbërje të një delegacioni të Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve të Shqipërisë, për herë të parë Zija Çela do të shkelte në Kosovë. Ky udhëtim i tij do të kurorëzohet me tregimin "Mermeri që pikon", i cili edhe sot të habit për guximin e autorit. Tregimi do të botohet së pari në faqet e gazetës "Drita", më 29 mars të vitit 1981, në vigjilje të demonstratave të studentëve në Prishtinë, të cilat do ta ndryshojnë rrjedhën e historisë në Kosovë dhe ndër shqiptarë. Ngasësi i frymëzimit të tregimit do të ngjizet nga vizita e autorit në Shpellën e Gadimës, rreth njëzet kilometra në jug të Prishtinës. Ata që e kanë vizituar shpellën, e dinë se njëra nga kthinat më të bukura është ajo që mban emrin Romeo dhe Xhuljeta: stalaktiti dhe stalagmiti, duke u afruar ndër shekuj në drejtim të njëri-tjetrit, ndodhen në prag, buzë përqafimit të tyre të përvetshëm... Kaq bukur dhe kaq qartë, refleksi i bashkimit nuk është artikuluar në asnjë vepër krijuese si kësaj here. Ishte intuita gjeniale e Zija Çelës, që e kishte kapur në eterin kosovar këtë ëndërr të magjishme ndër mote. E pra refleksi i brendshëm i shkrimtarit, siç do dëshmohet gjatë tërë krijimtarisë së tij letrare, do të ishte më i fuqishëm se refleksi i rrezikut, fort i prekshëm në kohën kur u shkrua tregimi. Për fat të keq, autorit iu refuzua ribotimi si tekst integral në librat pasues deri në vitin '90."

Akademik Ali ALIU

(Nga libri "Shkrimtar i majave letrare", kushtuar krijimtarisë së Z. Çelës)

kujdesej t'i mbushte gotën Ilirit, kështu që vështrimi im ndeshi në atë të Darës. Ajo buzëqeshi në një mënyrë të tillë, sikur të donte të shfaqësonte edhe të shoqin, edhe veten, edhe mua. Kishte diçka të sinqertë dhe prekëse në atë buzëqeshje. Ndoshta këtë e theksonte kaltërimi i zbardhëlluar i syve që, sapo i picëronte në qoshet, dukej sikur ia stërpiknin fytyrën me dritë.

"Bravo, bravo! - i tha Brankos. - Më bie t'ju mbaj mëri, por e pranoj se keni folur shumë bukur!" Dhe piu përsëri një gllënjë nga gota e të shoqit.

Mua nuk e di përse m'u kujtua Ivan Petroviçi i Çehovit dhe ai qëndrimi i tij prej babaxhani me shprehjen: "Vdis, Denis, më mirë nuk ke për të shkruar." Dara bëri një brom me ne. Edhe Brankoja cakëroi gotën dhe, dalëngadalë, tërhoqi vëmendjen e tavolinës me anekdotat për Hasen e Husen. Bashkëshortët u treguan gjer në fund të sjellshëm dhe, gjer në fund, në marrëdhëniet e tyre sikur shprehej një gjendje e veçantë.

II

E kështu, Brankoja më rrahu supet dhe u ngrit i pari, si për të na nxitur që të zbrisnim në restorant. Në hollin e "Grandit" kishte njerëz. Poltronat e veshura me lëkurë të zezë dhe, në përgjithësi, mermeri i errët me krisa e damarë të bardhë krijonin një hije salloni. Diku poshtë nesh, si prej një bodrumi të thellë vinte një rropamë e mbytur. Brankoja se pse u sëlëndis dhe m'u krijua përshtypja sikur do të më pyeste nëse ka në Tiranë klube nate. Por tha vetëm kaq: "Zakonisht, në Europë klubet e natës i bëjnë nëpër bodrume, si për të fshehur një anormalitet. Po të ishte për mua, unë do t'i shpallja anormalë ata që i frekuentojnë. Njerëzit kanë plot halle me të cilat duhet

të merren." Ai bëri përpara gjithë energji, sikur atë çast po shkonte të zihej me dikë pikërisht për klubet e natës. Por befasi hapi krahët dhe qëndroi. "Ja, paska ardhur Halimi", na tha. Halimi ishte ulur në një poltronë të qoshes. Çuditërisht, edhe pse nuk kishim ngrënë darkë, kruante dhëmbët me një fije shkrepëseje. Ai nuk e pinte duhanin, po mbante një kuti shkrepëseje vetëm për dhëmbët. Ishte njeri disi i heshtur dhe, qejfi i tij, të tregohej sa më i përpiktë.

- As topi s'e luan, të parët e kanë përcaktuar me kohë: traduttore - traditore (përkthyesi është tradhtar), - u ankua Brankoja duke përdorur shprehjen e njohur. - U zhduke tri ditë me miqtë dhe asnjë adresë për mua. Ah, druzhe Halim! - psherëtiu. - Me lejen tuaj, - qeshi pastaj duke iu drejtuar gjithnjë Halimit, - ju shoqërues i parë dhe unë shoqërues i dytë. Këtej, ju lutem! - bëri me shenjë nga restoranti.

Nëpër shkallë më hodhi krahun dhe zbritëm bashkë. Vinte i gjatë dhe dilte si nja një pëllëmbë sipër meje. Më duhej të mbaja kokën lart, por edhe ai e mbante disi të varur dhe kështu shiheshim sy më sy kur bisedonim. Brankoja kishte sy depërtues dhe, si çdo ballkanas, i shoqëronte fjalët me gjepte. Kur po pinim aperitivin, m'u duk se bëri një pushim me veten. I ra në fytyrë po ajo hije mërzie që ia kisha vërejtur në dhomë dhe, në atë pushim, sikur mundahej të justifikonte diçka të pathënë midis nesh. Ndoshta i rëndoi heshtja dhe tha:

- Miqtë duhet ta falin Darinkën. Jeni të lutur nga ana e saj ta falni. Me gjithë dëshirën e madhe, mungon sonte në tavolinën tonë.

Natyrisht, nuk kishte ndonjë detyrim për darkën, po gjersa kishte pasur dëshirë dhe s'kishte ardhur, duhej të kishte diçka. "Ndodhi ashtu...", tha Brankoja. Pa dashje, ktheva kokën nga vështronte ai dhe u habita

kur pashë Darinkën në një tavolinë më afër sporteleve. Ishte me një burrë që nuk ma kishte zënë syri më parë në "Grand". Ajo ishte veshur me fustan të lëshuar, ngjyrë të mbyllët e disi ceremonial. Mbase e priste ardhjen tonë, sepse na përshëndeti nga tryeza e vet duke u ngritur pakëz dhe duke tundur kokën lehtë.

Mbaroi stadiumi në Mitrovicë?, pyeti Brankoja. Në të mbaruar është, tha Halimi. E ndjeu se tjetri kishte pyetur për të ndërruar atmosferë, prandaj shtoi një hollësi: Përndryshe, do të jetë gati kah tetori. Po marrim edhe nga një lloza, propozoi Brankoja. Unë do të marr Shveps, por nuk di çfarë kishit me dashtë ju, tha Halimi. Shveps, tha Iliri. Ndërsa unë porosita raki të vogël si Brankoja. Por do ta pi shpejt, thashë, sepse Halimi... Nuk ka kuptim të vonohesh gjithnjë, Halim. E ndjeu ku desha të dilja dhe uli sytë disi i turpëruar.

Ditën që do të shkonim në Ferizaj, Halimi na zbuloi një të "fshehtë". "Kafet do t'i pimë nga unë, na ftoi në mëngjes, mbrëmë u shtuam me djalë. E dinim se vetë ishte beqar dhe pandehëm mos ishte bërë dajë nga e motra apo xaxha nga i vëllai. Po motrat e vëllezërit i kishte gjithashtu të pamartuar dhe më të rinj nga vetja. Lindi nana, tha duke u skuqur gjer te veshët. Ishim pesë dhe tash u bamë gjashtë vllazën e motra. Kështu deshi baba... Mbase kishte të drejtë të skuqej disi, sepse duke gjykuar nga pamja e Halimit, kushedi ç'moshë kishte e ëma. Apo s'do të bajnë edhe kolegët hajgare me mua, qeshi, lene, lene ma!.. I premtuam se do t'ia ruanim "të fshehtë", por për sekrete të tilla nuk mund të gjes kasafortë. Sapo hipëm në makinë, shoferi që kishte pritur përjashta, e ngau: I thuaj mixhës Sabri se sidoqoftë me Fetah Asllanin nuk barabitet, baba im ka nantë, shyqyr!"

- Nuk ke pse ngutesh, - më tha duke ngritur kokën. - Në shtëpi s'ka mbetur asgjë mangut për mua. Jo, he burrë, s'kisha pasë dert me hangër darkën gjithmonë kështu, - shtoi pastaj.

Brankoja kuptoi se po stepeshim për diçka. U përpoq të dilte nga pushimi me veten dhe u ankua:

- Halim, nuk po arrijmë t'i kënaqim mysafirët sonte. Pa u bëmë edhe ceremonialë dhe harruam se aperitivi më i mirë është humori... E pra, në fshatin tim, - nisi të tregonte, - kemi patur dikur një leshko, njëfarë Dragan Gjuroviç. I hollë dhe i gjatë Dragani, thoshin se mendtë ia kishte pirë sorra. Sesi ra fjala njëherë dhe dikush pyeti në katund përse janë aq të gjatë malazezët. Atëherë u ngrit leshkoja e foli: "Gjyshe Marko thoshte gjithnjë se malazezët bëhen stërhallë duke zgjatur qafën pas maleve për të parë nëse është pjekur gruri në Fushë të Kosovës!" Ah-haaa, - ia dha një të qeshure me breshëri. - Ah, mor Gjuroviç... - Branko! - e ndërpreva.

- Ç'është? - pyeti ai.

Ishte Dara, gjithnjë në tavolinën e kreut me atë burrin e panjohur që, s'di përse, nxirrte vazhdimisht shaminë sikur po mbytej nga djersët. Ajo na përshëndeti si herën e parë dhe Brankoja, pasi piu një gllënjë raki, e kujtoi të shoqen me fjalët: Gruaja ime, jeta ime dhe vdekja ime. Pastaj na u drejtua neve: - Ju lutem, e di mirë se njeriu nuk mund të kënaqet vetëm nga fjalët. Dëshironi të hamë tani?

Ai thirri kamerierin dhe porositem darkën. Në sallën e madhe të restorantit hynin e dilnin njerëz. Ndoshta në atë orë kishin arritur nga aeroporti edhe udhëtarët e avionit të fundit. Pak më tej, në dy-tri tavolina të bashkuara, ishin ulur rresht e rresht një grup kinezësh. Kisha parë kinezë edhe nëpër rrugë. Ata ishin të veshur të gjithë njëllor, siç visheshin dikur në Tiranë dhe ndoshta pikërisht nga uniformiteti i

veshjes dhe kujtimi i distancave, të bëhej sikur në fytyrat e tyre vërehej njëfarë përvujtnie dhe lodhjeje, çka të kujtonte legjionet e vjetra që rrugëtonin nga një perandori në tjetrën. Biseda kishte ngecur në: “Ah, mor Gjuroviç...” Por a do të rifillonte Brankoja aty?

- Ku do të xhironi nesër? - pyeti ai.

- Në Gadimë, - thashë.

- Domethënë doli fjala ime, do të shihni pikërisht Romeon e Zhuljetën, - ia bëri Brankoja disi i gjallëruar. - I shihni me vëmendje, ju lutem. Keni për t’u bindur se, në llojin e vet, ato përbëjnë një kryevepër po aq tronditëse sa ajo e Shekspir. O Zot, çfarë mrekullie! Është për t’u çuditur, por dëshmojnë pikërisht idenë e tragjedisë së Shekspir: në këtë botë do të ketë gjithmonë ëndrra që nuk realizohen kurrë dhe njerëz që kurrë nuk mund të bashkohen.

Ai kishte folur me një ton disi pikëllues dhe heshti gjatë. Heshtëm edhe ne. Po ai drej Halimi, përse nuk më jepte ndonjë hollësi më tepër, sepse ashtu si në “Bozhur”, nuk po kuptoja ç’ishin Romeo e Zhuljeta e Kosovës dhe ç’lidhje kishin me dashnorët e famshëm veronezë. Ç’është e vërteta, fjalët e Brankos të ngjallnin një ndjenjë dhembjeje e trishtimi për ndarjet e përvetshme dhe për shpirtat që duhen, por që s’bëhen dot bashkë. Natyrisht, nuk kishte ndonjë lidhje, por mua më shkonte në mend se Halimin ndoshta e trishtonte afrimi i ndarjes dhe m’u kujtuan fjalët që na kishte thënë në Prizren: “Kur do të ktheheni në Tiranë, edhe sa ditë jemi bashkë? Më duket se më shumë e ndezëm, sesa e shuam mallin!”

Por në ato çaste, si ta kisha zemrën të zbrazët, më përpiu mendimi nëse mund të filmohej Romeo e Zhuljeta. Veçse më parë duhet të dija se ç’fshihej prapa këtyre emrave, ndonjë çift real apo... Në qoftë se nesër shkojmë në Gadimë, iu drejtova më në fund Brankos, a mundet që... Haxhi, më thirri Halimi. Ç’është?, ia ktheva si Brankoja pak më parë. Ishte përsëri Darinka. Atë burrin e panjohur e shihja në profil. Pjesa e dukshme e fytyrës, me lustrën e djersës, shkëlqente si parafinë. Ai njeri sikur kishte përbrenda një zjarr tretës apo diçka tjetër, munduese e sflitëse. Ndoshta e shqetësonin edhe ndërprerjet e Darës. Por kësaj here ajo na përshëndeti fare shkurt dhe ne e përshëndetëm gjithashtu nga vendi.

Po në qoftë se nesër shkojmë në Gadimë, rifillova, a mundet që Romeon dhe Zhuljetën... Brankoja buzëqeshi dhe unë s’e mbarova pyetjen, sepse ai e kishte kuptuar dëshirën time. Natyrisht, më ndërpreu, është e mundshme, madje ju mund t’i filmoni edhe këtu. Si këtu?, u habita. Në këtë sallë, tha ai. Heshti. Një grimë herë shihja si thithte cigaren dhe si i afrohej shpuza te buzët.

- Ju me siguri nuk e dini se cili është ai njeri, - tha për burrin që shoqëronte Darën. - As ti Halim. Ai ka ardhur nga Ljubjana. Ka leuçemi dhe kurohet pa shpresë në një klinikë të specializuar. Dikur janë njohur me Darën në Akademinë e Arteve të Bukura. Atëherë ishin studentë dhe ai e dashuronte. Mirëpo Dara s’ndiente gjë dhe kështu... Kështu, ai ka ardhur nga Ljubjana me dëshirën që të hanë një darkë bashkë. Ishte diçka që nuk mund të mos i plotësohej. Nëse gënjen për atë leuçeminë, kjo është puna e tij. Sidoqoftë, për Darinkën ai ka qenë gjithnjë një i vdekur... Ah, u turbullova edhe unë këto ditë!

Tregimi i tij ra si saç në bisedë dhe duhej të prisje të ftohej ca, pa të mund të thojë diçka. Dhe ndoshta asgjë nuk do të shtohet më, sepse bashkëstudentët e dikurshëm ishin ngritur dhe, në ndarje, po këmbenin fjalët e fundit më këmbë.

- Branko Brankoviç, ju lutem, - u dëgjua papritur zëri i Halimit, - meqë na lejuat këtë

intimitet, desha të përfitoja sa pa ardhur Dara. Unë e kuptoj çfarë keni parasysh kur thoni se për Darinkën ai njeri ka qenë gjithnjë një i vdekur. Po përse atëherë, në krye të bisedës, i morët për Romeo e Zhuljeta?

Brankoja më shkeli syrin dhe u mundua ta fshihte këtë gjest, duke shuar cigaren. Pastaj buzëqeshi në një mënyrë të hidhur, por edhe të përmbajtur, siç buzëqeshin zakonisht njerëzit me logjikë të fortë:

- Unë nuk i mora si Romeo e Zhuljeta, unë i deklarova të tillë. Dhe ata janë të tillë, pikërisht sepse nuk u bashkuan. Por më duket se sonte e tepruam me këtë motiv. Apo jo, Hatxhi?

- Për pasojat njeriu mund të flasë gjithnjë gjatë, - thashë.

- Po, po, - qeshi ai, - e saktë.

Nuk patëm më kohë, sepse Dara ia mbërrini. Ishte ende e prekur, vuate që tjetri po vdiste aq i ri dhe, kur u ul në tryezën tonë, iu rrëmbushën sytë.

- Ti je e mrekullueshme, Dara, - i tha Brankoja. - Unë kurrë s’kam për t’u penduar që të adhuroj. Ja, ne pikërisht për gratë po bisedonim, - u mundua t’ia ndryshonte atmosferën. - Dhe unë po thoja se ne, burrat, edhe kur detyrohemi të trillojmë diçka, të shumtën skuqemi nga turpi, kurse gratë, ngaqë janë tepër të dhembshura, dalëngadalë fillojnë t’i besojnë asaj që lozin vetë... E ti po qan me të vërtetë?! - e ngacmoi.

- Pusho, ari! Nuk ke arsye të dyshosh, - e përkëdheli e shoqja duke i hedhur dorën në qafë.

Asaj iu drodhën qepallat dhe, për shkak të syve të veçantë, unë pata përshtypjen sikur lotët do t’i shndërroheshin në qumësht. Sa e pastër dukej Dara.

- Ah, Hatxhi, - psherëtiu, - ah, miq të dashur, po darka po mbaron, kurse sonte unë nuk kam pirë ende një gotë verë me ju!

Brankoja i mbushi gotën dhe dora që mbante shishen se pse i dridhej ngadalë.

III

Na u desh të bënim ca xhirime të tjera dhe në Gadimë vajtëm pas dy ditësh. Ndërsa i vija kasetën aparatit, më dukej sikur e kisha ende në sy Fushën e Kosovës, të rrafshhtë e të pamatshme, me heshtjen e shurdhët të hapësirave të mëdha. Binte dielli dhe vende-vende, ku toka ishte lëvruar, dherat e zeza e të shkrifta ndrisnin butë, si flokë të lëshuar gruaje. Një aty e një këtu shquheshin shtëpitë e kosovarëve, me gardhet e pojatat, me mullarët e barit si qeleshe në oborr. Tutje, në udhën që vazhdonte, kisha parë shtëpi të tjera të larta, me çatitë e pjerrëta dhe kapakët e grilave në pjesën e jashtme të dritareve. Në fasada u kishte rënë suvaja, por edhe qoshet anësore pak nga pak ishin kruar duke zbuluar skeletin metalik. Nuk kisha parë asnjëherë shtëpi prej hekuri. Ndoshta tamam artificialiteti i tyre të krijonte përshtypjen se ishin pa themele dhe ishin montuar drejt e mbi tabanin e fushës.

- Ta dish, - më tha Halimi, - në qoftë se do të na mbash gjithë ditën këtu, unë do të të mbaj gjithë natën në hotel... E ç’mirë, moj nanë! - iu kthe një plake që ishte afruar te makina dhe diç po e pyeste. - Hiç mirë nuk jam. I sheh këta të dy? - më veçoi mua dhe Ilirin. - Kanë ardhur dje nga Tirana dhe duan të ikin nesër.

- Jo, hé dadë, kaq shpejt! - ia bëri plaka e hutuar.

Të nesërmen vërtet do të kalonim kufirin. Kishin shkuar pesëmbëdhjetë ditë, por me sa duket koha që shkon gjithnjë është e shkurtër, dhe koha që pret gjithnjë është e gjatë. Që në mëngjes Halimi na ishte ankuar për dhimbje koke, pastaj kishte

Zija Çela, pikturë nga Buron Kaceli

shtuar menjëherë: “Po edhe ju, dashkeni të punoni ditën e fundit, kurse ne një Zot e di kur shihemi më!”

- Bash prej Tirane je? - më pyeti plaka.

Pastaj ia lëshoi litarin lopës që po kulloste aty, si për ta ndier veten më të shpenguar.

- Ai shoku tjetër është nga Tirana, - thashë.

- E ti, bash nga Shkodra?

- Jo, jam nga Durrësi, po Shkodra nuk është larg.

- E pra, e kam një nip në Shkodër, Qerim Lushën. A e njeh?

- Nuk e njoh. Durrësi nuk është dhe aq afër.

- Po edhe në Durrës e kam një fis, - më zuri ngushtë plaka. - Uh, lum dada për të, Avdi Peja i thonë. Ti e njeh, po?

- Kam ikur shpejt nga Durrësi, moj dadë,

- e qetësova. - Kam vite në Tiranë.

- Hëhëë, në Tiranë, - u gëlltit gjatë plaka.

- E pra, i kam do rrajë fisi edhe në Tiranë. Baba jem, rahmet pastë, shkonte dikur si me kenë tue shkue në Ulqin. A po i njeh ndopak djemtë e Sadri Demollit?

Rashë në hall dhe s’gjeta tjetër shfaqësim:

- Do t’i gjej në Tiranë dhe do t’ua çoj selamin tënd, - thashë.

Ajo pati një rrëqethje. I shtriu krahët sikur deshi të më prekte dhe foli prej aty:

- U thuej se ke ndeshë dadën Sutë, Sutën e Ramadan Pejës, u thuej. Ata mandej ma çojnë selamin edhe në Shkodër, edhe në Durrës. - Ajo u gëlltit prapë e lëvizi pak. Dhe mua prapë m’u duk sikur do të vinte të më prekte. - Uh, lum dada për ty! - më zgjati duart. - Merre këtë, se nuk po më ndodhet gja tjetër. E ç’u ba, ku shkoi... - Ishte një gjysmë molle. Mishi lëngështor ishte shumë i freskët dhe dukej se molla sapo ishte ndarë me dorë.

Një fëmijë i vogël u rrëzua ndër këmbët e plakës. Ajo e ngriti dhe vështroi prapë rreth e rrotull, sikur kërkonte dikë. Por edhe mua po më thërrisnin. Halimi kishte gjetur mësuesen, që bënte punën e cicerones në shpellën e mermerit dhe Iliri kishte filluar të filmonte nga hyrja.

- Po ç’bën more, - iu shkrehu, - mund të ketë gjëra më interesante në thellësi!

- Ç’thellësi! - ia bëri ai si i dëshiruar.

Kur hodha sytë në kubënë e shpellës, i dhashë të drejtë: diçka prej kristali rrëzëllues kishte shkruar tavanin. “Ti merru me detajet, - më tha Iliri. - Do të

ishte mirë të vinim ndonjë projektor, po ku i dilet me kablo. Thonë se shpella është një kilometër e gjatë.” Kalova përpara; rrugëza ishte e dystë dhe e shtruar, nga të dy anët kishte parmacë të ulët çimentoje. Mësuesja cicerone përpiquej të më shpjegonte diçka për stalaktitet e stalakmitet, ngulte këmbë se paraqisnin interes të madh ngaqë në trup të tyre kishte edhe degëzime të vogla horizontale. Kjo ishte e pashpjegueshme dhe shumë e rrallë. Fati i speleologëve, thashë. Ajo qeshi. Kurse unë e kam të vështirë t’i shoh me syrin e tyre, shtova. Po, pranoi ajo, ç’është e vërteta këtu arti e mund shkencën.

Kisha përsipër një damar në formë qemeri, mbushur me motive bimore e gjeometrike. Ngrita aparat, por te guva ku fillonte damari, ndriçimi elektrik i shpellës mezi depërtonte dhe kuadri më vinte i mjegullt. Dalta e pandjeshme e kohës kishte gdhendur gjithfarë figurash. Herë më bëhej se shihja një tabaka përplot me grurë të qëruar, herë tjetër se pse më shfaqeshin farfuritës, si prej një xhepi të vogël galerie, ato shkëlqimet e ftohta e pikalore të xeherorëve.

- Përse nuk filmoni?

- Guva nuk ka dritë të mjaftueshme, - i thashë mësueses. - Pastaj, më duket sikur diçka të përafërt kam parë edhe gjetkë.

- Mos doni të thoni në Trepçe? - u mundua të bënte një lidhje.

- Në muzeun e kristaleve, - thashë.

- Pikërisht, - u kënaq ajo. - Është një konstatim që e kanë bërë edhe të tjerë. Të dyja llojet e kristaleve janë të bukura. Por ka që thonë se ato të Trepçes të zgjojnë idenë për t’u bërë i pasur, kurse nga kristalet e Gadimës, kushedi pse, të vjen të qash... Sidoqoftë, - tha me një afsh mallëngjimi, - kristalet e kësaj shpelle s’do t’i ndërroja me asgjë në botë, megjithëse e di mirë se ekonomia e mund artin... Ah, arti! - psherëtiu duke e shkurtuar fjalën. Dhe eci më tej, që të mos më pengonte.

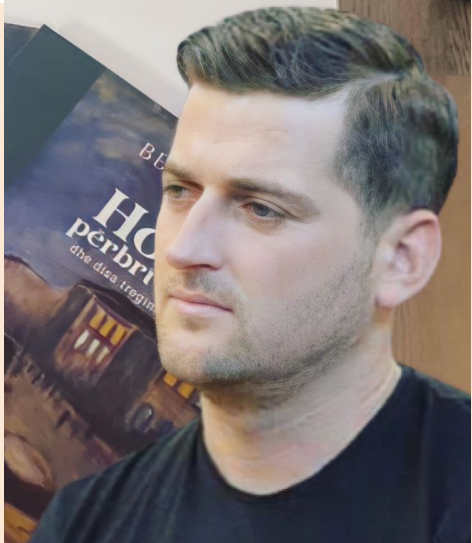
“Haxhi, o Haxhi!”, më thërriste Iliri. Ai kishte mbetur prapa me Halimin e më thërriste sa herë shihte diçka, për të cilën besonte se më kishte shpëtuar. Akustika i binte zërat të përforcuar dhe, herë-herë, kapja dialogun e tyre. Hajt, pije se nuk të mbyl. Ama, një vrimë në ujë, lëpije pra, se

(Vijon në faqen 16)

BEHAR JACAJ

Ferri që sajuam!

Tregim

Kur ulja e siparit dhe shuarja e dritave lajmëruan fundin e shfaqjes, nga salla nuk u dëgjua as një duartrokitje, asnjë fishkëllimë, asnjë pipëtimë, thua se kishte qenë një natë dosido provash me sallë të zbrazur dhe jo nata e premierës. Kjo heshtje shurdhuese e pazakontë, e shtoi edhe më shumë frikën dhe lëvizjet ankthioze të trupës që, pas perdes, po priste të bënte përluljen e falënderuese përpara spektatorit. Të merrte prej tij duartrokitjet e mrame. Por në sallë nuk dëgjohej asnjë tingull për be. Të thuash se shfaqja qe aq e keqe, të paktën do të dëgjohej gumëzhima e njerëzve duke ikur. Dukshëm diçka nuk shkonte. Kur dritat u ndezën dhe aktorët u kthye serish në skenë, të gjithë mbetën të mahitur. Të gjithë spektatorët qëndronin në këmbë, me duart e ngritura si para ndonjë toge pushkatimi, dhe, në ndryshim nga një publik manekinësh, atyre u dalloheshin uljet-ngritjet e kraharorit si dhe lotët që u shkishin faqeve. Aktorët u përkulën, fillimisht një nga një dhe më pas të gjithë bashkë, por gurosja e publikut nuk ndryshoi. Bleart Voxhara, regjisor i dhe skenaristi i shfaqjes qau nga gëzimi kur pa trandjen që kishte shkaktuar vepra e tij. Kush është ai që, me veprën e tij, nuk do ta lërë pa mend e pa gojë audiencën? Ja çfarë efekti bën kryevepra, mendonte Blearti që zorshëm po e fshihte ekzaltimin dhe krenarinë. Ai filloi të shqetësohej kur zgjatja e ndodhisë filloi t'i jepte nuanca, sa tragjike, aq edhe groteske. Publiku, më shumë se i magjepsur nga shfaqja, dukej i lajthitur prej saj. Ai qëndronte si i ngrirë, nuk nxirrte zë, por nuk i ndalte as lotët dhe frymëmarrjet e shpeshtuara. *Teatri është gërshetim i dritës me hijen, i maskës me fytyrën, i heshtjes me zhurmën, i kaosit me rregullin, i aktorëve me spektatorin, i gazit me vajin, dhe pikërisht në njëri nga këta elementë mund të gjendet çelësi që zgjidh njëjën e krijuar*, mendoi ai kur pa se publiku ngulte këmbë në 'dorëzimin' e tij dhe nuk donte të dinte as për përkuljen e aktorëve as për fjalimet e tyre. Aktorët provuan fjalosje, anekdota, mimika, pantonima që të krijonin ilaritet, por situata nuk ndryshoi, veç sa u bë më e nderë. Teknikët e ndriçimit e lanë sallën disa minuta në errësirë, me shpresën se ajo do të boshatiset vetvetiu, por kur i ndezën sërish dritat publiku ngulte këmbë në ngrirjen e tij. *Kaq ishte. Mbaroi. Nuk jemi në malet e Dibrës këtu, as ju nuk jeni ushtarët e Hajredin Pashës*.-tha një aktorët që rikujtoi rapsodinë e famshmë. Publiku iu përgjigj me një heshtje statujash. Disa nga aktoret filluan të qanin me lot njerëzor.

“*Hiqni paruket, maskat, kostumet, fshini pudrën dhe çdo gjë që lidhet me rolin tuaj*”- Foli Blearti me një ton gjysëm heroik, gjysëm urdhërues. Aktorët panë si të shushatur.

“*Hiqni dhe grumbulloni të gjitha në mes të skenës*”- përsëdyti tanimë më i bindur në kërkesën e tij. Megjithë shikimet dhe fjalët e tyre dyshuese, aktorët ndërtuan në mes të skenës një parg me pektat e tyre. “*Ja, të heq edhe unë petkun e regjisorit*”- tha dhe hoqi beretën, xhakëtën, pantallonat, këpucët dhe i bashkoi me kapiçën e rrobave që ishte krijuar në mes të skenës. “*Tani ngreni duart lart*” iu drejtua trupës pas fillimisht kishte ngritur duart e tij. Kur pa se të gjithë ishin gjysëm lakuriq dhe me duar të ngritura lart iu drejtua sallës gati duket bërtitur:”*Jemi si ju. Jemi të gjithë si ju. Të gjithë jemi njëjloj.*” Tek-tuk disa duar filluan të ulen, por duke qenë se shumica e sallës vazhdonte ‘dorëzimin’ e saj, duart u ngritën prap.

“*Jemi si ju. Jemi të gjithë njëjloj. Nuk ka viktimë, nuk ka xhelatë, nuk ka maska, as madhështi, jemi të gjithë njëjloj.*”- Filloi të fliste me pathos dhe, sakaq, mori një ndezës dhe e hodhi mbi pargun e rrobave. Vruduj tymi u shpërndanë në ajër. Salla u mbush me ulërim dhe më zhurmën e karrigeve që zbrazeshin.

Zjarri që shkrumboi krejtësisht teatrin kombëtar, fatmirësisht nuk solli viktimë. Mbetej enigma, jo rënia e zjarrit, por edhe shpërhapja e rrufeshme e tij. Grupi hetues mblodhi dëshmitë e aktorëve dhe të stafit teknik. I fundit u mor në pyetje Blearti. Ju bënë pyetje rutinë rreth shfaqjes, rreth titullit dhe thelbit të saj, ai u dha të njëjtat përgjigje që kishte dhënë edhe në intervistat që kishte bërë për të reklamuar shfaqjen. Pyetjes ‘*pse i kishte urdhëruar aktorët të zhvisheshin pasi shfaqja kishte mbaruar*’, Blearti u përgjigj thatë; ndjeva se shfaqja ishte e paplotë. I duhet edhe një akt për tu përmbyshur. “*Po flakën pse ua kishte vënë rrobave*’, e pyetën. Pjesë e aktit, u gjeji shkurt. Më shuaj një kuriozitet, i foli hetuesi pasi dëshmia kishte mbaruar, ju thoni se kishit natën e premierës ndërsa ne kemi mundur të identifikojmë asnjë nga spektatorët, si ka mundësi?

-Ndoshta, në “ferri që sajdisëm” ishim të gjithë aktorë. – U gjeji Blearti në mënyrë lakonike.

(Vijon nga faqja 15)

t’u ngjit gjithë nëpër buzë... Brrr, ky qenka i pështirë për t’u pirë, pa le më ta lëpish. Brrr! Eh, i ke ojna këto, sot jemi bashkë e bën kështu, por nesër...

- Si ju duket? - më pyeti mësuesja.

- Halimi pi ilaç për dhimbje koke dhe bëjnë shaka, - thashë.

- Ju pyeta për atë këndin atje, - shenjoj ajo. - Nuk ju duket si sy? Përndryshe, është nga thesaret më të vjera të shpellës.

U afrova edhe më nga e majta. Prapa parmakut, një pellg i vogël uji ishte shumë i kaltër, sikur aty të ishte tretur gurrkali. Dhe sipër, në mermerin që pikonte, ishte sajuar një sy i madh në formën e bajames, me halat e kristaleve në vend të qerpikëve dhe me bebëzën që dukej e errësuar për shkak të boshllëkut. Një sy balade, më vërshoi në mend. Ku ishte trupi i murosuar i asaj gruaje, që kishte lënë përjashta vetëm syrin e djathtë?! Një sy dhe një pellg uji, si një pellg lotësh. Haxhi, o Haxhi! Të m’i çosh selam... Dikush po vinte. M’u duk sikur po vinte dada Sutë. Të m’i çosh selam... Cila ishte ajo grua?! Trupi në kalanë e Shkodrës dhe syri në mermerin e Kosovës, m’u përshkua një ndërldhje e vetvetishme.

- Haxhi, Haxhi, more!

- Më plase, - iu shkrehë llirit. - Çfarë dreqin ke që thërret?

- M’u mbarua filmi e po dal jashtë të marr një kasetë.

- Ani, - tha mësuesja, - e dija se do t’ju pëlqente.

- Kishit të drejtë pak më parë, - thashë.

- Po, po, - mërmëriti ajo, - këtu të zbutet shpirti dhe mua më vjen të qaj. Gjithçka unike ka pushtet të çuditshëm.

Halimi filloi të fshihte buzët prej lëngut ngjitës të ilaçit. Bënte fresk, krijoheshin korrente nga xhepat e shpellës. Xhepat ishin të zënë me argjilë, por me sa duket komunikonin nëpërmjet të çarave me katet, që ende nuk ishin eksploruar. Rreth e qark sikur ndihej një e fshehtë, që argjila ia kishte mbyllur gojën dhe nuk e linte të dëshmonte praninë e vet. U-e-uuu, gulçonte fshehtësia, u-e-uuu ngashërehej mistershëm. Të vinte të ktheje kokën majtas e djathtas dhe të hetoje nëse vërtet ishte ndonjë ngashërimë apo era ishte fryma e asaj bote, e cila nuk pajtohej me varrin dhe priste të ringjallej... Ja dhe Romeo, ja dhe Zhuljeta, dëgjova papritur. Nga dilte zëri, kush fliste?

- Romeo vjen pak më i gjatë nga Zhuljeta, - shtoi mësuesja. Ajo po fliste si për të gjallët dhe, kur u mënjaua të binte drita mirë, pashë një stalaktit që zbriste nga kubeja dhe një stalakmit që ngrihej nga trualli i shpellës. Ishin prej mermeri të lëmuar dhe të rrëshqitshëm.

U kthye Iliri e zuri të filmonte sfondin rreth e qark. Mësuesja i rrinte në krah. Skenën për vete, aktorët po ia lë atij, tha për mua duke qeshur.

Mbeta në heshtje një grimë herë. Pas asaj nate në “Grand”, e kisha pyetur Halimin dhe ai diç më kishte thënë për Romeon e Zhuljetën e Kosovës. Më kishte folur në një mënyrë të përgjithshme dhe me një ndjenjë mosdashjeje, sikur ta bezdiste ajo bisedë. Ai s’më kishte përmendur asnjë nga ato hollësi, që tani i kisha para syve dhe që më duhej t’i filmoja. “E ç’pret, - më tha, - vër kameran nëse ke për të filmuar, ose t’i vëmë kapak kësaj pune e të shkojmë. S’e kemi ndër mend ta kalojmë tërë ditën këtu.” “Ditën do ta zgjas për vete, që të shkurtoj natën për ty”, e ngacmova. “Mirë, mirë”, ia bëri ai, “por sonte s’ka gjumë, ta dish.” Nxori shishen e ilaçit, u bë gati të pinte dhe një gllënjë, por vetëm e nuhati. Pastaj thartoi fytyrën i mërzitur:

- Ma bëre borxh ditën e fundit!

- Po ç’bëhesh qesharak, - thashë, - do të kemi kohë të rrimë herë tjetër.

- Ee, - murmëroi, - kushedi a takohemi ndonjë ditë!

- Po, - tha mësuesja, - pas një milion e pesëqind mijë vjetësh. - Ishte një keqkuptim që lidhej me profesionin e saj. E ndjemë menjëherë, sepse ajo u kthye nga ne dhe vazhdoi: - Zakonisht, të gjithë sa vijnë, i mundon kureshtja nëse Romeo e Zhuljeta do të takohen një ditë. Sipas përcaktimit të shkencëtarëve, ata do të bashkohen pas një milion e pesëqind mijë vjetësh. - Dhe shenjoj me dorë distancën mes tyre.

Stalaktiti e stalakmiti ishin nisur në drejtim të njëri-tjetrit dhe dukej sikur dëshira për t’u bashkuar ishte shpirti i fshehtë që i kishte rritur. Por s’ishin bashkuar dot. Mundimi i gjatë nëpër kohë sikur i kishte stepur. S’di pse ndieja një përhedhje nëpër muskujt e krahëve; më turbullonte dëshira t’i zija me dorë dhe hapësirën e ngushtë, si një kufi në boshllëk që i ndante, ta kaloja duke tërhequr herë... “Ah, është e pamundur të dalësh kundër Shekspirin të madh, - m’u bë se më foli dikush. - Në këtë botë gjithmonë do të ketë ëndrra që nuk realizohen dhe të dashur që s’bëhen dot bashkë.” M’u kujtua Branko Brankoviçi me atë fytyrën e madhe dhe atë shprehjen herë të pikëlluar e herë prej babaxhani. Të ketë dyshuar se Dara e ka dashur ndonjëherë atë bashkëstudentin? Ta ketë fashitur dhembjen tani?, pyesja veten. Natyrisht, do ta kishte të tmerrshme po ta humbiste njeriun e tij. Kushedi çdo të ndiente dhe kushedi çdo të bënte, sikur Darinkën... Më erdhi mirë që miqtë ishin bashkë dhe ndiheshin të lumtur.

Sidoqoftë, të thëna në një çast të papërshtatshëm, fjalët e mësueses sikur na rënduan. Sa kohë filmuam, Halimi foli a s’foli dy fjalë. Zinte me gishtërinj pjesën e ballit midis vetullave dhe, herë-herë, më hidhte një vështrim me atë ndjenjën e mërziisë e të mosdashjes për të qëndruar më gjatë.

Ai e ruajti këtë mërzi edhe duke vozitur makinën. Vetëm kur bëmë një copë rrugë, na tha:

- Të kishim pirë ujë, makar, kam etje.

M’u kujtua copa e mollës që kisha në xhep dhe e nxora.

- Dale, kam edhe unë një copë mollë, - tha Iliri. - Ma dha një plakë, kur dola të ndërroja kasetën. Edhe tha, ma ço selamin...

- Ah, po edhe mua dada Sutë ma dha, - thashë i habitur.

Për disa çaste, copat e mollës m’u lëkundën në shuplakë të dorës. Kushedi përse, ndjeva atë përhedhjen e mëparshme në muskujt e krahëve. Si pa dashur, zura t’i afroja dhe, kur copat u bashkuan në grusht, pashë Halimin që po më ndiqte në pasqyrë.

- Hë?- ia bëri.

- Është një mollë, - thashë, - dy pjesët përputhen. Hm, djali i mixhës Sabri, po u shihkemi prapë, - qesha.

Nuk bëzajti. Pak nga pak, shpatullat iu ngjeshën në sedilje, sikur po rehatohej për të fjetur. Pastaj i fryu nga dritarja asaj fije së shkrepësës që mbante mes dhëmbëve dhe, si liroi gojën, ia mori me zë:

Mos e qaj me lot, moj dado

Mos e qaj me lot,

Se shkon moti i parë, moj dado

Porsi dita sot...

Makina shkonte me shpejtësi dhe, përpara, fusha dukej sikur vinte me vrull drejt nesh.

Mevlan,

Po ta shkruaj këtë nga Bari, ku ndodhem prej dje dhe do të qëndroj edhe nesër, mes disa miqve të mirë. Disa prej tyre i njeh edhe ti. Në bisedat tona të këtyre ditëve, të kemi kujtuar shpesh; kemi kujtuar jo vetëm diskutimet tona në Apolloni, por edhe atë udhëtim të trupave teatrore në Bari, kur vizituam teatrin për fëmijë.

Mendoj se ai ishte një nga ato raste kur një vizitë e zakonshme shndërrohet në një mësim të madh. Të paktën për mua, kështu ndodhi.

Ndoshta e mban mend se çfarë na bëri më shumë përshtypje. Nuk ishte godina, as teknika e skenës, as repertori. Ishte filozofia mbi të cilën ishte ndërtuar ai teatër.

Për herë të parë pamë se si një shtet e konsideronte teatrin jo si një institucion që pret spektatorin të vijë tek ai, por si një instrument të edukimit qytetar, që shoqëron njeriun që nga fëmijëria. Teatri nuk ishte një aktivitet kulturor i izoluar; ishte pjesë e procesit të formimit të individit.

Atje ku ne ishim mësuar ta mendonim teatrin si marrëdhënie midis skenës, aktorit dhe publikut, ata kishin ndërtuar një marrëdhënie shumë më të gjerë: jetën, teatrin dhe edukimin si një proces të pandashëm.

Në atë koncept, skena nuk mbaronte te perdja. Ajo vazhdonte në klasë, në lagje, në familje dhe në hapësirat publike. Fëmija nuk ishte thjesht spektator; ai bëhej pjesëmarrës. Nuk mësonte vetëm të shikonte një histori, por të jetonte, ta interpretonte dhe ta kuptonte atë.

Atëherë kuptova se sa e varfër ishte mënyra jonë tradicionale e të menduarit për teatrin. Ne vazhdojmë ta përfytyrojmë atë si një trekëndësh klasik: dramaturgu shkruan, aktori interpreton, publiku duartroket. Por ai model, sado i rëndësishëm, është vetëm një pjesë e së vërtetës.

Teatri fillon shumë përpara ngritjes së perdes dhe vazhdon shumë pasi ajo bie.

Nëse një fëmijë rritet duke u mësuar të dialogojë, të dëgjojë tjetrin, të kuptojë konfliktin, të dallojë të drejtën nga e padrejta, të pranojë tjetrin dhe të zhvillojë ndjeshmërinë estetike, ai po edukon, në të njëjtën kohë, qytetarin dhe spektatorin e ardhshëm. Pikërisht këtu qëndron forca e teatrit si institucion shoqëror.

Ky ishte zbulimi ynë më i madh në Bari.

Por kishte edhe diçka tjetër, ndoshta edhe më tronditëse.

Kur mësuam se çfarë vendi zinte ky sistem në politikat publike dhe në buxhetin e shtetit, pothuajse të gjithë mbetëm të habitur. Nuk bëhej fjalë për një aktivitet periferik të kulturës, por për një nga investimet strategjike të shtetit në formimin e brezave.

Dhe pikërisht aty fillova t'i bëj vetes një pyetje që nuk më është ndarë më:

A fillon cilësia e artit nga ideologjia e një sistemi politik, apo nga rëndësia që ai sistem vendos t'i japë arsimit, kulturës dhe formimit estetik të qytetarëve të vet?

Për mua, kjo është pyetja e vërtetë. Dhe pikërisht prej saj nis edhe ky debat.

Ideologjia nuk mjafton për të shpjeguar cilësinë

Këtu, Mevlan, besoj se fillon edhe thelbi i debatit që ke hapur.

Prej ditësh lexoj shumë komente që përpigën ta shpjegojnë madhësitinë e brezit të dikurshëm të aktorëve shqiptarë me një argument të vetëm: ideologjinë e sistemit socialist. Të tjerë, në kahun e kundërt, mendojnë se mjafton liria e sistemit të sotëm për të prodhuar automatikisht art më të mirë.

Mendoj se të dyja këto qasje janë të pamjaftueshme.

Asnjë ideologji, sado e fortë të jetë, nuk prodhon vetvetiu aktorë të mëdhenj. Po kështu, as liria, sado e madhe të jetë, nuk garanton automatikisht lindjen e tyre.

Historia e teatrit botëror e dëshmon këtë.

Sisteme politike krejt të ndryshme kanë nxjerrë artistë të jashtëzakonshëm. Sisteme me kufizime të forta ideologjike kanë krijuar shkolla të mëdha interpretimi. Sisteme demokratike kanë bërë të njëjtën gjë. Diferenca nuk qëndron vetëm te ideologjia. Ajo që ndryshon është mënyra se si shteti e koncepton artin dhe vendi që i jep atij në jetën publike.

Le ta marrim teatrin. Një shtet mund

Mbi debatin e hapur nga Mevlan Shanaj

Nuk ishte ideologjia, ishte koncepti i investimit

Nga Agron Xoxa

ta konsiderojë teatrin luks. Një shtet tjetër mund ta konsiderojë nevojë publike. Këtu fillon dallimi. Nëse teatri shihet si shpenzim, ai financohet me atë që mbetet. Nëse shihet si investim, ai financohet me vizion. Kjo është diferenca. Jo etiketa politike e sistemit. Sepse çdo sistem politik, pa përjashtim, ka ideologjinë e vet. Sistemi socialist e kishte të shpallur.

Sistemet demokratike e kanë më pak të dukshme, por po aq të pranishme. Ato edukojnë qytetarin sipas vlerave që mbrojnë: mënyrës së organizimit shoqëror, konceptit të shtetit, ekonomisë, lirisë individuale, identitetit kombëtar dhe rolit të kulturës.

Pra, ideologjia nuk zhduket. Ajo vetëm ndryshon formë.

Pyetja nuk është nëse ekziston ideologjia. Pyetja është: **çfarë peshe i jep ajo kulturës?**

Nëse një shtet vendos të ndërtojë akademi të forta arti, teatro repertorialë, studio eksperimentale, programe kërkimore, shkëmbime ndërkombëtare, bursa studimi, edukim estetik në shkolla dhe financim të qëndrueshëm për artistët, atëherë ai investon në cilësi. Nëse nuk i ndërton këto mekanizma, talenti mbetet vetëm talent.

Dhe talenti, pa shkollë, pa punë të përditshme, pa repertor, pa regjisorë të mirë, pa dramaturgjë cilësore dhe pa publik të edukuar, rrallëherë arrin të bëhet mjeshtër.

Sot, duke u kthyer për në Bari nga një tjetër qytet, duke biseduar me një personalitet të shquar dhe drejtues organizmash ndërkombëtare financiare, më kujtoi një fakt domethënës nga eksperianca vetjake në Shqipëri. Disa vite më parë, ai shoqëroi një grup "balerinësh ajri" (specialitet bashkëkohor), me drejtuese një mjeshtre dhe balerinë e këtij zhanër baleti, Elissa Baruchieri nga Rajoni i Pulias në Itali, e cila kish drejtuar realizimin e një Masteri në qytetin e Elbasanit dhe ku kishte zbuluar një talent të shkëlqyer, me të ardhme të ndritur e të lindur për t'u dalluar dhe shquar në atë lloj profesioni artistik, nëse do ta zhvillonte atë talent. Por ndodhi e kundërta. Lindur dhe rritur në një familje punëtorësh kokulur, shumë modeste dhe më tepër e krahut se sa e mëndjes, ata e kishin refuzuar propozimin bujar për ta formuar këtë talent pranë shkollës së saj, në Akademimë e Baletit të Ajrit, në Bari. Familja e asaj fëmije, nuk e konsideronte "punë" këtë profesion; ky lloj "zanati" nuk hynte në mentalitetin që ta pranonin baletin, si mundësi zhvillimi e punësimi për fëmijën e tyre, brënda një profesioni të respektuar e që sjell sukses në jetë, e që fëmija tyre të zhvillonte një "punë" më për të qënë! Dhe ndodhi ajo që nuk pritej! Në të kundërt siç ka ndodhur jo rrallë herë në të tilla eksperianca të ngjashme me rajonin e Pulias

apo tjetër, si psh në rastet e balerinëve shqiptarë si Klejdi Kadiu, Anabeta Toromani, etj., të cilët sot punojnë dhe gëzojnë respekt jo vetëm në Itali, vajza e tyre nuk e zhvilloi talentin e saj, për..., mungesë mentaliteti bashkëkohor.

Prandaj nuk besoj, se ndryshimi midis brezit të madh të djeshëm dhe atij të sotëm mund të shpjegohet vetëm me ideologjinë. Mendoj se ai duhet kërkuar, para së gjithash, te filozofia e investimit në kulturë.

Sepse cilësia artistike nuk lind rastësisht. Ajo ndërtohet.

Çfarë na mëson historia e teatrit?

Nëse do të mjaftonte vetëm ideologjia për të krijuar art të madh, atëherë historia e teatrit botëror do të ishte shumë e thjeshtë. Por nuk është. Mjafton të hedhim një vështrim në shekullin XX.

Në Lindje, nën sisteme me kontroll të fortë politik, u formuan disa prej shkollave më të rëndësishme të aktrimit në botë. Ato krijuan metoda pune, disiplinë artistike dhe kultura interpretimi që vazhdojnë të studiohen edhe sot. Emra si Konstantin Stanislavski nuk janë bërë pjesë e historisë së teatrit për shkak të ideologjisë së kohës së tyre, por sepse ndërtuan një metodë pune që ndryshoi përgjithmonë mënyrën e të kuptuarit të aktrimit.

Po kështu, Jerzy Grotowski, në Poloni, dëshmoi se edhe në një sistem politik të mbyllur mund të lindte një teatër me ndikim universal, kur ekzistojnë kërkimi artistik, shkolla dhe mbështetja institucionale.

Nga ana tjetër, Evropa Perëndimore, me sisteme demokratike, nxori po aq gjigantë të skenës. Giorgio Strehler në Itali, Peter Brook në Britaninë e Madhe, Ariane Mnouchkine në Francë e shumë të tjerë u bënë emra botërorë jo sepse jetonin në demokraci, por sepse punuan në vende ku shteti, bashkitë dhe institucionet publike e konsideronin teatrin një pasuri kombëtare dhe jo një barrë buxhetore. Pra, historia nuk na lejon të nxjerrim një përfundim të thjeshtë: se një ideologji prodhon automatikisht art më të mirë se një tjetër. Ajo na mëson diçka shumë më të rëndësishme. Arti i madh lind aty ku ndërtohen institucione të mëdha. Shkollat. Akademitë. Teatrot repertoriale. Studio eksperimentale. Bibliotekat. Përkthimet. Kritika profesionale. mRevistat artistike. Bursat. Shkëmbimet ndërkombëtare. Këto janë "fabrikat" e vërteta të cilësisë.

Po të kthehemi te Shqipëria, tabloja bëhet më e kuptueshme. Brezi i madh i aktorëve shqiptarë nuk u shfaq rastësisht. Ai nuk zbriti nga qielli dhe as ishte biologjikisht më i talentuar se brezi i sotëm. Ai u formua brenda një sistemi që, pavarësisht kufizimeve të tij

të shumta ideologjike, investonte shumë në ngritjen profesionale të artistit. Studentët më të mirë dërgoheshin për specializime jashtë vendit. Akademia e Arteve kishte pedagogë me autoritet. Teatrot punonin me repertor të përhershëm. Aktorët ngjiteshin në skenë pothuajse çdo ditë. Regjisorët kishin mundësi të punonin vazhdimisht. Dramaturgjia përbënte një prioritet institucional.

Po, kishte censurë! Po, kishte kufij ideologjikë! Askush nuk mund t'i mohojë. Por, njëkohësisht, kishte edhe një bindje shtetërore se arti ishte pjesë e interesit publik dhe se cilësia e tij kërkonte investim afatgjatë. Ky është dallimi që, sipas meje, nuk duhet humbur në debat. Sepse po të reduktojmë gjithçka te ideologjia, rrezikojmë të mos shohim mekanizmin real që prodhon cilësi.

Dhe ai mekanizëm është investimi i vazhdueshëm në njeriun që krijon art.

Konkuzion.

Nga ky këndvështrim, debati nuk ka të bëjë më me nostalgjinë për një sistem apo me entuziazmin për një tjetër. Ai lidhet me një pyetje shumë më themelore: çfarë vendi zë kultura në filozofinë e shtetit?

Nëse e shohim historinë e shteteve moderne, pavarësisht dallimeve të tyre politike, vërejmë se ato që kanë krijuar tradita të qëndrueshme teatrore nuk janë domosdoshmërisht ato me një ideologji të caktuar, por ato që e kanë konsideruar kulturën pjesë të interesit publik. Ato kanë investuar në shkolla arti, në teatro repertorialë, në dramaturgjë kombëtare e botërore, në kritikën profesionale, në përkthime, në botime, në festivale, në kërkim artistik dhe, mbi të gjitha, në edukimin estetik të publikut.

Në këtë kuptim, aktori nuk është thjesht produkt i talentit të tij. Talenti është pikënisja; mjeshtëria është rezultat i një procesi të gjatë formimi. Një aktor rritet me role të vështira, me regjisorë që e sfidojnë, me partnerë që e detyrojnë të kapërcejë kufijtë e vet, me një repertor që i zgjeron vazhdimisht horizontin artistik. Kur këto hallka dobësohen ose mungojnë, edhe talenti më i madh rrezikon të mbetet i pazhvilluar.

Pikërisht këtu, sipas meje, duhet kërkuar dallimi ndërmjet brezit të madh të djeshëm dhe brezit të sotëm. Nuk besoj se artistët e djeshëm kanë qenë më të talentuar nga natyra, as se të sotmit janë më pak të aftë. Talenti njerëzor nuk njihet sisteme politike. Ai lind në çdo kohë dhe në çdo shoqëri. Ajo që ndryshon është aftësia e një shteti për ta zbuluar, për ta formuar dhe për ta mbështetur deri në pjekurinë e tij artistike.

Në Shqipërinë e djeshme, shteti e kishte vendosur kulturën ndër sektorët strategjikë të politikës së tij. Kjo nuk e shfuqizon faktin se arti i nënshtruhej kufizimeve ideologjike, as nuk i justifikon ato. Por është po aq e vërtetë se, brenda atij sistemi, investimi në institucionet artistike, në arsimin e lartë të arteve, në teatrot profesioniste dhe në formimin e kuadrove ishte i konsiderueshëm. Pikërisht ky investim krijoi kushtet që një brez i tërë aktorësh, regjisorësh, scenografësh, kompozitorësh e dramaturgësh të arrinte një nivel profesional që edhe sot mbetet pikë referimi.

Sot jetojmë në një sistem tjetër, me liri shumë më të mëdha krijuese. Kjo është një vlerë që nuk mund dhe nuk duhet të vihet në diskutim. Por liria, sado e çmuar të jetë, nuk mjafton për të prodhuar cilësi artistike, nëse nuk shoqërohet me politika publike të qëndrueshme, me investime afatgjata dhe me institucione të forta kulturore.

Prandaj, kur krahasojmë teatrin e djeshëm me atë të sotmin, do të ishte gabim ta kërkonim përgjigjen vetëm te ideologjia. Mendoj se përgjigja duhet kërkuar, para së gjithash, te koncepti i investimit. Sepse arti nuk zhvillohet mbi deklaratata politike, por mbi punën e përditshme, mbi shkollën, mbi institucionin dhe mbi mbështetjen e vazhdueshme që një shoqëri vendos t'i japë kulturës.

Në fund të fundit, një komb nuk matet vetëm me zhvillimin e ekonomisë apo të teknologjisë së tij. Ai matet edhe me mënyrën se si kujdeset për kujtesën, gjuhën, teatrin, letërsinë, muzikën dhe artet e veta. Kultura nuk është zbulurim i shtetit; ajo është një nga themelet mbi të cilat ndërtohet vetë qytetërimi i tij.

Kemi kaluar një diktaturë pa e dokumentuar e gjykuar si duhet; sot jetojmë pasojat e saj dhe prodhojmë të reja.

Hannah Arendt, mendja që e bëri të dukshme mënyrën si e keqja bëhet e zakonshme, është filozofja që e ktheu të menduarit në akt moral. Ajo nuk ndjek gjurmën; ajo zbulon mekanizmin: si e keqja bëhet më e rrezikshme kur banalizohet, kur shfaqet si zakon, si procedurë, si diçka që nuk të trondit më. Ajo e pa çastin kur shoqëria pushon së menduari dhe krimi duket si normalitet, ndërsa e drejta humbet vlerë.

Simon Wiesenthal, njeriu që e ktheu kujtesën në drejtësi dhe drejtësinë në detyrë morale. Ai na mësoi se e keqja nuk mposhtet pa dokumentim dhe pa përgjegjësi. Për të, drejtësia ishte një proces i plotë: faktet duhen mbledhur, institucionet duhet të hetojnë, gjykatat të gjykojnë, fajtorët të dalin para ligjit. Pa këtë zinxhir — dokumentim → hetim → gjykim → përgjegjësi — e keqja përsëritet. Vetëm kështu viktimat nuk “vdesin dy herë”.

Arendt dhe Wiesenthal bashkohen te përgjegjësia morale e njeriut përballë së keqes. Nëse do të na shihnin sot, Arendt do të pyeste si e kemi normalizuar të keqen, ndërsa Wiesenthal do të pyeste pse mungon dokumentimi dhe përgjegjësia. Dhe të dy bashkë do të na kujtonin se një shoqëri që nuk sqaron të shkuarën, e humb të tashmen dhe e mjegullon të ardhmen.

I. Kur e keqja bëhet zakon

Ka një çast kur e keqja nuk vjen më si kërcënim. Vjen si zakon. Si procedurë. Si diçka që nuk të trondit më.

Arendt e quajti këtë banalitetin e së keqes: momentin kur njerëzit ndalojnë së menduari dhe pranojnë çdo gjë që përsëritet mjaftueshëm. Në atë pikë, krimi nuk ka nevojë të fshihet, mjafton veç të duket normal.

Si do të na shihnin ne, sot, Hannah Arendt-i dhe Simon Wiesenthal-i?

Nga Ndue Gjika

Në Shqipëri sot, shumë gjëra të rënda nuk duken të tilla pikërisht sepse janë bërë pjesë e përditshmërisë: shkelja e ligjit, shpërdorimi i pasurisë publike, dhuna institucionale. Nuk vijnë si furtunë, por si mjegull. Dhe mjegulla është më e rrezikshme se stuhia: të humbet orientimin pa e kuptuar.

Por Arendt të mëson vetëm të shohësh. Për të mbajtur përgjegjësi duhet Wiesenthal.

Ai e dinte se e keqja luftohet me fakt: me emër, me datë, me dokument. Krimi që nuk dokumentohet, përsëritet. Padrejtësia që nuk mbahet mend, rikthehet. Heshtja është forma më e butë e bashkëpunimit.

Në Shqipëri sot, shumë gjëra ndodhin, por pak mbahen mend. E lapaçitin të vërtetën. Pak mbajnë përgjegjësi. Dhe kështu e keqja lëviz lirshëm, jo sepse është e fortë, por sepse askush nuk e ndjek.

Këtu takohen Arendt dhe Wiesenthal: njeri të thotë çfarë të shohësh, tjetri si ta mbash mend.

Njeriu i letrave mbetet dëshmitari i fundit. Jo gjykatës. Jo prokuror. Dëshmitar.

Dëshmitari nuk ka luksin e heshtjes. Ai thotë: “Kjo ndodhi. Këtu. Me këtë pasojë.” Dhe kjo nuk vjen nga zemërimi, por nga

kuptimi. Sepse kuptimi e bën të keqen të dukshme; zemërimi vetëm e shpërndan. Dhe kur vjen kuptimi, revolta nuk zhduket, merr formë.

II. Fabrika e mjegullës

Ka një formë të dytë të së keqes: ajo që nuk vjen përmes dhunës, përmes frikës, por përmes mjegullës, përmes lodhjes.

Në Shqipëri, fjalo-mania televizive e parlamentare, protestimi i personalizuar si mburojë i së keqes, janë kthyer në tym që mbulon gjithçka. Nuk është debat. Nuk është analizë. Është zëvendësim i mendimit me zhurmë. Një zhurmë që nuk kërkon të bindë, por të lodhë. Të lodhë aq shumë, sa njeriu të mos ketë më fuqi të pyesë: “Çfarë po ndodh vërtet?”, “A është krejt e jona apo edhe ndërhyrje mes nesh e të tjerëve që nuk na duan...”

Arendt do të thoshte se ky është momenti kur e vërteta humbet terrenin, jo sepse dikush e mohon, por sepse askush nuk ka më durim ta kërkojë. Kur çdo fakt kthehet në opinion, çdo opinion në akuzë, çdo akuzë në farsë.

Në këtë mjegull, e keqja nuk zhduket.

Ajo shpërndahet. Bëhet e padukshme, jo se nuk ekziston, por sepse nuk ka më sy që ta shohin.

Pastaj vjen idolatria partiake: ajo besnikëri e verbër që nuk kërkon argument, por flamur. Në këtë terren, faktet nuk kanë më peshë. Ka vetëm “tanët” dhe “atyret”. Dhe kur e vërteta ndahet në dy kampe, ajo pushon së qeni e vërtetë. Bëhet armë.

Wiesenthal do të thoshte se ky është çasti më i rrezikshëm: kur faktet zhduken jo vetëm fizikisht, por moralisht. Kur dokumentet humbasin, dosjet mbyllen, provat zhduken dhe gjithçka përfundon në një lumë akuzash pa emër, pa datë, pa përgjegjësi.

Në Shqipëri sot, shumë krime nuk janë vetëm morale; janë juridike, ekonomike, shoqërore, mjedisore, institucionale. Por mungon pikërisht ajo që Wiesenthal e kishte si mision: kush e bëri, kur, si, me ç’pasojë.

Në çdo shoqëri që kërkon të mbrojë veten nga e keqja, ekziston një zinxhir i domosdoshëm: dokumentim → hetim → gjykim → përgjegjësi.

Pa dokumentim, krimi tretet në mjegull. Pa hetim, dokumenti mbetet letër e vdekur. Pa gjykim, drejtësia mbetet teori. Pa përgjegjësi, çdo padrejtësi është e përsëritshme.

Ky zinxhir është ndryshkur në Shqipëri: pak dokumentim, pak hetim, pak gjykim, pothuajse aspak përgjegjësi. Në këtë boshllëk, mjegulla bëhet klimë.

Tani me SPAK-un diçka duket se po lëviz. Jo aq sa kërkon drejtësia, por mjaftueshëm për të treguar se zinxhiri mund të riparohet. Por nuk mjafton një hallkë e vetme. E gjithë drejtësia duhet të shkundet dhe të bëjë detyrën e vet. Të gjitha hallkat e “kontrollbalancës” që ka çdo drejtori e institucion shtetëror, kanë detyrimin të veprojnë. Vetëm atëherë e keqja nuk ka më ku të fshihet.

Prandaj kemi nevojë për qartësinë e Arendt-it dhe këmbënguljen e Wiesenthal-it.

Ishte pak pas orës 5:00 të mëngjesit dhe unë isha zgjuar plotësisht në një hotel në Romë. Sigurisht, nga ndryshimi i orarit. Mora telefonin, iu përgjigja disa mesazheve, pastaj hapa Instagramin — dhe për një orë të tërë vijova ta shfletoja. Ai lllum më kishte hipnotizuar. Pasi pashë një video të një tipi që hante për mëngjes pica Domino's të mbetur nga një ditë më parë dhe pinte lëng portokalli me gaz, pastaj për drekë i bënte vetes një sanduiç me djathë e patatina, u përmenda.

Çfarë po bëja?! Mund të isha duke u përpjekur të flija ose duke u stërvitur në palestrën e hotelit. Laptopi im, me listën e punëve që më prisnin, ishte aty pranë. Për dreq, mu jashtë dritares sime ishte Qyteti i Përjetshëm! Edhe më keq: libri që po lexoja ishte pikërisht pranë meje. Në çdo çast mund ta kisha ulur telefonin, të merrja librin dhe të merresha me diçka shumë më përbushëse sesa videot e dietës së shpifur të një tipi. Në vend të kësaj, vazhdova të rrëshqisja në ekran.

Të gjithëve na ka ndodhur ta lëmë mënjane një libër për t'u humbur në telefon. Është si të mbushesh fshehurazi me kamelet e Halloween-it të fëmijëve të tu. Ka çaste kalimtare kënaqësie, pastaj ndihesh paksa keq, si mendërisht, ashtu edhe fizikisht. Për më tepër, ndihesh më budalla.

Ekeni vënë re që ky term, Epoka Pasletrare, po përdoret gjithnjë e më shpesh? Në kuptimin e gjerë, ai i referohet rënies së fjalës së shkruar dhe rikthimit, në disa drejtime, te një kulturë gojore, ku dija përcillet përmes të folurit. Sot, me gjasë, dëgjoni më shumë njerëz që rekomandojnë podkaste sesa libra. Komentatorët politikë më të ndjekur nuk janë shkrimtarë, madje as yje televizivë — ata drejtojnë podkaste me video dhe emisione live-streaming në Twitch. Thomas Paine-i i sotëm nuk është shkrimtar; është influencues.

Shumë kohë para shfaqjes së Facebook-ut apo Instagramit, Marshall McLuhan — një lloj filozofi i medias, i cili shfaqet famshëm te *Annie Hall* — hodhi themelet e idesë pasletrare në fillim të viteve '60. Neil Postman, ndjekës i McLuhan-it, e çoi më tej këtë ide në librin e tij të vitit 1985, *Amusing Ourselves to Death*. "Amerikanët nuk flasin më me njëri-tjetrin, ata argëtojnë njëri-tjetrin," shkruante ai. "Ata nuk shkëmbejnë ide, shkëmbejnë imazhe. Nuk debatojnë me teza; debatojnë me pamje të bukur, të famshëm dhe reklama." Dyzet vjet më vonë, ky vëzhgim tingëllon tronditshëm i saktë.

Megjithatë, argumenti më largpamës i Postman-it lidhet me mënyrën se si do të bëhemi pasletrarë. Ai krahason vizionin e George Orwell-it për të ardhmen te 1984 me atë të Aldous Huxley-t te *Brave New World*. Sipas Postman-it, Orwell-i kishte frikë se librat do të ndaloheshin. Huxley shqetësohej se ndalimi i librave do të bëhej i panevojshëm — sepse askush nuk do të donte t'i lexonte gjithsesi. "Siç vërente Huxley te *Brave New World Revisited*, mbrojtësit e lirive civile dhe racionalistët, gjithnjë në gatishmëri për t'iu kundërvënë tiranisë, 'nuk morën parasysh oreksin pothuajse të pafund të njeriut për shpërqendrimë,'" shkruante Postman.

Sot, makineritë e shpërqendrimit i kemi në xhep ose mbi komodinë, gjithnjë gati.

Ja çfarë është e çuditshme: nivelet e alfabetizimit janë më të lartat në historinë e botës. Megjithatë, bota që përfytyroi Huxley dhe që parashikoi Postman është mbi ne. Kjo ndodh sepse njerëzit konsumojnë gjatë gjithë ditës përditësime

Arti i humbur i leximit të një libri të vërtetë

ÇFARË NDODH KUR NJERËZIT PUSHOJNË SË LEXUARI LIBRA?

Po fillojmë të shohim si duket një shoqëri pasletrare — dhe është tejet e mërzitshme.

nga Michael Sebastian

në Facebook, mbishkrime në Instagram dhe postime në X. Rrallë marrin në dorë një libër. Një artikull i fundit në *The Atlantic*, duke iu referuar *Survey of Public Participation in the Arts*, thoshte se vetëm 48 për qind e amerikanëve kishin lexuar qoftë edhe një libër të vetëm në vitin 2022, një rënie prej 6 për qind krahasuar me një dekadë më parë. Sipas një studimi të publikuar në gusht, gjatë dy dekadave të fundit numri i amerikanëve që lexojnë çdo ditë për kënaqësi ka rënë nga 28 për qind në 16 për qind. Rënia te të rinjtë është edhe më e theksuar.

Pra, rezulton se leximi i një libri qenka një art i humbur — dhe shuarja e leximit të librave mund të ketë pasoja të rënda. "Ndoshta kjo plagë e analfabetizmit ka luajtur rol në zhdukjen e së vërtetës dhe, bashkë me të, të demokracisë liberale," shkruante George Packer në *The Atlantic* këtë vjeshtë.

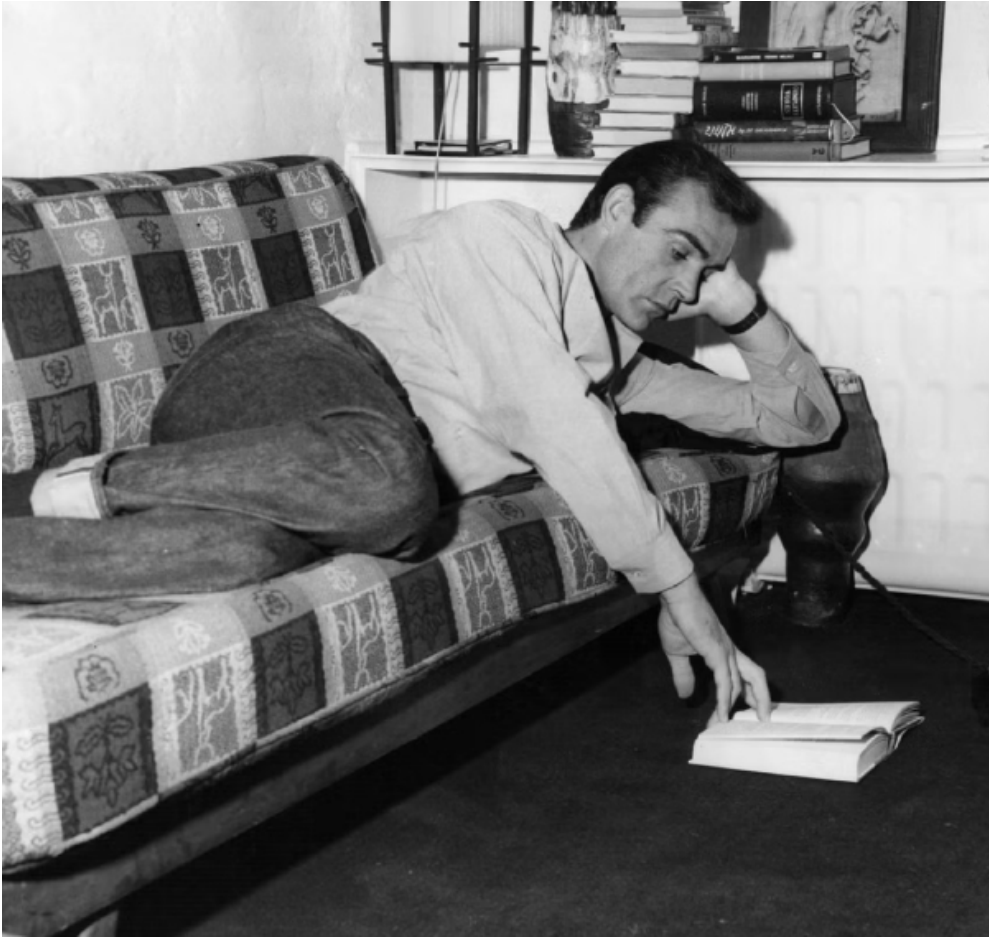
Po të nisemi nga kjo, ndoshta nuk duhet të ndihem edhe aq keq për atë mëngjes të hershëm në Romë. Shfaqja më pak tinëzare e një epoke pasletrare është humbja e kohës duke rrëshqitur në Instagram; më e keqja është që vendi më i fuqishëm në botë të drejtohet nga një grup budallenjsh egomaniakë e antidemokratikë.

Nëse ka ndonjë lajm të mirë, është se disa figura mediatike dhe botime po e

vënë re këtë gjë. Kjo temë është përmendur në biseda me komedianë të ndryshëm — ironike, mendoj, meqë ata kryesisht punojnë në një medium të fjalës së folur — përfshirë Marc Maron-in, Bowen Yang-un dhe Hasan Minhaj-in. Packer ka shkruar për këtë te *The Atlantic*; gazetari i biznesit Joe Weisenthal, bashkëdrejtues i podkastit *Odd Lots* të Bloomberg-ut, ka vite që flet për këtë ide.

Në newsletter-in e tij, *Cultural Capital*, kolumnisti i *Times of London*, James Marriot, shkroi vitin e kaluar një manifest mbi agimin e shoqërisë pasletrare dhe fundin e qytetërimit. "Nëse revolucion i leximit përfaqësonte transferimin më të madh të dijes te burrat dhe gratë e zakonshme në histori," thoshte ai, "revolucion i ekranit përfaqëson vjedhjen më të madhe të dijes nga njerëzit e zakonshëm në histori."

Disa artikuj dhe libra të kohëve të fundit i janë qasur pasletrarisë duke shqyrtuar budallallëkun dhe mungesën e krijimtarisë gjithnjë e më të thelluar të kulturës perëndimore. Dave Holmes i *Esquire* shkroi këtë vit një artikull mbi ngritjen e Budallallëkut të Madh në Amerikë. Një kopertinë e revistës *New York* trajtonte marrëzinë e thellë të kombit tonë, ndërsa libri i ri i W. David Marx-it, *Blank Space*, argumenton se shekulli XXI ka qenë i varfër në ide të freskëta.

Muajin e kaluar, periodiku i pavarur *The Baffler* ia kushtoi një numër të tërë temës së epokës pasletrare. Mund ta gjeni *The Baffler* në librarinë tuaj lokale Barnes & Noble ose ta blini në internet në version të shtypur.

"Do të ishte naive të shtireshe sikur leximi i një romani apo përkthimi i një poezie mund të jetë formë rezistence," shkruan Nicolás Medina Mora te *The Baffler*. "Por kush e di? Ndoshta rishpikja e formave të vjetra letrare mund të na ndihmojë ta kthejmë mbrapsht prirjen e momentit të tanishëm drejt budallallëkut."

Unë nuk mbroj idenë që t'i braktisim podkastet, t'i shpërfillojmë videot në telefon apo t'i fshijmë të gjitha aplikacionet e rrjeteve sociale — edhe pse pak vetëpërmbytje do të më ndihmonte. Por rënia e leximit dhe simptomat e saj të shumta duhet të na shqetësojnë të gjithëve. "Siç me siguri e keni vënë re," shkruante James Marriot në esenë e tij të vitit 2024, "bota e ekranit do të jetë shumë më e trazuar sesa bota e shtypit: më emocionale, më e zemëruar, më kaotike." Një botë e tillë, pa dyshim, nxit ngritjen e autoritarizmit dhe të një shoqërie joliberalë.

Por argumenti më bindës rreth rënies së leximit nuk është lidhja e tij me rrënimin e demokracisë apo me trashjen mendore të jetës amerikane. Është se ne të gjithë gabojmë për arsyen pse njerëzit duhet të lexojnë. "T'i thuash dikujt ta dojë letërsinë sepse leximi i bën mirë shoqërisë është si t'i thuash dikujt të besojë në Zot sepse feja i bën mirë shoqërisë," shkroi Adam Kirsch për *The Atlantic* javën e kaluar. "Është një argument utilitar për diçka që duhet të jetë pasion personal."

Dhe nuk është vetëm pasion, vijonte ai. Librat duhet të ngjallin të njëjtën ndjesi si një gotë e vogël e pirë me shkelje syri apo një cigare e tymosur në deheje. "Do të ishte më mirë ta përshkruanim leximin jo si detyrë publike, por si kënaqësi private, ndonjëherë madje edhe si ves," argumentonte Kirsch. "Kjo do të ishte një mënyrë më e efektshme për të tërhequr të rinjtë dhe, për më tepër, është e vërtetë. Kur letërsia konsiderohej diçka shkelëse, moralistët nuk arrinin t'i ndalonin njerëzit të blinin e të lexonin libra të rrezikshëm. Tani që librat konsiderohen të vërtetshëm dhe edukues, moralistët nuk arrijnë të bindin askënd t'i marrë në dorë."

Si gjimnazist në vitet '90, mora nga biblioteka e shkollës *On the Road*. Një bibliotekare më dha këtë paralajmërim: "Ki kujdes me këtë libër — nxënësi i fundit që e lexoi, la shkollën." Librat mund të jenë informues dhe argëtues; si cigaret dhe alkooli, mund të jenë edhe të rrezikshëm e të dëmshëm për shëndetin. Disa javë pasi u ktheva nga Roma, mora në dorë një libër të ri, *A Perfect Spy* të John le Carré-së. iPhone-i im nuk kishte asnjë shans përballë tij. Humba gjumin duke e lexuar deri natën vonë dhe të nesërmen në mëngjes ndjeva lodhjen e një hangover-i. Si shumica e netëve të dehura jashtë, libri ia vlente.

Pra, çfarë ndodh kur ne pushojmë së lexuari libra? Demokracia lëkundet, liberalizmi tërhiqet, budallallëku përhapet dhe — ndoshta po aq keq — ne bëhemi më pak... interesantë.

Originally published on
Esquire US
20 janar 2026

Përkthimi: ExLibris

Injohur sot gjerësisht si themeluesi i konceptit të *Realpolitikës* dhe si emri që lidhet me gjithçka dinake, të zgjuar, por në thelb të pabesë, mendimtari i Rilindjes Niccolò Machiavelli kishte edhe një anë tjetër të panjohur, shkrimin e një sërë komedish. Në këtë shkrim, Christopher S. Celenza ndalet te vepra e tij më e njohur dramatike, **Mandragola**, dhe shqyrton se çfarë mund të na mësojë ajo për vetë Machiavellin dhe botën në të cilën ai jetoi.

Fjala “komedian”, pa dyshim, nuk është e para gjë që të vjen ndër mend kur mendon për Machiavellin. Po ashtu, “qesharak” nuk është një cilësim që zakonisht i atribuohet Lukrecit. Megjithatë, përmes një alkimie të çuditshme të kohës, rrethanave dhe ritmit të jetës së Rilindjes, këta elementë në dukje të papajtueshëm u ndërthurën në mënyrë të jashtëzakonshme. Madje mund të thuhet se i gjithë botëkuptimi i Machiavellit ishte komik, por në një mënyrë krejt të veçantë: ironik, therës, disi melankolik dhe i shoqëruar nga një vulgaritet tokësor që, në ditët tona, me shumë gjasë do ta përjashtonte menjëherë nga çdo fakultet universitar. Përtej kësaj, vetë koncepti i asaj që konsiderohet qesharake ka ndryshuar aq shumë me kalimin e kohës, sa na shtyn të reflektojmë mbi mënyrën se si funksionon komedia, dhe se kur duhet të pranojmë se një komedi, sado klasike dhe e nderuar të jetë, nuk arrin të na bëjë më për të qeshur.

Mjafton të marrim si shembull dramën e tij *Mandragola*. Titulli i pazakontë, dhe do të ishte po aq i pazakontë edhe në kohën e Machiavellit, lidhet me pjellorinë. Kjo bimë përmendet në Bibël në kontekste që lidhen me marrëdhëniet bashkëshortore, si për shembull kur Lea, njëra prej dy grave të Jakobit, përpigjet ta bindë atë të bashkohet me të (Zanafilla 30:14–16), ose në Këngën e Këngëve, ku gruaja këndon për hijeshinë dhe joshjen e saj:

“Unë jam e të dashurit tim dhe ai më dëshiron... Mandragorat lëshojnë aromë dhe pranë portave tona gjenden çdo lloj fryti i këndshëm...” (Kënga e Këngëve 7:10–13).

Nëse lidhja biblike më e qëndrueshme e kësaj bime ishte me dashurinë dhe pjellorinë, ajo mbartte gjithashtu edhe kuptime magjike e mistike. Besohej se kishte fuqinë të shkakonte një gjumë të thellë dhe, sipas disa legjendave të kohës, mendohej se lëshonte britma kur e shkullnin me rrënjë nga toka.

Titulli që Machiavelli i dha komedisë së tij përmbledh shumë prej këtyre kuptimeve. Vepra rrëfen historinë e një të riu, *Kalimako*, i cili, megjithëse me origjinë nga Firenze, kishte kaluar një pjesë të madhe të rinisë së tij në Francë. Nga të dhënat që drama na ofron, kuptohet se ai është rreth tridhjetë vjeç dhe se ngjarjet zhvillohen në vitin 1504. Gjatë një mbledhjeje miqsh (natyrisht, të gjithë burra) lind një debat mbi atë se cili vend kishte gratë më të bukura: Franca apo Italia. Edhe pse shumica shpall fituese gratë franceze, një mik fiorentin i Kalimakos pohon se ka një të afërme, *Lukrecian*, bukuria e së cilës nuk ka të krahasuar me asgjë. Kjo zgjon tek Kalimako një kureshtje aq të madhe, sa ai vendos të largohet nga Franca dhe të kthehet në Firenze. Pasi e sheh Lukrecian me sytë e tij, kureshtja shndërrohet në pasion të zjarrtë dhe ai gati humbet arsyen nga pasioni për të.

Ndërkohë, Lukrecia është e martuar me një jurist toroman, *Messer Nicia*. Çifti përpigjet prej kohësh, pa sukses, të ketë fëmijë. *Ligurio*, një mblesatar dhe njëkohësisht mik i Kalimakos, sugjeron se pikërisht ky problem mund të shfrytëzohet për ta afruar Kalimakon me Lukrecian. Fillimisht, *Ligurio* i sugjeron çiftit të shkojnë në banja termale, të cilat besohej se ndihmonin pjellorinë. Kalimako pranon ta ndjekë këtë plan, me shpresën se do të ketë rast ta shohë Lukrecian, por edhe

MACHIAVELLI KOMEDIAN

*Nga Christopher S. Celenza**

Përktheu: Jola Tasellari

Ilustrim nga Tacuinum sanitatis in Medicina i Ibn Butlan-it (shek. XIV), që paraqet një metodë të parapëlqyer mesjetare, përdorimin e një qeni dhe një litari, për të nxjerrë mandragorën nga toka pa u përballur me britmat e saj legjendare.

sepse *di cosa nasce cosa*. Ai është i gatshëm t'i besojë intuitës dhe të improvizojë sipas rrethanave për të gjetur një mënyrë që t'i afrohet gruas që dashuron.

Mandej hartohet një plan edhe më i ndërlikuar. Kalimako shtiret si mjek dhe arrin ta bindë Nician, i cili është tërësisht naiv dhe lehtësisht i manipulueshëm, që Lukrecia të pijë një ilaç të veçantë, i cili, gjoja, do ta ndihmojë të mbetet shtatzënë. Por ekziston një kusht i pakontestueshëm: personi i parë që do të kryejë marrëdhënie intime me Lukrecian pasi ajo të ketë pirë ilaçin, do të vdesë. Pas kësaj, sipas historisë së trilluar, gjërat do të vijnë normalisht,

Ilustrim i Machiavellit në faqen e titullit të veprës Historie di Nicolo Machiavegli cittadino & segretario fiorentino (1540).

ajo do të lindë fëmijë dhe gjithçka do të shkojë për mrekulli.

Nicia e pranon këtë “zgjidhje”. Edhe nëna e Lukrecias pranon të bashkëpunojë, ashtu si edhe frati i korruptueshëm Timoteo. Natyrisht, Lukrecia nuk duhet të mësojë kurrë për pasojën fatale që, sipas mashtimit, do të kishte marrëdhënia e vetme jashtëmartesore që ajo besohet se duhet të kryejë. *Ligurio* e udhëzon Kalimakon se si duhet t'ia shpjegojë të vërtetën Lukrecias:

“Shpjegoja mashtrimin, tregoji dashurinë që ndien për të, thuaji sa shumë e do dhe se ajo mund të bëhet e dashura jote pa humbur nderin. Thuaji gjithashtu se mund të të urrejë, por kjo do t'i kushtonte asaj humbjen e nderit. Pasi të kalojë një natë me ty, nuk do të dojë që ajo të jetë e fundit.”

Gjithçka shkon sipas planit. Pasi kalon një natë me Kalimako-n dhe kupton se, nëse do të zbulonte të vërtetën, do të humbiste nderin e saj, Lukrecia pranon ta marrë atë si dashnor, me shpresën se, kur Nicia shumë më i moshuar se ajo të ndahet nga jeta, ajo dhe Kalimako do të martohen.

Pikërisht këtu ndërlikohen gjërat. Sepse ajo që përshkruhet në këtë vepër është në thelb një formë e përdhunimit nën mashtim. Pikërisht për këtë arsye nuk jam ndier kurrë plotësisht rehat me këtë tekst. Është e vërtetë se disa studiuese feministe kanë argumentuar se ishte Lukrecia ajo që vendosi vetë të vijonte,

duke pretenduar se ajo ruan kështu aftësinë për të vepruar sipas vullnetit të saj. Megjithatë, e dimë mirë se si zhvillohet historia: Kalimako dhe *Ligurio* gjetën një mënyrë për ta futur në shtrat Lukrecian e pastër dhe të pafajshme, dhe kjo gjatë gjithë kohës duke u tallur.

Kjo komedi, ashtu si edhe veprat e tjera komike të Machiavelli-t, paraqet në shumë aspekte një unitet strukturor me pjesën tjetër të krijimtarisë së tij, më të njohur. Të gjitha ato përbëjnë atë që mund ta quajmë “komedia e jetës”, ku rastësia, paparashikueshmëria dhe pamundësia për ta deshifruar plotësisht jetën zënë vendin qendror. Vetë Machiavelli ishte sprovuar me goditje të pamëshirshme të fatit. Ai kaloi nga një funksionar publik i respektuar, që mori pjesë në më shumë se dyzet misione diplomatike në emër të Firences (1498-1512), në një njeri të dyshuar, që u burgos dhe më pas u vendos në arrest shtëpie. Përvojat e tij jetësore i mësuan gjithçka që duhej të dinte mbi natyrën e paparashikueshme të fatit njerëzor.

Por historia nuk mbaron këtu. Rreth vitit 1498, kur Machiavelli ishte ende relativisht i ri dhe nuk ishte përfshirë plotësisht në jetën publike, ai kopjoi me dorë dy tekste në një dorëshkrim, i cili sot ruhet në Bibliotekën e Vatikanit. Këto tekste ishin Mbi Natyrën e Gjërave (*De rerum natura*) i Lukrecit dhe Eunuku i Terencit.

Është një përballje e çuditshme, të paktën në sipërfaqe. Lukreci u bë i njohur në shekullin XV pasi Poggio Bracciolini zbuloi një version të plotë të *Mbi natyrën e gjërave* gjatë Konkilit të Konstancës. Mendimtari i shekullit I p.e.s. kishte shkruar një poemë meditative në gjashtë libra. Tema e saj kryesore ishte epikureanizmi dhe madhështia e stilit të saj latin magjepsi mendimtarët e Rilindjes. Si epikurean, Lukreci e bazonte filozofinë e tij natyrore në “atomizëm”: gjithçka përbëhet nga grimca. Kur një gjë mbaron, si kur një njeri ndërron jetë, grimcat shpërndahen në boshllëk dhe kombinohen pafundësisht në forma të tjera. Ky proces është krejtësisht natyror: natyra është e lirë dhe e pakontrolluar nga Zotët e mëdhenj, dhe universin e drejton vetë pa ndihmën e perëndive. Dhe ndonëse perënditë ekzistojnë, ato jetojnë të pandikuara nga çështjet njerëzore. Njeriu është vetëm, dhe nëse ekziston një qëllim i jetës, ai nuk është i dukshëm: gjithçka është rastësi.

Lukreci nuk është aspak qesharak, por Terenci është, të paktën sipas standardeve të Firences para-moderne. Humanistët e Rilindjes e vlerësonin shumë Terencin, si model i latinishtes së përditshme dhe si model komedie. Intriga të ndërlikuara, histori dashurie, shërbëtorë të zgjuar, dashuri që çon në “çmenduri” të rinisë, këto janë elemente bazë të komedisë antike dhe të Rilindjes.

Sa i përket *Eunukut*, ngjarja zhvillohet në Athinë, ku një i ri, *Phaedria*, është marrëzisht i dashuruar me një kurtizane dhe dënohet ashpër për këtë nga shërbëtori i tij dinak. Ndërtohet me rrëfime të shumta, dhe plot personazhe të tjerë të dashuruar e pasionantë. Ndër ta është edhe vëllai i *Phaedrias* që shtiret si eunuk për të qenë vetëm me një grua, ndaj së cilës është i fiksuar, dhe më pas kryen marrëdhënie me forcë. Ai arratiset, por kthehet dhe përfundon duke deklaruar dashurinë për gruan që ka përdhunuar, dhe në fund përfundojmë bashkë.

Natyrisht që ne nuk e dimë pse Makiaveli i kopjoi këto dy tekste njëri pas tjetrit në të njëjtin dorëshkrim. Do të ishte e pamatur të nxirren përfundime të mëdha, por vendosja e tyre pranë njëri-tjetrit është domethënëse, sepse na fton të shohim çfarë kanë të përbashkët këto tekste dhe si mund

Portret i Machiavellit nga Santi di Tito, shekulli XVI.

të kenë ndikuar në konceptin e Makiaveli-t për “komedinë e jetës”.

Për t’iu rikthyer Mandragolës, mund të shtrojmë pyetjen: *a është vërtet qesharake kjo komedi?* Përgjigjja më e afërt që mund të jap është: deri diku. Nëse do të vihej mirë në skenë, shumë prej ndërhyrjeve komike do ta bënin publikun të qeshte. Parodia që i bëhet religjiozitetit të shtirur, sidomos përpjekjet e frat Timoteo-s për ta bindur Lukrecian të kryejë atë që ajo beson se do të jetë një akt vdekjeprurës jashtëmartesor, janë vërtet komike. Po kështu, mënyra se si frat Timoteo paraqitet vazhdimisht si larg idealit të një kleriku të devotshëm e shkakton njëfarë buzëqeshje ironike.

LIGURIO: Frati yt do të kërkojë diçka më shumë se sa lutje.

KALIMAKO: Çfarë?

LIGURIO: Para.

Megjithatë, ka edhe një problem tjetër. Nuk është vetëm fakti që kemi të bëjmë me një përdhunim të kryer përmes mashtrimit, por edhe përshtypja se Machiavelli dhe bashkëkohësit e tij meshkuj nuk kishin zhvilluar kurrë një bisedë të vërtetë, ballë për ballë, me një grua. Mjafton të kujtojmë monologun e frat Timoteos në Aktin III, skena 9, ku ai arsyeton me zë të lartë mbi planin dhe arrin në përfundimin se ai do të funksionojë sepse:

“...në fund të fundit, gratë nuk kanë shumë mend.”¹

Është njësoj si të shohësh një komedi të viteve 1940, të qeshësh me skenat e realizuara mjeshtërisht dhe më pas të ndeshesh papritur me një skenë që sot shkakton vetëm siklet, si një karikaturë raciste apo një element tjetër që në kohën e vet konsiderohej i pranueshëm, por që sot e njollos të gjithë veprën. Madje edhe vendimi i Lukrecias për të fjetur me Kalimakon nuk paraqitet drejtpërdrejt. Ne e mësojmë atë vetëm përmes rrëfimit mburravec të vetë Kalimakos, një ditë më pas, kur ia tregon

Ligurios. Lukrecia nuk paraqitet si një personazh me zë dhe individualitet, por më tepër si një mjet narrativ.

Në fund të fundit, vlera e komedive të Machiavellit nuk qëndron aq shumë te qëllimi i tyre fillestar për të argëtuar publikun, sesa te ajo që na mësojnë për autorin dhe botën e tij. Është befasuese se, pavarësisht dallimeve të shumta mes kohës së Machiavellit dhe botës sonë, ekzistojnë ngjashmëri të dukshme midis mjedisit të tij dhe Romës së lashtë. Një komedi si Eunuku i Terencit jo vetëm që i fliste drejtpërdrejt Machiavellit dhe bashkëkohësve të tij, por shërbente edhe si model për t’u imituar. Kjo na kujton se, edhe pse në veprën e Machiavellit mund të dallojmë shumë elemente që ende na duken aktuale, si koncepti i *Realpolitikës* apo prirja për të analizuar motivimet njerëzore të shkëputura nga morali tradicional, ai jetonte gjithsesi në një botë që i përket së shkuarës.

Ishte një botë ku gratë konsideroheshin të përjashtuara nga sfera e debatit publik; ku nocioni post-rilindas i të drejtave universale të njeriut, sado i papërsosur të ketë mbetur edhe sot, ishte ende një ide e largët; dhe ku shumë prej gjërave që atëherë shkaktonin të qeshura sot perceptohen krejt ndryshe. Kjo nuk do të thotë se duhet ta lavdërojmë apo ta dënojmë Machiavellin ose autorë të tjerë për ato që sot na duken mangësi. Komedia shërben si një tregues retrospektiv i pikave të verbra të çdo epoke. Ne nuk mund ta dimë se si brezat e ardhshëm do t’i gjykojnë format e humorit të kohës sonë. Megjithatë, kush nuk do të donte të kishte mundësinë të sodiste nga afër se si do t’i lexonin brezat e ardhshëm përpjekjet tona për të bërë humor?

¹ Christopher S. Celenza është zv. dekan për Shkencat Humane dhe Shkencat Shoqërore në Universitetin Johns Hopkins. Studimi i tij më i fundit është *Machiavelli: A Portrait* (Harvard University Press, 2015).

1 tutte le donne hanno alla fine poco cervello

Aleksandër I. Kuprin BYZYLYKU ME GURË GRANATI

Përkthyer nga Bujar Hudhri

Historia më prekëse e dashurisë e shkruar nga A. Kuprini, një dashuri e pastër, e vrullshme, fisnike, e bukur dhe e trishtueshme

Prej kohësh, princesha Vera merr letra të zjarrra dashurie nga një burrë misterioz. Deri tani, kjo nuk dukej si diçka që mund ta shqetësonte. Por, befas, i dashuruari i fshehtë bën një hap më shumë: në ditën e emrit të princeshës, i dërgon një byzylyk me gurë granati. Kush është ky burrë dhe çfarë pret prej saj? Është vallë një i marrë, apo një njeri i dashuruar që, i rrëmbyer prej pasionit, ka humbur gjykimin? Dhe, më tej akoma, a ekziston ajo që admiruesi sekret e quan “dashuri e vërtetë”, një pasion i atyre që shfaqen vetëm një herë në një mijë vjet?

K. Paustovski ka thënë dikur për Kuprinin: “Duhet t’i jemi mirënjohës Kuprinit për gjithçka: për zemrën e tij thellësisht njerëzore, për talentin e tij jashtëzakonisht të hollë, për dashurinë ndaj atdheut dhe besimin e patundur në lumturinë e popullit të vet, dhe, më në fund, për atë aftësi që nuk iu shua kurrë: aftësinë për t’u ndezur edhe nga takimet më të shkurtra me poezinë e jetës dhe të shkruajë për të lirshëm e lehtë.”

“Ç’vëpër e shkëlqyer është ‘Byzylyku me gurë granati’ i Kuprinit! E mrekullueshme! Jam i gëzuar; është si ditë feste për mua! Po fillon letërsia e mirë!”

Maksim Gorki

Aleksandër I. Kuprin Byzylyku me gurë granati

Trishtil

Ditën e premte, më 26 qershor 2026, në Galerinë e Arteve Shkodër u përurua ekspozita e piktorit Gazmend Leka. Drejtori i Galerisë, Fatmir Juka, përpara publikut artdashës shkodran falënderoi artistin për ekspozitën e bukur dhe të veçantë që kishte sjellë në qytetin e artit dhe kulturës – Shkodrën. Ekspozita “Magjia e vizatimit”, e kuruar nga Ermir Hoxha, vjen me një koleksion prej 80 punimesh, nga të cilat 60 janë realizuar në dimensionet 70 x 100 cm, me laps, sepia dhe karbon, ndërsa vizatimet e tjera janë në dimensionin A4, të realizuara me laps dhe tush. Kjo është ekspozita e dytë e artistit Gazmend Leka në Galerinë e Arteve Shkodër, pas ekspozitës “Gazmend Leka – 2019”, në të cilën artisti u paraqit me 40 vepra në pikturë.

Pak fjalë mbi historinë e vizatimit në botë dhe në Shqipëri

Vizatimi zë një vend themelor në historinë e artit. Ai konsiderohet shpesh si gjuha e parë dhe më e drejtpërdrejtë e artistit, sepse përmes vijës, formës dhe dritë-hijes, artisti shpreh idenë përpara se ta realizojë atë në pikturë, skulpturë apo arkitekturë. Që nga periudhat më të hershme, vizatimi ka qenë mjeti përmes të cilit njeriu ka regjistruar dhe interpretuar botën rreth tij. Në shpëllat parahistorike, vizatimet e kafshëve dhe shenjat simbolike përbëjnë ndër dëshmitë më të hershme të shprehjes artistike njerëzore. Figura të rëndësishme të historisë së artit, si Leonardo da Vinci, Michelangelo dhe Albrecht Dürer, e ngritën vizatimin në një nivel të lartë shkencor dhe artistik. Për shumë shekuj, vizatimi u konsiderua kryesisht si një përgatitje për një vepër tjetër artistike. Por që nga Rilindja e më tej, ai fitoi statusin e një gjinie më vete, ku skicat, studimet dhe kompozimet artistike vlerësohen si vepra të plota. Një vizatim shpesh zbulon më drejtpërdrejt procesin krijues sesa një pikturë e përfunduar. Në të shfaqen kërkimi i formës, emocionet e çastit dhe karakteri i dorës së artistit. Në shekujt XIX–XX, vizatimi u shndërrua në një fushë të pavarur eksperimentimi. Artistë si Pablo Picasso, Henri Matisse dhe shumë të tjerë e përdorën vijën si një mjet të fuqishëm shprehës.

Vizatimi në artin shqiptar

E dhe në artin shqiptar vizatimi ka pasur një rol të rëndësishëm, duke kontribuar si mjet studimi dhe si një gjini artistike më vete. Vizatimi nuk është thjesht një parapërgatitje për pikturën; ai është një nga gjinitë themelore të artit pamor, një fushë ku mendimi, dora dhe ndjeshmëria e artistit bashkohen në formën më të pastër. Në Galerinë Kombëtare të Arteve, Tiranë, ruhet një fond i konsiderueshëm vizatimesh, nga shekulli XIX deri në shekullin XX. Ekspozita “110 vjet vizatimi shqiptar” (03.12.2014–05.01.2015), e çelur me 151 vizatime nga fondi i GKA-së, Tiranë, të realizuara nga 47 autorë, ka qenë ndoshta ekspozita e vetme kushtuar kësaj gjinie në artin shqiptar. Ajo dokumentoi fillesat dhe gjurmët stilistike të vizatimit shqiptar, ku dominon kryesisht realizmi, i arritur herë përmes linjës së pastër dhe herë përmes kalimeve e kontrasteve të dritë-hijes bardhë e zi. Koleksioni i ruajtur në GKA përfaqëson një rrugëtim të kësaj gjinie përgjatë një shekulli, ku ndihet qartë zhvillimi dhe pjekuria artistike, duke filluar nga artistët autodidaktë të fundit të shekullit XIX, tek artistët e formuar në akademitë perëndimore dhe lindore, si dhe tek krijuesit e formuar në Shqipëri. Në përgjithësi, ajo që vihet re tek artistët shqiptarë në koleksionet e tyre të vizatimit është përqendrimi tek portreti dhe autoportreti, peizazhi urban dhe rural, nudot femërore (kryesisht të realizuara nga modelet e akademive), ndërsa më të rralla (të ruajtura) janë bocetet për kompozimet që më pas realizohen në

‘Magjia e Vizatimit’ në GA, Shkodër” GAZMEND LEKA, MJESHTËR I VIJËS DHE I SIMBOLIT

Nga Ylli Drishti

“...Artisti vetë, kur vizaton, duket si anatomist i së padukshmes. Vijat që ai i lë si gjurmë në letër, janë gjurmë jete, janë rrahjet e pulsit të tij, si edhe piktura. I tillë, vizatimi nuk është vetëm akt përgatitor. Është magji më vete. Është gjuha e asaj që ende nuk ka ndodhur. Nuk i bindet ngjyrës, nuk i shërben dekorit...Në një botë ku fjala është bërë e lehtë, e shpejtë dhe shpesh boshe, vizatimi mbetet një nga mënyrat më të thella e më të ndershme të komunikimit. Ai është më shumë sesa një art, është një magji e brendshme, që merr jetë përmes dorës së njeriut dhe shtrihet në letër si një frymë që nuk mund të ndalet. Magjia e tij qëndron në faktin se nuk ka nevojë për përkthim. Një vizatim, si edhe piktura, kuptohet njësoj si nga një fëmijë ashtu edhe nga një i moshuar dhe aty ku nuk arrijnë dot fjalët, fillojnë vijat...Magjia e vërtetë e vizatimit është se ai nuk kopjon realitetin, por e rikrijon atë në mënyrën më intime dhe personale. Objekti nuk është më objekt, por mënyra si ndihet thelbi i tij, pa të tepërta. Kjo e bën vizatimin një akt të thellë emocional, por edhe filozofik...”

Pjesë nga teksti i ekspozitës / GAZMEND LEKA

pikturë. Artistët shqiptarë i kanë realizuar vizatimet kryesisht me laps, tush, karbon, flamastër ose në teknikë të përzier. Piktori Dhimitraq Trebicka (1936–2013), nga dhjetë vizatimet e paraqitura në ekspozitë, kishte realizuar tre prej tyre në teknikën e sepias: “Gjirokastra” (1980), “Grua me kostum tradicional” (1978) dhe “Vajza me kostum nga Tropoja” (1978), ndërsa punimet e tjera ishin kryesisht të realizuara me tush dhe vetëm një me karbon. Trebicka ishte një nga artistët e rrallë shqiptarë që përdori

sepian në disa nga krijimet e tij. Në tërësi, koleksioni i vizatimeve që ruhen në Galerinë Kombëtare të Arteve është realizuar nga autorët me laps, tush, karbon, flamastër ose në teknikë të përzier.

Artisti Gazmend Leka dhe “MAGJIA E VIZATIMIT”

Piktori Gazmend Leka është një nga figurat më të rëndësishme të vizatimit bashkëkohor shqiptar. Vizatimi tek Leka

Gazmend Leka, “Në studio”, 2024, 70 x 100 cm, laps sepia

është një botë më vete, ku ndërthuren simboli, mitologjia, filozofia dhe psikologjia njerëzore. Ai është veçanërisht i njohur për përkushtimin ndaj vizatimit si gjini me një kohështirje mbi 40 vjeçare. Leka njihet si autori i ilustrimeve e legjendave shqiptare, ciklit të kreshnikëve dhe balladave shqiptare, temave biblike ku linja dhe raportet bardhe zi apo ato në sepia (vitet e fundit) marrin një fuqi narrative të jashtëzakonshme. Pasioni për vizatimin është bashkudhëtar i artistit Gazmend Leka krahas pikturës së tij. Në vitin 1992 ai çeli në Galerinë Kombëtare të Arteve në Tiranë ekspozitën e patë vetjake me 130 vizatime. Më tej në Galerinë e artit “Vilson Kiliça”, Fier ai çeli në nëntor 2021, ekspozitën me 150 punime (të viteve 2021–2024). Ekspozita pasuese me titull “Magjia e vizatimit”, artisti e përuroi në galerinë “FAB”, Tiranë në tetor 2025 me 120 punime

Ekspozita e tij aktuale e çelur në qytetin e Shkodrës me të njëjtin titull “MAGJIA E VIZATIMIT” e ka rikthyer vëmendjen tek vizatimi si vepër autonome artistike. Duke parë me kujdes këtë ekspozitë ajo që të befason është të 80 punimet janë kompozime të punuara me mjeshtri artistike befasuese. Duke kaluar nga salla në sallë para koleksionit me 60 punime në sepia me përmasa të veçanta e unike për vizatimin në artin shqiptar (70 x 100 cm) do të evidentonim disa elementë të përbashkët që mendojmë se artisti i përdor nga tabloja në tablo. Imazhet e personazheve të tij janë me përmasa monumentale dhe me forma të kuruara skulpturore, që në disa punime të veçanta të krijojnë ndjesinë materialit metalik. Artisti në punimet e tij nuk ndjek rregullin klasik në kompozime të vendosjes së shumë figurave. Artisti preferon t'i vendosë personazhet tij natën në sfonde ireale të krijuar prej tij ku gjithmonë dallojmë imazhin e hënës së plotë dhe yjeve që ndrisin të shpërndarë lirshëm në sfond. Në përgjithësi tablotë e kanë prirje dramacitetin dhe theksin grafik në realizimin e figurave duke i dhënë rëndësi apo duke ndriçuar elementëve që artisti do të krijojë si qendrën e tablosë së tij. Në disa nga tablotë personazhi i tyre është vetë piktori herë me portretin e tij apo dhe me figurën e tij të trajtuar me forma të mëdha fluide. Në kompozimet me temë biblike figurat e kafshëve gjigande e të frikëshme me gojën e hapur, me trupin e mbuluar me luspa - ndjehet sikur trupi i tyre përbëhet prej lëkure metalike e të errët me shkëlqime. Duke u ndalur para çdo vizatimi - veçanërisht tek ato kompozicionale (realizuar në laps, sepia e karbon) befasohesh me zgjidhjet kompozicionale, atmosferën gati mistike të shoqëruar me sfonde jo opake - përkudrazi – plot ajër e larmi trajtimi artistik të tonaliteteve me sepia. Në fakt befasohesh nga saktësia e vizatimit të personazheve dhe objekteve të interpretuara artistikisht dhe ndjen se kemi të bejmë me krijime të fuqishme origjinale të një fantazie të një artisti të madh bashkëkohor. Realizimi i kompozimeve në teknikën e vizatimit dhe veçanërisht në sepia që krijon një “ngrohtësi” në komunikimin me publikun, e cila mendojmë se është një risi e bukur dhe pse jo e jashtëzakonshme për artin bashkëkohor shqiptar. Të vizitosh ekspozitën Magjia e vizatimit”, në sallat e Galerisë së Arteve, Shkodër është si të hysh në studion e artistit dhe të kuptosh magjinë e kodit të tij artistik, pasi përpara secilës tablo – veçanërisht ato në sepia – duke u ndalur fillimisht admiron cilësinë e lartë artistike të artistit e më tej do të duhet të “deshifrosh” (sipas çdo punimi) gradualisht narrativën simbolike, temën, mesazhin dhe do ndjesh se nëse hyn në detajet e “tablove” në sepia në dimensionet e preferuar nga mjeshtri Gazmend Leka, do kuptosh se po komunikim me kryevepra të vizatimit bashkëkohor shqiptar.

Nese do të ndaleshim shkurtimisht në disa prej cikleve të tij piktorikë si: “Nudot”,

Gazmend Leka, “Noe merr takim”, 2024,
70 x 100 cm, laps sepia, karbon

Gazmend Leka, “Orët e Mujit”, 2025,
70 x 100 cm, laps sepia, karbon

Gazmend Leka, “Minotauri”, 2022,
70 x 100 cm, laps sepia

“Tregime të moçme shqiptare”, temat e tij të ndryshme apo dhe mbi disa figura biblike si “Salomé”; “Dante” etj. Mund të kuptojmë dhe evidentojmë disa nga elementët interesantë që sjell artisti. Kështu tek cikli i nudove, mjeshtri Leka thyen mitin e bukurisë femërore klasike që qëndrojnë zakonisht të shtrira , duke vizatuar dhe evidentuar figuar femërore të “kolme”, që qëndrojnë në këmbë natyrshëm e pa poza elegante, kujtojmë punimet: “Nudo në shkallë”; “Vajza që po zhvishet”, “Vajza që lahet në dritë” etj. Në ciklin “Tregime të moçme shqiptare”, Leka, tek punimi me titull:“Porosia e fundit e Ded Skurës” do befasohe mi nga zgjidhja kompozicionale e një figure të vetme i plagosur për vdekje, i rrëzuar në gjunjë me 8 shigjeta mbi trup. Zakonisht në gjithë historinë e artit shqiptar nuk është pasqyruar ky moment - rënia e heroit pozitiv. Në punimin tjetër “Milo Shini dhe Ali Begu” artisti në rastin e një dueli mes një shqiptari dhe një turku - ka gjetur një zgjidhje kompozicionale jo të zakonshme, duke i dhënë përparësi emocionit artistik me dominimin e pelerinave të hapura në tablo të dy personazheve (që duken sikur fluturojnë) ku mezi dallohen portretet e tyre. Në “Orët e Mujit” befasia është e jashtëzakonshme pasi të krijohet nga artisti një atmosferë surreale – në qendër të tablosë (në sepia gjithmonë) artisti ka vendosur me shpinë në kundër dritë imazhin e një malësori – Mujin - me veshjet e veriut, që mban në dorën e djathtë shpatën dhe dorën tjetër të ngritur lart drejt OREVE që shfaqen para tij në tri portrete monumentale të interpretuara bukur me flokët që u valëviten e shpërndahen prapa duke e shtuar magjinë dhe misterin e legjendës. Po kështu artisti ka zgjidhur me mjaft finesë dhe fantazi artistike tablotë “Kënga e Ago Ymerit”; “Rozafati”; “Dante”, “Salomé”, etj etj. ku ndjehet qartë aftësia e një mjeshtri të madh të vizatimit shqiptar, që me mjaft kurajo ka trajtuar artistikisht ciklet e tij të cilat edhe pse janë vizatime të japin kënaqësinë e tablove kompozicionale të plota e të pikturuara. Në udhëtimin krijues të Gazmend Lekës, vizatimi nuk ka qenë asnjëherë një hap paraprak drejt pikturës, por ai krijon një botë më vete, një territor ku mendimi, kujtesa dhe emocioni marrin formë përmes vijës. Në këtë ekspozitë, artisti na fton të rikthehemi te thelbi i aktit krijues: te shenja e parë, te gjurma e dorës,

te momenti kur një vijë e vetme fillon të ndërtojë një univers. Vizatimet e Gazmend Lekës janë rrëfime të heshtura, por të fuqishme. Në to bashkohen realiteti dhe fantazia, historia dhe miti, kujtesa personale dhe ajo kolektive. Figura njerëzore, simbole të lashta, personazhe të imagjinuara dhe elemente të trashëgimisë sonë kulturore krijojnë një hapësirë ku shikuesi përballat me pyetje mbi ekzistencën, kohën dhe fatin njerëzor. Një vend të veçantë në krijimtarinë e tij zë cikli kushtuar **legjendave shqiptare dhe Kreshnikëve**, ku Gazmend Leka dëshmon jo vetëm aftësinë e një ilustratori të jashtëzakonshëm, por edhe rolin e një artisti që ringjall kujtesën epike të një populli. Përmes vizatimit, ai u jep jetë figurave të Mujit, Halilit, heronjve dhe botës mitologjike të Eposit të Kreshnikëve, duke e interpretuar këtë pasuri shpirtërore me një gjuhë bashkëkohore. Ilustrimet e tij nuk janë thjesht shoqërime të tekstit, por krijime autonome që ndërtojnë një atmosferë të fuqishme poetike dhe dramatike. Forca e artit të Gazmend Lekës qëndron në aftësinë për ta kthyer vijën në mendim dhe figurën në simbol. Çdo vizatim mbart një histori të fshehur, një kujtim, një dramë apo një ëndërr. Në këtë ekspozitë, publiku përballat me një artist që e ka ndjekur vijën gjatë

gjithë jetës së tij krijuese dhe që përmes saj ka ndërtuar një nga universet më të veçantë të artit pamor shqiptar. Gazmend Leka dëshmon se vizatimi është jo vetëm fillimi i artit, por edhe një nga format më të thella të komunikimit me shpirtin njerëzor.

Gazmend Leka – një figurë e rëndësishme e artit pamor bashkëkohor shqiptar

Gazmend Leka është një nga krijuesit më të kompletuar të artit pamor shqiptar, me një veprimtari të gjerë në pikturë, grafikë, ilustrim, skenografi, film të animuar dhe pedagogji artistike. Formimi i tij nisi në Liceun Artistik “Jordan Misja” (1969–1973) dhe vijoi në Institutin e Lartë të Arteve në Tiranë (1974–1978), ku u diplomua për pikturë-grafikë. Gjatë gjithë karrierës së tij ai ka ndërthurur krijimtarinë artistike me misionin pedagogjik, duke qenë profesor i vizatimit, grafikës, pikturës dhe teorisë së ngjyrës në Universitetin e Arteve, ku në vitin 2000 mori titullin “Profesor”. Një etapë e rëndësishme e veprimtarisë së tij lidhet me kontributin në artin monumental dhe në projektimin e mjediseve muzeale. Gjatë viteve 1979–1982 ai u angazhua në grupin e projektimit dhe realizimit të ambienteve

të brendshme të Muzeut “Gjergj Kastrioti – Skënderbeu” në Krujë, një nga institucionet më të rëndësishme të kujtesës historike shqiptare. Po ashtu, gjatë viteve 1986–1988 kontribuoi në projektimin dhe realizimin e ambienteve të brendshme të Muzeut “Enver Hoxha”, ku realizoi edhe veprën monumentale instalacionin **“Flamuri Kombëtar”**. Një fushë tjetër ku Gazmend Leka ka lënë gjurmë të rëndësishme është filmi vizatimor shqiptar. Në Kinostudion “Shqipëria e Re” ai punoi fillimisht si pikturor, më pas si regjisor dhe udhëheqës artistik i redaksisë së filmit vizatimor. Filmat **“Dy gosti”** (1982) dhe **“Plumb ballit”** (1985), ku ai ishte regjisor dhe pikturor, përfaqësojnë nga arritjet më të spikatura të animacionit shqiptar dhe janë vlerësuar në festivale kombëtare e ndërkombëtare, përfshirë Festivalin Ndërkombëtar të Filmit Vizatimor në Napoli (1983) dhe Festivalin Ndërkombëtar të Filmit të Animuar në Annecy, Francë (1986). Në krijimtarinë e tij artistike, Gazmend Leka ka ndërtuar një univers të veçantë figurativ, ku ndërthuren simbolika, mitologjia, historia dhe reflektimi mbi qenien njerëzore. Ai ka realizuar ekspozita të shumta vetjake dhe kolektive në Shqipëri dhe jashtë saj, ndër të cilat veçohen ekspozitat vetjake në Galerinë Kombëtare të Arteve, Galerinë “FAB”, Galerinë “Zeta” dhe hapësira të tjera artistike, si dhe pjesëmarrjet në ekspozita ndërkombëtare në Itali, Francë, SHBA, Zvicër, Greqi, Turqi, Kinë e vende të tjera. Krijimtaria e tij është vlerësuar me një sërë çmimesh dhe titujsh të rëndësishëm. Ndër vlerësimet kryesore përfshihen Urdhrat “Naim Frashëri” të klasit III dhe të klasit I, Çmimi i Republikës, Çmimi “Odhise Paskali”, disa çmime në konkursin kombëtar “Onufri”, çmimet “Piktori i vitit” nga Akademia “Kult”, Çmimi Kombëtar i Biblioifilisë “Lumo Skëndo” për ilustrimet e “Tregime të moçme shqiptare”, si dhe titulli **“Mjeshtër i Madh”** akorduar nga Presidenti i Republikës së Shqipërisë në vitin 2016. Në vitin 2024 iu dha edhe titulli **“Qytetar nderi i qytetit të Krujës”**. Me një karrierë mbi katër dekada, Gazmend Leka përfaqëson një figurë të rëndësishme të kulturës shqiptare, ku talenti krijues, kërkimi artistik dhe kontributi në edukimin e brezave të rinj bashkohen në një vepër të gjerë dhe shumëdimensionale.

Gazmend Leka, “Ballë Cerberit”, 2024, 70 x 100 cm, laps sepia, karbon

Panairi
Prishtina 2026
ÇMIMI PËR
PROZË

ANDREAS DUSHI

droja

OnufriRoman